

МІНІСТЕРСТВО ОСВІТИ І НАУКИ УКРАЇНИ
ДОНЕЦЬКИЙ НАЦІОНАЛЬНИЙ УНІВЕРСИТЕТ ІМЕНІ ВАСИЛЯ СТУСА

Анатолій Загнітко

ТЕОРІЯ ЛІНГВОПЕРСОНОЛОГІЇ

Монографія

**Вінниця
2017**

УДК 81:168.522(075.8)

ББК Ш10*000.4я73

3-142

*Рекомендовано до друку Вченою радою
Донецького національного університету імені Василя Стуса
(протокол № 7 від «30» червня 2017 року)*

Рецензенти:

Ковалевська Т. Ю., доктор філологічних наук, професор (Одеський національний університет імені І. І. Мечникова);

Мойсієнко А. К., доктор філологічних наук, професор (Київський національний університет імені Тараса Шевченка);

Сарновський М., доктор філологічних наук (doctor nabilitowany), професор (Вроцлавський університет (Польща)).

Загнітко Анатолій

3-142 Теорія лінгвоперсонології : [монографія] / Анатолій Загнітко. – Вінниця: Нілан-Літд, 2017. – 136 с.

ISBN

Лінгвоперсонологія є відносно новою галуззю знань, що зорієнтована на дослідження мовної особистості в різних її виявах і студіюванням власне комунікативного, вербально-тезаурусного, мотиваційно-символьного та інших рівнів лінгвоперсони, а також вивчення технологій і моделей створення мовноособистісних текстових корпусів. Значущим постає аналіз аналіз лінгвоіндивідуацій та лінгвоіндивідуалізацій мовної особистості з диференціюванням їх просторових, темпоральних, культурологічних та інших вимірів. Актуальність лінгвоперсонемних студій сьогодні зумовлена значущістю мови й мовлення у внутрішній і зовнішній самореалізації мовної особистості, видозміною її лінгвопортрета в різні періоди життя, а також комунікативним ущільненням світового простору.

У монографії сформульовано теоретичні засади сучасної лінгвоперсонології, висвітлено систему її категорій та одиниць, встановлено основні рівні лінгвоперсонології. Основна увага приділена аналізу мовної особистості з розкриттям напрямів формування її мовної картини світу, співвідношення останньої з когнітивною картиною світу, з'ясовано основні різновиди лінгвоперсонемних лінгвоіндивідуацій та лінгвоіндивідуалізацій.

Дослідження адресовано студентам філологічних спеціальностей, аспірантам, викладачам вищих навчальних закладів та всім, хто цікавиться аспектами реалізації мовної особистості в сучасному комунікативному просторі.

УДК 81:168.522(075.8)

ББК Ш10*000.4я73

© Загнітко А., 2017

© ДонНУ імені Василя Стуса, 2017

ISBN

ЗМІСТ

ВСТУП	4
РОЗДІЛ 1. Категорії, рівні та одиниці лінгвоперсоналогії	7
1.1. Категорійний і парадигмальний простір сучасної лінгвоперсоналогії	7
1.2. Теорія сучасної лінгвоперсоналогії: рівні й категорії	11
Література	21
РОЗДІЛ 2. Теорія лінгвоперсонемі:	
типологія лінгвоіндивідуацій і лінгвоіндивідуалізацій	25
2.1. Мовна особистість в епістолярному дискурсі: типологія лінгвоіндивідуацій і лінгвоіндивідуалізацій	25
2.2. Комунікативний і дискурсивний простір мовної особистості Івана Франка	30
2.3. Граматична концепція Юрія Шевельова: еволюція поглядів (1940–1950 рр.).....	41
2.4. Мовна екзистенційність Василя Стуса: художньо-мовленнєвий простір	47
2.5. Психолінгвістична модель лінгвоперсоналії: категорійно-рівневий вимір.....	66
Література	69
РОЗДІЛ 3. Текстово-дискурсивний простір мовної особистості	80
3.1. Типологія внутрішньотекстової тематичної прогресії: структурні та функційні параметри.....	80
3.2. Типологія смислових нарощень мовно-образних структур у поетичному тексті	97
3.3. Мовноманіпуляційні технології сучасних медійних міфологізацій: лінгвоперсоналогічний аспект	105
3.4. Мовно-лексикографічний світ Олекси Тихого: незвідані глибини рідного слова.....	115
Література	125
ВИСНОВКИ	132
CONCLUSIONS	134

ВСТУП

Лінгвоперсонологія – розділ мовознавчої науки, який концентрує увагу на вивченні мовної особистості в її цілісності. *Мовна особистість* – це сукупність усіх мовних здібностей і реалізацій особистості, де мовна особистість має два основних концептуальних виміри – однопersoнологійний і поліpersoнологійний. Перший репрезентує окрему мовну індивідуальність в усьому обширі її виявів – часовому, просторовому, еволюційному, культурно-естетичному, соціумному, лінгвокультурологічному та ін. Мовна особистість у своєму становленні проходить два основні етапи *лінгвоіндивідуаційних виявів*: 1) *зовнішньopersoнологійний*, коли спонтанно формовано потенціал мовних здібностей як самостановлення індивідуальності через зміцнення «Я», виділення власної основної функції та домінувальної настанови, розвиток своєрідної «маски», через яку активізується сам індивід, пристосовується до вимог соціуму; 2) *внутрішньopersoнологійний*, у якому найактивнішою постає «посвята у внутрішню дійсність», функційно навантаженим є поглиблене самопізнання і водночас пізнання людської природи. У цей період піддавано внутрішньому аналізу усе раніше пізнане й накопичене, формовано цілісну картину самоусвідомлення, внутрішнього та зовнішнього зв'язку зі Всесвітом, усталеною світобудовою. У перший період лінгвоіндивідуації особистість напрацьовує достатні ресурси для реалізації, самовпізнання та досягнення відповідного рівня впізнаваності.

У лінгвоpersoнології функційно актуальними постають *принцип системності* і *принцип контрастивності*. На першому ґрунтовано цілісність опису лінгвоpersони, для чого опрацьовувано модель опису з послідовним аналізом сукупності чинників і параметрів, мотиваторів та індексаторів мовної реалізації особистості. Значущим постає також диференціювання вербальної та невербальної величин мовної особистості. Другий принцип забезпечує адекватний аналіз лінгвоpersони на основі зіставлення, що забезпечує належне коментування тих чи тих особливостей мовної поведінки особистості, її вияви в різні періоди життя та у відповідних соціумних середовищах, реалізацію комунікантом моно-, бі- чи полілінгвальних інтенцій.

До основних категорій лінгвоpersoнології належать *категорії персони, лінгвоpersони, персоналізм* як основні. Категорія персони і / або лінгвоpersони охоплює дослідження її потреб з охопленням із п'яти бінарних основ (за Г. Мюресом): 1) первинної (потреби тіла) – вторинні (психогенні) потреби; 2) відкритої (припустима у свідомості) – латентні (витіснювані зі свідомості) потреби; 3) фокальної (пов'язана з конкретним об'єктом) – дифузні (не залежать від конкретних об'єктів) потреби; 4) проактивної (реакція на внутрішні чинники) – реактивної (реакція на чинники середовища); 5) ефективної (зорієнтованої на резуль-

тат) – процесуальної (зорієнтованої на процес) – модальної (зорієнтованої на досконалість результату). Вагомим є студіювання останньої основи, в межах якої основною одиницею аналізу є *тема*, що визначає і комунікативну поведінку особистості, і концептуальний простір, і вербальні стереотипи та ін. Розпізнавання тем, їх діагностування вимагають дослідження усього мовного простору особистості, встановлення чинників потенційної реалізації / нереалізації комунікативних настанов, тактик, інтенцій і стратегій (здебільшого – це відсутність підтримування сім'ї, опікування та ін.; за Г. Мюреєм, преси) мовної особистості. «Єдина тема – це зазвичай одиничний стереотип зв'язаних потреб і пресів, видобутий із інфантильного досвіду, що надає смислу і зв'язності більшій частині поведінки індивіда» (Hall C. S. Theories of Personality / C. S. Hall, G. Lindsey. – N.-Y.: John Wiley and Sons, 1970. – Pp. 23).

Лінгвоперсонологійні студіювання охоплюють розгляд закономірностей реалізації у вербальній та невербальній комунікативній практиці особистості *Его, Супер-его, Альтер-его* та ін., розкриття їх еволюції та наповнюваності, регулярності, співіснування в різні періоди життя лінгвоперсони.

У межах лінгвоперсонології необхідно диференціювати *загальну лінгвоперсонологію, лінгвокультурну та лінгвокогнітивну персонологію, соціумну лінгвоперсонологію, лінгвоперсонологію самореалізації та самоствердження. Загальна (фундаментальна) лінгвоперсонологія* вивчає поняттєво-термінологійний апарат, студіює різні типи мовних особистостей, напрацьовує моделі розгляду таких особистостей. *Лінгвокультурна персонологія* досліджує вплив національної та інших культурних середовищ на мовну особистість, визначення значущості тих чи тих лінгвокультурних кодів в еволюції мовної особистості, а також розглядає функційну специфіку концептів в індивідуально-мислинному просторі особистості. *Соціумна лінгвоперсонологія* зорієнтована на діагностування впливу соціуму на мовну особистість, а також встановлення соціумних стратів у мовленнєвому просторі особистості. Соціумний страт завжди є регулярним, здебільшого він відбиває усталені моделі соціумної оцінки, кваліфікації, класифікації і т. ін. тих чи подій, фактів, явищ, осіб, поведінкових моделей. Соціумний страт постає опертям формування відповідних лінгвосоціумних стратів, що набувають статусу узусних реалізацій, їх відтворення є регулярним та обов'язковим. Підтвердження таких лінгвосоціумних стратів можна простежити на формуванні та функційному навантаженні певних прецедентних феноменів (*Однак найбільші проблеми християн зосереджуватимуться в місцях, описаних у Біблії: 2013-й стане одним із найскрутніших років у історії Христової віри на Близькому Сході* (Тиждень. – 04.01.2013)), їх функційному навантаженні. Вони часто стають маркерами лінгвосоціумних портретів. Не менш значущим є студіювання корпоративних груп, у межах яких відбувалося становлення мовної

особистості, її самореалізація та самовияви (пор., наприклад, вплив лінгвокорпоративної групи на лінгвопортрет особистості, вибір мови у мовленнєво-комунікативних інтенціях). Для лінгвоперсоналогії самореалізації та самовияву істотним постає дослідження усіх просторових, часових, соціумно-корпоративних, культурно-естетичних та інших чинників, що впливають на самодостатність мовної особистості та ін. Лінгвоперсону можна розкрити через аналіз її мовного маскуваннн (модус *persona*), розгляд її внутрішньої сутності (студіювання дискурсивних практик – модус *per se*), вивчення лінгводуховного стану, ціннісних орієнтувань (модус *perzon*), простеження єдності світів і реалізації мовної особистості в інших (модус *персонального*).

Моделювання мовної особистості має ґрунтуватися на усіх її дискурсивних практиках, звуковому чи письмовому реальному наповненні останніх, що дає змогу встановити найбільш значущі модуси реалізації лінгвоперсони. Водночас такий зразок студіювання уможлиблює діагностування співвідношення модусів лінгвоперсони з її потребами, етапом лінгвоіндивідуації та розкриття активного, напівактивного, пасивного чи прямого, опосередкованого впливу лінгвосередовища на мовну особистість. Лінгвоіндивідуації мають внутрішню і зовнішню мотивацію, з-поміж яких перша завжди корелює з тим первинним середовищем, у котрому відбувається становлення первинної лінгвоперсони. Зовнішня ж мотивація співвіднесена з тим впливом, який здійснює мовне середовище на лінгвоперсону, зумовлюючи необхідність формування відповідного зразка маскуваннн, диференціюваннн *Его* як самовияву.

Дослідження лінгвоперсоналогії є перспективним, оскільки відповідає суспільним і соціальним запитам і зорієнтоване на співвідношення особистості і корпоративної групи, комунікативної спільноти, уможлиблює не лише констатацію наявних закономірностей реалізації мовної особистості, а й створення технологій захисту та самозахисту мовної особистості від різноманітних інформаційних вплив, мовної та комунікативної агресії та ін.

РОЗДІЛ 1

КАТЕГОРІЇ, РІВНІ ТА ОДИНИЦІ ЛІНГВОПЕРСОНОЛОГІЇ

1.1. Категорійний і парадигмальний простір сучасної лінгвоперсонології

У лінгвістичному просторі сучасних студіювань помітними є дослідження з лінгвоперсонології, що концентрують увагу на окремих її рівнях: орфографічному (О. М. Татаринцева [2007]), категорійному чи функційно-морфологічному зі спробою встановлення типології персонотекстів (Т. А. Головіна [2006]) або ж окреслюють загальне тло її проблематики (В. П. Нерознак [1995: 12–14; 1996: 114–116], Й. А. Стернін [2004: 4–20] та ін.). До цього слід додати спроби чіткого дефінування поняттєво-термінологічного апарату лінгвоперсонології, в межах якого слід диференціювати (Й. А. Стернін [2004: 4–20] та ін.) власне-комунікативний (*комунікативна поведінка, комунікативний факт, комунікативна ознака, комунікативна дія* та ін.), вербально- / невербально-комунікативний (*вербальний комунікативний акт, невербальний комунікативний акт* і под.), комунікативно-когнітивний (*лінгвоконцепт, мовно-ментальний субстрат* тощо), функційно-прагматичний (*конотація, експресивність* і т. ін.), мотиваційно-символьний (*лінгвокультурема, інтенційність, мотиваційно-фатична й комунікативно-ситуативна настанова, лінгвосимвол* і под.) її рівні. Здебільшого вважають (В. П. Нерознак [1995: 12–14; 1996: 114–116], Ю. С. Прохоров [2006: 18–21] та ін.), що вперше про необхідність виділення лінгвоперсонології як окремої лінгвістичної дисципліни наголосив М. С. Трубецької [1927: 3–7], який стверджував, що особистістю є «не лише окрема людина, але й народ», хоча її витoki беруть початок у філософському обґрунтуванні людської особистості як філософської персони.

На початку ХХ ст. активно опрацьовували питання персоналізму М. О. Бердяєв, Л. І. Шестов, а сам термін уперше було використано Ф. Шлеєрмахером (1799 р.). У вченнях Ф. Якобі, А. Олкота, Ш. Ренув'є, Л. Прата розглядалося питання персоналізму як дотичне. Згодом почали говорити про етичний персоналізм (М. Шелер), критичний персоналізм (В. Л. Штерн (концепція інтелектуального коефіцієнта)), персоналізм як складник теологічної етики (Х. Тиліке), есхатологічний персоналізм (М. О. Бердяєв, для якого очевидним є: індивід як невідокремлена частина природного світу з підпорядкуванням його закономірностям; особистість – подібність Богові). Актуалізованими виступили персоналістські тенденції в німецькій філософії з аналізом задатків і здібностей індивіда, глибинних сфер індивідуального життя, в силу чого піддано аналізу «особистісний метод» як універсальний засіб пізнання людини.

У сучасному мовознавстві лінгвоперсоналогія належить до тих напрямів, що активно розвиваються. Вона є наукою, яка спроможна відповісти на актуальні питання, пов'язані із видозміною лінгвістичного портрету мовця в різні часові зрізи його життя, простежити динаміку лінгвопортрету мовного етносу в синхронному й діахронному вимірах. Усе це підтверджує актуальність встановлення категорійної системи лінгвоперсоналогії та з'ясування її парадигмального статусу.

Грунтовний аналіз категорійного й парадигмального простору лінгвоперсоналогії має опертям визначення системи її категорій із послідовним розкриттям їхньої ієрархії, функційного навантаження тих чи тих категорій у комунікативно-дискурсивних практиках.

Окремі спостереження про особливості мовної особистості, мовного портрету народу можна знайти в працях В. Гумбольдта [2000], В. Вундта, О. Потебні та інших видатних лінгвістів кінця ХІХ – початку ХХ століття. У філософії цього часу з'являється поняття персоналізм, уперше використане засновником французького неокритицизму Ш. Ренув'є (1903) у праці «Персоналізм», що в дослідженнях Е. Муньє набуло чіткої дефініції в так званому особистісному універсумі, де значущими є виділені сім рівнів особистості: 1) втілене існування; 2) комунікація; 3) інтимне звертання; 4) протистояння; 5) свобода й необхідність; 6) вище достоїнство; 7) втягнення [Муньє 1995: 126], які послідовно простежувано в мовно-мовленнєвих реалізаціях лінгвоперсоналі. Останні співвіднесені з двома напрямками творчої мовної особистості – деперсоналізації й персоналізації, взаємодія яких і визначає функційне навантаження особистісного універсуму. Для персоналізму визначальною є людська особистість у її антропологічній всезагальності, оскільки вона індивідуальна, неповторна й одинична. Особистість постає єдиною реальністю, що мотивує необхідність розмежування індивіда й особистості. Останнє легко простежити в пошуках екзистенціалістів, які ґрунтовно відобразили ворожість суспільства й особистості. Е. Муньє у своїх працях намагався розкрити основні мету й завдання персоналізму, визнаючи, що персоналістським є вчення, що стверджує «примат людської особистості щодо матеріальної потреби й систем колективності» [Муньє 1994: 126]. Особистості в персоналістському тлумаченні властива єдність трьох характеристик: екстеріоризації, інтеріоризації й трансценденції. Екстеріоризація виявлювана в реалізації особистості назовні, інтеріоризація – як внутрішнє її зосередження, власний духовний світ. Перебуваючи в активній взаємодії та трансцендентному русі, вони, зорієнтовані на вищі цінності – істину, красу, благо. Тому однією з основних ідей у розумінні особистості є думка про залучене існування. Персоналісти акцентують увагу на пробудженні особистісного начала в індивідуумі, виявах особистого спілкування. Такий підхід перекликається з етичним

вченням М. Шелера й феноменологією етикою Е. Левінаса, який розвивав ідею про двоїтий характер особистого спілкування, оскільки кожний індивід «має мету в собі й водночас для всіх», а зустріч *Я й Ти в Ми* створює особливий досвід – комунікацію душ, що реалізується «по той бік слів і систем». Для персоналізму, персоналістської філософії важливим є тлумачення понять *особистість, творчість, комунікація, співтовариство, культура*, а для лінгвоперсоналогії – *мовна особистість, мовна творчість, мовна комунікація, мовне співтовариство, мовна культура*, що є відповідними категоріями. Для лінгвоперсоналогії актуальними є опрацьовувані в персоналістській філософії напрями – соціальний, етичний, релятивістський, де перший обґрунтовує проєкт нової цивілізації з домінуванням у ній особистості та її духовних цінностей, другий – актуалізує значущі питання справедливості в людських взаєминах. Релятивістський має опертям умовність будь-якого спілкування, в якому більше імпліковано, ніж експліковано. Сучасне відродження основоположних ідей Е. Муньє свідчить про необхідність вивчення людської особистості в усіх її вимірах.

На думку В. П. Нерознака, «Концепт *мовна особистість* формується на перетині філософських концепцій персоналогії, персоналізму й теорії мовної особистості, яку ми називаємо персоналогією» [1995: 12], що є основою для виділення в межах загальної персоналогії самостійного напрямку науки про мову – лінгвістичної персоналогії. Остання досліджує стан мови (індивідуації) й «окремої людської особистості (ідіолектної особистості), й багатолюдської (полілектної) мовної особистості народу» [1996: 114]. Можна говорити про системно змінювані в часі мовні індивідуації окремої особистості, які сукупно становлять її мовну біографію, а в народі таку зміну простежено в просторі й часі. Їхня множина виявляє діахронно змінюваний і територіально варіативний мовний портрет народу. Для окремої мовної особистості (індивіда) легко визначити ключові слова як домінантні показники світоглядних орієнтирів, когнітивних параметрів, репрезентанти його естетичних смаків та ін. Так, для поезії Т. Шевченка такими словами є *Людина / Люд / Люде / Люди* – 299, *Бог* – 284, *Серце* – 185, *Доля* – 142, *Україна / Вкраїна* – 127, *Слава* – 103, *Слово* – 99, *Душа* – 93, *Воля* – 90, *Правда* – 74, *Кров* – 75, *Рай* – 65, *Добро* – 53, *Дума* – 45, *Живий* – 29, *Рід* – 10, *Зло* – 8, *Лжа / Неправда / Брехня* – 6 (<http://www.mova.info/cfqsh.aspx>) і т. ін., частотними вони є і для Г. Сковороди (див.: (<http://www.arts.ualberta.ca/~ukr/skovoroda/NEW/index.php>)). Частота кожного з них у той чи той період творчості в кожного майстра слова буде більшою або меншою, що легко встановити з опертям на чотириритмний конкорданс мови його поетичних творів. У своїй множині вони окреслюють вияв його мовної особистості, а їхнє смислове поле з урахуванням усіх напрямів потенціалу нарощення охоплюватиме чи не основне асоціативне тло. Істотним є те, що репрезентативність названих

лексем у віртуальному просторі й сьогодні постає вельми показовою: *Україна / Вкраїна* – 6 030 000 в «Google» і 148 000 000 в «Яндекс», а далі відповідно подано: *Воля* – 22 100 000 / 17 000 000; *Доля* – 28 200 000 / 26 000 000; *Бог* – 45 700 000 / 198 000 000; *Душа* – 37 400 000 / 160 000 000; *Добро* – 77 000 000 / 126 000 000, *Зло* – 20 500 000 / 26 000 000; *Правда* – 125 000 000 / 146 000 000; *Лжа* – 48 500 / 51 000; *Серце* – 1 780 000 / 2 000 000; *Рід* – 528 000 / 2 000 000; *Дума* – 20 200 000 / 46 000 000; *Слово* – 76 200 000 / 673 000 000; *Слава* – 37 800 000 / 62 000 000; *Живий* – 2 060 000 / 2 000 000; *Кров* – 1 240 000 / 44 000 000; *Людина* – 10 300 000 / 18 000 000; *Рай* – 23 200 000 / 213 000 000, з-поміж яких найвища частота (наявні певні відмінності в «Google» і «Яндекс»), що суттєво не впливають на абсолютний показник реакцій) притаманна лексичним одиницям *Людина, Україна / Вкраїна, Бог, Серце, Слово, Рай* як вербалізаторам відповідних концептів. З певною долею умовності можна стверджувати їхню актуалізованість у часових і просторових індивідуаціях народу / народів як мовної особистості, лінгвокогнітивних навантажень і мотиваційно-комунікативних настанов. Для М. Коцюбинського показово також є відповідна частота таких лексем, виявом його естетичних смаків та ін., пор.: *Людина* – 1 140, *Серце* – 801, *Слово* – 613, *Живий* – 317, *Правда* – 311, *Бог* – 262, *Душа* – 218, *Кров* – 190, *Україна / Вкраїна* – 108, *Доля* – 86, *Дума* – 81, *Слава* – 51, *Воля* – 76, *Добро* – 38, *Рід* – 28, *Зло* – 10, *Рай* – 8, *Лжа / Неправда / Брехня* – 5, де на абсолютному рівні перебувають *Людина*, відносно нижче – *Серце, Слово* (Тексти Михайла Коцюбинського : експериментальний науково-дослідний корпус текстів // Режим доступу: <http://corpora.donnu.edu.ua/>). Навіть побіжний погляд дозволяє побачити спільність загальних цінностей в індивідуаціях митців та полііндивідуацій.

Для людської особистості визначальними постають змінювані різночасові індивідуації, а для полііндивідуацій мовноособистості *народ* вони можуть бути одночасні й різночасові з різноманітними варіаціями у просторі, але для тих і тих істотним є зв'язок *мова* ↔ *свідомість* ↔ *культура*. Поняття індивідуації на позначення процесу спонтанного самостановлення особистості широко застосовувано в аналітичній психології. Індивідуація властива кожній людині й охоплює дозрівання, розгортання й удосконалення особистості, що відповідно мотивує диференціювання щонайменше трьох хронологічних зрізів індивідуацій. На кожному з таких зрізів наявні тяглі мовні величини й величини еволюційні, динаміка яких може охоплювати різну сумарну кількість фіксованих змін. Останній слід констатувати з урахуванням раптової і / або поступової змінюваності.

Лінгвокогнітивний рівень (тезаурус) вимагає особливого підходу до розгляду мовної особистості чи народомовної особистості, оскільки він взаємодіє з етнопсихологічними, соціокорпоративними, національно-ментальними, психоментальними та лінгвокультурними властивостями. Знаковим у національній

свідомості є ставлення до мови, оцінка її як самодостатньої, неповторної, самоідентифікаційної, здатної до загальнокультурного акумулювання знань, надбань і досягнень інших народів, до оптимального вияву національно-мовної картини світу.

Мотиваційно-орієнтований рівень охоплює діяльнісну комунікацію з відповідним їй прагматиконом (системою стратегій, тактик, намірів, мотивів, настанов, виявлюваною в процесі творення текстів та в їхньому змісті, а також особливостях сприйняття чужих текстів із визначенням ієрархії цінностей у мовній моделі світу особистості) [Загнітко 2012/2: 345–346].

Перспективними є лінгвоперсонологійні студії з усіх рівнів мовної особистості та встановлення площин найактивнішої взаємодії ядрових категорій лінгвоперсонології. Теорія мовних рівнів відкриває перспективи студювання індивідуальних портретів лексичних, морфологічних, синтаксичних, словотвірних мовних особистостей, функційне навантаження принципів орфографії [Татаринцева 2007: 7–12] як поєднання відбиття й умовності та пунктуації – індивідуальних портретів орфографічних, пунктуаційних мовних особистостей. Для лінгвоперсонологійних описів істотним є встановлення здібностей носіїв мови з простеженням максимального / мінімального нахилу до варіантності – фонетичної, фонологічної, морфемної, семантичної [Загнітко 2011: 495–505].

Сучасна лінгвоперсонологія з її кількома рівнями, з-поміж яких найбільш опрацьованими є вербально-семантичний, почасти комунікативно-мотиваційний рівні зі спробами визначення типології прагматичних інтенцій, вияву різного характеру девіацій, напрямів реалізації принципів комунікації з їхніми максимами й постулатами, простеженням комунікативних стратегій і тактик, когнітивний із послідовним розглядом певних концептосфер, встановленням співвідношення когнітивних глибин із формально-поверхневими. Останнім часом певного розпросторення набувають студювання лінгводискурсивних практик, встановленням їхньої національно-мовної специфіки. Особливої уваги потребує розгляд комунікативних – лінгводискурсивних тональностей, лінгводискурсивних реєстрів – з характеристикою рівнів мовної особистості на кожній з окреслених площин лінгвоперсонології.

1.2. Теорія сучасної лінгвоперсонології: рівні й категорії

У сучасних мовознавчих студюваннях лінгвоперсонологія є одним із активно опрацьовуваних напрямів, що мотивовано можливостями адекватно застосувати антропоцентричний (антропоцентричний) підхід у його корелятивності /

некорелятивності системоцентричному. Антропологічний підхід уперше обґрунтовано у філософії, звідки перенесено основні його постулати й принципи в лінгвістику, в межах якої він опрацьований у концептуальному розумінні мови та її відношення до людини. Останнє зумовило формування двох діад: 1) *людина* ↔ *мова* й 2) *мова* ↔ *людина*. У межах першої основним є вплив людини на мову, підпорядкування мови запитам особистості та ін., для другої визначальним постає дослідження впливу людської мови на особистість, її поведінку, встановлення статусної ролі мови у формуванні індивідуума як мовної особистості [Плесовских 2014: 173–179]. Діада *мова* ↔ *людина* є визначальною для студіювань, що зорієнтовані на мовну особистість, аналіз її лексикону, граматики, дослідження лінгвокультурологічного вияву особистості, визначення комунікативних інтенцій, розкриття помилок мовної особистості, зумовлених активною дією мовних начал, і под. Усе це сукупно стало підґрунтям формування особливої сфери наукового пізнання – лінгвоперсонології.

Термін лінгвоперсонологія, на думку багатьох лінгвістів, запропонував В. Нерознак [1996: 112–116] на позначення наукової дисципліни, де об'єктом є мовна особистість. Для науковця особливим постає відношення *мовна особистість* ↔ *мовний колектив*, де перша завжди підпорядкована активному впливу останнього, хоча необхідно враховувати й зворотну дію, оскільки активна особистість з її мовним потенціалом істотно впливає на загальномовну стихію колективу. Водночас слід враховувати те, що навіть особистість як лідер не може одноосібно, без підтримки інших мовних особистостей, кардинально змінити мовне тло колективу, хоча її вплив у загальному колективному вияві може суттєво *варіювати* → *модифікувати* → *трансформувати* мовний портрет колективу, що в перспективі може охопити низку такого розрізу студіювань. Більше того, інколи мовні особистості встановлюють мовні пріоритети, мовні цінності не тільки в мовному колективі, а й *загальнонародні* ↔ *загальнонаціональні*. Підтвердженням цього є, наприклад, функційний статус мовних особистостей Івана Котляревського, Тараса Шевченка, Івана Франка, пор., наприклад, цікаві спостереження над мовною особистістю Івана Франка [Космеда 2006: 124–145], Вука Караджича, Олександра Пушкіна, Юліуша Словацького та ін. Тому цілком мотивованим постає твердження про те, що лінгвістична персонологія досліджує «стан мови (індивідуації) частковолюдської мовної особистості (ідіолектної особистості) й багатолюдської (полілектної) мовної особистості (народу)» [Нерознак 1996: 113]. Цікавим є те, що магія слова для будь-якого мовця часто постає визначальною: «... вірю в магію слова, в його здатність матеріалізуватися. Старша донька знайомої письменниці несподівано поставила її перед фактом: „Мамо, я одружуюся і виїжджаю до Словаччини”. Мати тільки випалила з гіркотою: „Ну от, вона виходить за словака. Тепер тільки

залишається, щоб друга вийшла за американця і я залишилася сама...” Через два роки хлопець з Америки, наш емігрант, приїхав до Ужгорода, щоб забрати з собою її молодшу доньку» (М. Дочинець).

Виділення Ю. М. Карауловим [2010: 11–17] трьох рівнів організації мовної особистості – вербально-семантичного, лінгвокогнітивного, мотиваційного – ґрунтовано на її потенційній можливості виявляти себе на кожному з них. Тією чи тією мірою ідеї про особливості реалізації мовною особистістю на кожному з рівнів знайшли розвиток і поглиблення в низці студіювань (В. І. Карасик [2002: 187–194], Т. А. Космеда [2006: 104–114], І. А. Стернін [2002: 4–21] та ін.). Водночас досить ґрунтовно почали встановлювати закономірності реалізації мовленнєвих потенцій в окремих узусних практиках, що знайшло розвиток в ідеях дискурсивної практики чи дискурсивних практик.

У сучасних дослідженнях активно простежуваними є кілька підходів до аналізу мовної особистості: 1) психологічний (особливості характеру й особливості його комунікативного вияву); 2) соціологічний (розгляд індикаторів мовної особистості, корпоративних груп і т. ін. та індикаторів комунікативної поведінки мовної особистості, малих груп, встановлення параметрів узусних та мовленнєвих обмежень); 3) культурологічний (моделювання лінгвокультурних типів як упізнаваних національних феноменів на зразок *український козак, польський шляхтич, американський бізнесмен*); 4) лінгвістичний (комунікативна поведінка носіїв різних суспільних категорій, встановлення параметрів комунікативної поведінки, «розпізнавання» мовленнєво-комунікативних типів, дослідження закономірностей реалізації комунікативних стратегій і тактик, розгляд особливостей вияву мовної особистості в різних її дискурсах [Космеда 2012: 57–68]); 5) прагматичний ↔ прагмалінгвістичний ↔ лінгводискурсивний (визначення різновидів комунікативної тональності) (пор. [Карасик 2007: 78–86]). Для лінгводискурсивного підходу функційно навантаженою є множина ознак, кожна з яких має самодостатність для опису мовної особистості за відповідною дискурсивною практикою: 1) одно- / поліплановість смислів; 2) передбачуваність / непередбачуваність (відкритість) реакцій; 3) доцільність / недоцільність спілкування; 4) кооперативність / конфліктність спілкування; 5) пріоритет змісту / форми спілкування; 6) розгорнутість / стислість спілкування; 7) нормативність / ненормативність спілкування; 8) конкретність / абстрагованість спілкування; 9) одно- / багатотематичність спілкування; 10) серйозність / несерйозність (іронія, жарг, сарказм та інше) спілкування; 11) відкритість / закритість спілкування. Для оптимального опису мовної особистості доцільним є розгляд щонайбільшого обсягу дискурсивних практик.

Вагомим є встановлення категорійного апарату лінгвоперсонології. До її ядрових категорій належать «мовна особистість», «мовна свідомість», з якими

пов'язані категорії «мовна картина світу», «когнітивна картина світу». У сучасній лінгвістиці мовну особистість зазвичай витлумачують, як конкретну особистість, що досконало знає мову, усвідомлено й творчо володіє нею, сприймає мову в контексті національної ментальності й культури як їхнє духовне осердя, вживає мову як невід'ємний елемент самотворення, самопізнання, самоствердження й самовияву, розвитку та вдосконалення власних інтелектуально-розумових та емоційно-рольових, експресивно-почуттєвих можливостей і як найнеобхідніший засіб соціалізації особистості в людському суспільстві [Загнітко 2012₂: 345–346].

За абстрагування та встановлення узагальненого зразка мовної особистості її модель можна кваліфікувати як сукупність здібностей і характеристик людини, що зумовлюють продукування й розуміння особистістю текстів, що різняться між собою: 1) ступенем мовно-структурної складності; 2) глибиною, послідовністю й точністю вияву дійсності; 3) комунікативною настановою; 4) естетичним навантаженням; 5) психологічним ефектом тощо. Тому мовна особистість є поєднанням: а) мовної компетенції, б) прагнення до творчого самовияву, в) вільного, автоматичного здійснення усебічної мовленнєвої діяльності, г) гармонійного існування у мовному колективі, д) власної мовної самоідентифікації і т. ін. Мовна особистість цілком свідомо й відповідально ставиться до власної мовної практики, є виявом соціально-корпоративного, суспільно-культурного, територіально-регіонального середовища, традицій виховання суспільстві [Загнітко 2012₂: 346]. Вербальне мистецтво (подібне до інших мистецтв (*малярство, музика* тощо), але водночас є іншим) мовної особистості поєднує й акумулює всі зорові, слухові, дотикові відчуття у слові як специфічному синкретичному й синергетичному знакові. Останнє зумовлює особливе значення мови як чинника формування особистості. Вільгельм фон Гумбольдт, досліджуючи зв'язок мови з мисленням людини, її внутрішнім світом та культурними цінностями (початок XIX ст.), особливо наголошував значущість для особистості силового [Гумбольдт 2000: 46] поля мови, дух якої індивідуум спроможний пізнати тільки усвідомлюючи глибину мовного знака, з одного боку, та функційне навантаження останнього для усіх носіїв мови. Незаперечною є теза: «Між будовою мови й успіхами в інших видах інтелектуальної діяльності наявний беззаперечний взаємозв'язок» [Гумбольдт 2000: 47], адже «Мова – дзеркало культури» [Гумбольдт 2000: 188]. Будь-який індивідуум формується в «семантичному полі мови», освоюючи та засвоюючи його. Встановлення особливостей вияву пропонуваніх ознак у дискурсивних практиках і загалом диференціювання дискурсів за цими кваліфікаційними параметрами має опертям рівневу структурацію лінгвоперсонології, яка ніяк не повинна розглядатися спрощено, оскільки в такій структурації істотне навантаження мають усі традиційно виділювані мовні

рівні, але в цьому разі мова йде про особливу структуруацію, де чинними є і мотивація, й інтенція, й креативність, й експресія, і лексикон, і граматикон і т. ін.

Ідеї німецького лінгвіста творчо розвивав Олександр Потебня та інші. Такий підхід зацентрував вагомість антропоцентризму, тобто перевагу психологічного (пор. виділення Олександром Потебнею *психологічного підмета і психологічного присудка, кваліфікацію речення як аперцепції почуттів*) та етнопсихологічного (дослідження Вільгельма Вундта з психології мови) елементів у студіях з мови та зосередження уваги на людській особистості як продуцентів мовної картини світу [Радбиль 2010: 86–168]. Це уможливило диференціацію трьох ярусів структурного вияву мовної особистості: 1) нульового – вербально-семантичного (лексикону мовної особистості) з відповідним фондом лексичних та граматичних засобів, які особистість використовує під час створення тих чи тих текстів (дискурс мовної особистості, що охоплює різножанрові й різностильові комунікативні одиниці); 2) лінгвокогнітивного (тезаурусу мовної особистості) – простежуване бачення об'єктивного світу (система знань про світ). На цьому рівні значущими постають інтелектуальні характеристики, притаманні картині світу особистості (тезаурусові особистості).

Інтелект послідовно виявлюваний у мові, його легко проаналізувати через мову. Цей рівень інколи називають інтелектуальним [Загнітко 2014: 136–168]. Одиницями цього ярусу (тезаурусу) виступають поняття, слова-символи, образи, уривки фраз, формули, моделі, схеми, ідеї, що виформовані в кожній мовній індивідуальності в упорядковану певним чином, систематизовану індивідуальну картину світу з відповідною ієрархією значущостей і цінностей. Лінгвокогнітивний рівень (тезаурус) збагачується шляхом пізнання світу, унаслідок чого поняття, оцінки конкретної мовної особистості перетинаються й переплітаються з етнопсихологічними, соціокорпоративними, національно-культурними властивостями, тому мовна особистість – власне-національний феномен. Знаковим у національній свідомості є ставлення до мови, оцінка її як самодостатньої, неповторної, самоідентифікаційної, здатної до загальнокультурного акумулювання знань, надбань і досягнень інших народів, до оптимального вияву національно-мовної картини світу. Національне охоплює всі структурні яруси мовної особистості; 3) мотиваційного (ярусу діяльній комунікації), що виявляє особистісний прагматикон (система стратегій, тактик, намірів, мотивів, настанов, виявлена в процесі творення текстів та в їхньому змісті, а також особливостях сприйняття чужих текстів із визначенням ієрархії цінностей у мовній моделі світу особистості).

Мовну особистість у комунікативній лінгвістиці розглядають як типового, зразкового або самобутнього мовця (носія певної мови), виявлюваного в сукупності його мовленнєвих характеристик – стратегій і тактик. Опис (портрет)

мовної особистості не варто ототожнювати, наприклад, з описом мови художніх творів певного письменника, тому що слід враховувати його формальне і неформальне спілкування (зокрема наявність епістолярної спадщини, спогадів очевидців, його перекладознавчу діяльність та ін.) [Загнітко 2012₂: 345–346]. Цікавими є спроби зінтерпретувати творчу мовну особистість через характерні дискурсивні практики, пор.: гобі, забобони, анекдоти [Посмішки 2011] як активно мовно-мовленнєвий зріз сімдесяти майстрів художнього слова – від Володимира Базилевського, Євгена Барана – до Володимира Шовкошитного, Володимира Яворівського. У двохсот десяти майстрово викінчених оповідях – дискурсивних практиках легко впізнаваними постають жартівливість та іронія, глибинна мудрість і молодецька зухвалість, гра з читачем й апеляція до нього.

Загальнорівнева структура лінгвоперсонології ґрунтована на знакових поняттях лінгвоетнічності, комунікативності, когнітивності, соціальності, лінгвокультуроологічності, лінгводискурсивності, що уможливує вирізнення лінгвоетнічного (мовна особистість та етнос), комунікативного (комунікативні інтенції мовної особистості, її креативність, тактики й стратегії, комунікативна компетенція), когнітивного (національно-когнітивна база, корпоративно-когнітивна множина, концептосфера, концепти й категорії, символи й образи, поняття й смисли мовної особистості, мовного колективу), соціального (соціолінгвістичного (комунікативно-статусні ролі, соціолінгвістичний портрет колективу та ін.), лінгвокультуроологічного («лінгвокультурна мотивація» особистості, лінгвокультурні зразки й под.), лінгводискурсивного (комунікативні тональності, комунікативні реєстри, маркованість дискурсивними практиками особистості, колективу, типологія дискурсивних практик мовної особистості, первинні й вторинні смисли, ситуативно визначувані смисли тощо) рівнів. Встановлені ядрові категорії на кожному з рівнів мають особливості свого вираження. Якщо торкатися комунікативного, лінгводискурсивного та інших рівнів загальнонаціональної мовної особистості, вони корелюють із загальнонаціональним фондом мовної пам'яті, функційними виявами мови тощо. Загальнонаціональна множина дискурсивних практик знаходить відбиття в тлумачних словниках, за якими легко простежити й динаміку словникового складу, збільшення ємності тих чи тих тематичних угруповань, розширення / звуження семантичного багатства загалом та окремого слова зокрема.

Будь-який тлумачний словник є відносним зрізом відносного семантичного простору мови в усіх вимірах. Так, від перших граматики української мови й до найостанніших усталеною є частиномовна класифікація та її відбиття в різноманітних словниках, особливо там, де наявні різноманітні перехідні площини – словоформа набуває функційно іншого вияву, відповідно по-іншому розглядається в лексикографії (пор., наприклад, (23), (24), (25), (26), (27), (28), (29)). На

початку ХХ ст. у всі нормативні граматики й відповідно словники увійшло поняття невідмінюваності (див.: (1), (2), (3) і далі), що охоплює іменниковість, прикметниковість, постаючи в них як виняток. Для різноманітних дискурсивних практик семантичні й граматичні реалізації цього корпусу слів є досить показовими, що підтверджувано словниковою реальністю. Для комунікативної компетенції мовної особистості знаковим є або системно нормативне вживання слова / слів у відповідних значеннях (див. ознаку (7)), або ж орієнтування на корпоративні зацікавлення (див. ознаки (4), (11)), або ж обігрування для отримання певного ефекту (див. ознаки (5), (10)). У цьому разі розглянуто тільки функційно-словникові вияви окремих лексем, оскільки їхній викінчений аналіз вимагає досить широкої площі. Так, наприклад, з-поміж невідмінюваних слів у сучасній українській мові особливу роль відіграє їхнє функціонування з опертям на відповідну семантику. Якщо виходити із позиційного закріплення невідмінюваних лексем, то легко можна переконатися в досить цікавих моментах щодо їхньої частиномовної категоризації (тут не заторкнено питання про нульову відміну цих іменників та наявність 14 омонімічних формально- й семантично-відмінкових форм у системному вияві [Загнітко 2013: 613–632], про динаміку їхньої диференціації за родами в узусній та мовленнєвій практиках, де використання таких лексем із відповідною категоризацією роду належить до комунікативної компетенції мовної особистості¹, його соціального / соціально-рольового статусу, наявності колективно інтенційних реалізацій і т. ін.). Для спостереження можна використати кілька лексем: *каре*, *індиго*, *інженю* та ін. Слово *каре* в сучасних словниках та за інвентарем фактичного матеріалу з Національного корпусу української мови Національної академії наук України [Загнітко 2015: 13–70] має такі значення: 1) *‘невідм., с. Бойове шиккування піхоти у формі чотирикутника; застосовувалося з ХVІІІ ст. перев. для відбиття кавалерійських атак’*: (1)² *Після того [присяги прапорів] полк знову вишикувався в каре, командир з комісаром стали поруч на полчку тачанки* (Ю. Смолич)³; (2) *Тричі налітали дроздовці на це маленьке каре, ... але щоразу на землю падала більшість вершників* (П. Панч); (3) *Пролунали команди. Загриміли барабани. Сколихнулись і завмерли прямокутники каре, рівні й застигли, мов витесані із каменю. Блискача кавалькада придворних і генералів на чолі з імператором рушила вздовж фронту*

¹ Якщо враховувати кваліфікаційні ознаки дискурсивних практик у лінгводискурсивному аналізі мовної особистості, вживання іменників нульової відміни може поставати одним із аспектів кваліфікації мовної особистості за кількома такими ознаками (пор. (2), (4), (6) та інші ознаки).

² Для зручності опису всі ілюстрації пронумеровані, а далі в тексті підрозділу наявне покликання на відповідні порядкові числа.

³ Тут і далі тлумачення і приклади почерпнуто із *Віртуальної лексикографічної лабораторії Українського мовно-інформаційного фонду Національної академії наук України*.

(В. Малик); (4) *Наш взвод розвертався в каре* – лицем до ворожої кінноти. Передні лягали, ті, що позаду, ставали на коліна, а ще задні на весь зріст цілились в уявну кінноту (А. Дімаров); (5) *Солдати підійшли, стали навпроти і почали розвертатися в каре, попереду із рипінням викотилися візки із гарматами й каноніри почали розвертати їх, наводючи мідні жерла на козаків* (Д. Білий); 2) ‘невідм., с. Різновид жіночої зачіски середньої довжини перев. з прямою гривкою’: (6) *Навіщо вона постриглася сьогодні? Зробила якесь зовсім коротке каре. Такі зачіски чомусь завжди додають віку* (І. Карпа); (7) **Каре** стало користуватися популярністю після Першої світової війни, зокрема завдяки танцюристці Ірені Касл (із журн.); 3) ‘у знач. прикм. У формі чотирикутника’: (8) *Вивчаю Віку поглядом ... Темні кільця довкола очей, зачіска каре* (Любка Дереш); (9) **Комір каре**. У першому значенні констатовано відтінок ‘Про те, що має форму чотирикутника’: (10) *Посередині каре, на вільному місці плацу, як мушина крапка на шибці вікна – стояв крихітний аналой* (Ю. Смолич); (11) *Всього шість п'ятиповерхових будинків, стулившись у каре, оточували двір* (О. Ірванець). Перший прискіпливий погляд на увесь фактичний матеріал сигналізує про відносну умовність частиномовно-категорійної кваліфікації семантичного простору лексеми *каре*. Якщо порівняти (8) – *зачіска каре*, (9) – *колір каре* як підтвердження прикметникового частиномовного статусу (в реченні *каре* на формально-граматичному рівні є означенням, ґрунтованим на формі підрядного прислівного синтаксичного зв'язку слабке прилягання) і (1) – *вишикувався в каре*, (4) – *розвертався в каре*, (5) – *почали розвертатися в каре*, де в усіх випадках конструкція *в каре* є постдієслівною, що актуалізує семантику дієслова *розвертатися* і є носієм окремої пропозиції, легко помітити – функційно *в каре* є ‘у знач. присл.’. Подібне твердження легко аргументувати порівнянням із подібними конструкціями в постдієслівній синтаксичній позиції лексеми *розвертатися*, що марковані підрядним прислівним синтаксичним зв'язком у формі прилягання. Для дієслова *розвертатися* з його десятьма системно закріпленими значеннями семантика ‘Повертаючись, змінювати своє положення або напрям свого руху; робити розворот’ у словнику констатована після значення ‘розм. Переставати бути згорнутим, скрученим; розгортатися, розправлятися’. За врахування наявності в семантичній структурі дієслівної лексеми *розвертатися* просторової семи як основної аналізоване значення має бути першим (у цьому разі не розглянуто особливості реалізації просторової семи – нульова / формально виражена, оскільки важливим є те, що розвертатися можна тільки в межах певного простору): (12) *Він [теплохід] зайшов у тиху бухту і став розвертатися* (в бухті), *щоб причалити*

до пристані (В. Собко); (13) *Машина в'юнка виписувала віражі, різко змінювала швидкість, розверталася на місці* (із журн.); (14) *Не глянувши на подругу, Марійка круто розвернулася і швидко подалась до лісу* (О. Донченко) – нульове вираження; (15) *Пролунала команда, і ми спинились. Потім колона розвернулася й загородила шлях* (П. Колесник) – нульове вираження. Функційний вияв в каре є адвербіальним, ідентичним до (16), (17), (18), (19), пор. також: (16) *Ріос ще трохи зачекав на порозі, розвернувшись боком і нахиливши голову* (А. Азімов); (17) *Переяславські сотні зрештою розвернулись тилом до Вовчого Хвоста* (І. Білик); (18) *У бушуванні прожектора моряцькі машини розвернулися в ряд* (із журн.). У (16) – боком, (17) – тилом, (18) – в ряд за особливостями внутрішньореченневої позиції підтверджують адвербіальний статус синтаксем, хоча в сучасних лексикографічних тлумачних словниках така реалізація не знаходить відбиття. Винятком можуть бути окремі лексеми зразка *кидком*, *ривком*, у яких словники констатують: *кидком* – ‘присл. Швидко кидаючись або швидко кидаючи’: (20) *Єдиний рятунок для них [оточених] в цю мить – кинутись кидком саме вперед* (О. Гончар); (21) *Не нападав, а підходив. Чому ж підходив? А як саме підходив? Крадькома чи кидком?* (В. Фіялко); (22) *Юнак миттєво оцінив всю складність ситуації – кидком випередив усіх* (із журн.); *ривком* ‘у знач. присл. Одним різким коротким рухом; поривчасто’: (23) *Він став оглядати мотор, непомітно поставив на місце деталь (раніш зняту). Потім сів на мотоцикл, ривком натиснув ногою – мотор зразу ж завівся* (А. Головка); (24) *Допаливши цигарку, рвучким ривком викинув [Мартин] її за вікно на вулицю* (Г. Епік); (25) *Запалившись, Оля з останніх сил, ривком, викручує ногу, і переслідувач ... летить сторч головою* (Л. Юхвід); (26) *Він ривком притягнув до себе Маргариту* (О. Авраменко, В. Авраменко); *стрибком* – ‘у знач. присл. Різко змінюючись’: (27) *Надпровідність полягає в тому, що при наднизьких температурах, різних для кожного металу, у них стрибком, практично до нуля, падає опір. Матеріал стає надпровідним* (з наук.-попул. літ.). До цього слід додати, що лексеми зразка *ривком*, *стрибком* подані у відповідних лексикографічних статтях лексем *ривок*, *стрибок* як окремих вияв їхньої семантики. Нижче також наведено у статті іменникової лексеми *ривок* – *ривками* – ‘у знач. присл. Порушуючи ритм чого-небудь; неритмічно, нерівномірно’: (28) *Кашубський ігнорував будь-які планові основи постачання експедиції, вся робота велась ривками, штурмівщиною* (Л. Дмитерко) з відтінком ‘Неплавно’(29) *Щось крикнули з гурту, та*

⁴ Статус функційно-авторського принципу пунктуації є особливим, він не покривається навантаженням структурного, семантичного й інтонаційно-ритмового. Його вияви в індивідуальному мовленні автора, його дискурсивних практиках розкриває особливості ставлення митця до розділових знаків загалом та їхнього статусу в актуалізації, смислового творенні зокрема (див.: [Загнітко 2011: 525–784]).

Сайд не озирався. Відкрив допоміжний кран пального, і машина ривками понесла в гори (Іван Ле), а в статті – *стрибок – стрибками: ‘у знач. присл. Підскакуючи при переміщенні від поштовхів, коливань і т. ін.’*, пор.: (30) *Дерев’яний рибальський човен пливе стрибками* (з наук.-попул. літ.). Для мовної особистості з її лексиконом як відбиттям загальнонаціонального істотним є не тільки знання загального семантичного простору слова, але й уміння розпізнавати й упізнавати його категорійно-частиномовну семантику.

Побіжний погляд на виявлюваність лексичного потенціалу слова в сучасних тлумачних словниках свідчить, що категорія лексичного значення має особливий статус у лінгвоперсонології з виявом на комунікативному, лінгводискурсивному, когнітивному рівнях. Лексичне значення співвіднесене з усіма рівнями лінгвоперсонології, навантаження ж відповідних її форм спрямоване на перспективу студіювань. Відбиваючи сукупність більшості загальнонаціональних лінгводискурсивних практик, тлумачний словник спрямований на всеохопність відбиття значення слова. Сумарна кількість функційних виявів словоформи з тим чи тим значенням може репрезентувати її лексемну окремішність (див.: (20), (21)), низька частота реалізації – свідчить про зв’язок з основним (ієрархічно вершинним) значенням і кваліфікацію ‘у знач.’ (пор.: (23), (24), (25), (26)). З мовною компетенцією пов’язана й кваліфікація невідмінюваних лексем, що можуть у межах свого значення охоплювати іменниковий, прикметниковий, прислівниковий статуси (*індиго*, *ін-фоліо*), прикметниковий і прислівниковий (*ін-октавіо*). Загалом невідмінюваність як мовно-корсетна особливість заслуговує на окремий розгляд у лінгвокреативному й лінгвокогнітивному вимірах лінгвоперсонології, не кажучи про форми на зразок *вечорами*, *веснами*, *днями*, *ранками* або лексеми з максимальним / відносним потенціалом граматизації (*іти*, *піти*, *ходити*). Перспективними є студії з усіх рівнів мовної особистості та встановлення площин найактивнішої взаємодії ядрових категорій лінгвоперсонології. Теорія мовних рівнів відкриває перспективи студіювання індивідуальних портретів лексичних, морфологічних, синтаксичних, словотвірних мовних особистостей, функційне навантаження принципів орфографії [Татаринцева 2007: 4–14] як поєднання відбиття й умовності та пунктуації – індивідуальних портретів орфографічних, пунктуаційних мовних особистостей. Для лінгвоперсонологійних описів істотним є встановлення здібностей носіїв мови з простеженням максимального / мінімального нахилу до варіантності – фонетичної, фонологічної, морфемної, семантичної.

Сучасна лінгвоперсонологія з її кількома рівнями, з-поміж яких найбільш опрацьованими є комунікативний зі спробами визначення типології прагматичних інтенцій, вияву різного характеру девіацій, напрямів реалізації принципів комунікації з їхніми максимами й постулатами, простеженням комунікативних

стратегій і тактик, когнітивний із послідовним розглядом певних концептосфер, встановленням співвідношення когнітивних глибин із формально-поверхневими. Останнім часом певного розпросторення набувають студіювання лінгводискурсивних практик, встановленням їхньої національно-мовної специфіки. Особливої уваги потребує розгляд комунікативних – лінгводискурсивних тональностей, лінгводискурсивних реєстрів – з характеристикою рівнів мовної особистості на кожній з окреслених площин лінгвоперсоналогії.

Література

Бердяев Н. А. Я и мир объектов (Опыт философского одиночества и общения) : [науч. изд.] [Текст] / Николай Алексеевич Бердяев. – Париж: Ynica-press, 1934. – 187 с.

Головина Т. А. Лингвоперсоналогическое функционирование частей речи: статистический аспект (на материале художественных текстов) : [автореф. ... канд. филол. наук; 10.02.19. теория языка] / Татьяна Анатольевна Головина. – Барнаул, 2008. – 21 с.

Гумбольдт В. фон. Избранные труды по языкознанию [Текст] / Вильгельм фон Гумбольдт / общ. ред. проф. Г. В. Рамишвили; послесл. А. В Гулыги и В. А. Звегинцева; пер. с нем. – Москва: Издательский дом “Прогресс”, 2000. – 400 с.

Домброван Т. И. Язык в контексте синергетики : [монография] [Текст] / Татьяна Ивановна Домброван. – Одесса: КП ОГТ, 2013. – 343 с.

Загнітко А. П. Теоретична граматики української мови. Морфологія. Синтаксис : [монографія] [Текст] / Анатолій Панасович Загнітко. – Донецьк: ТОВ «ВКФ «БАО», 2011 – 992 с.

Загнітко А. П. Словник сучасної лінгвістики : поняття і терміни : В 4-х т. : [наук.-навч. вид.] [Текст] / Анатолій Панасович Загнітко. – Донецьк: ДонНУ, 2012. – Т. 2. – 350 с.

Загнітко А. П. Типологія категорійної семантики невідмінюваних іменників [Текст] / Анатолій Панасович Загнітко // Акцентологія. Етимологія. Семантика : [зб. наук. праць]. – К.: Наукова думка, 2013. – С. 613–632.

Загнітко А. П. Теорія граматики і тексту : [монографія] [Текст] / Анатолій Панасович Загнітко. – Донецьк: Ноулідж (донецьке відділення), 2014. – 480 с.

Парадигмально-категорійні основи прикладної лінгвістики [монографія] [Текст] / Анатолій Панасович Загнітко, Ілля Григорович Данилюк, Жанна Володимирівна Краснобаєва-Чорна та ін. – Вінниця: ТОВ «Нілан-ЛТД», 2015. – 472 с.

Карасик В. И. Языковой круг : личность, концепты, дискурсы : [монография] [Текст] / Владимир Ильич Карасик. – Волгоград: Перемена, 2002. – 477 с.

Карасик В. И. Дискурсивная персонология [Текст] / Владимир Ильич Карасик // Язык. Коммуникация и социальная среда : [сб. науч. труд.]. – Воронеж: Изд-во Волгоградского государственного университета, 2007. – Вып. 7. – С. 78–86.

Караулов Ю. Н. Русский язык и языковая личность : [монография] [Текст] / Юрий Николаевич Караулов. – Москва: Издательство ЛКИ, 2010. – 264 с.

Космеда Т. А. Комуникативна компетенція Івана Франка: міжкультурні, інтерперсональні, риторичні виміри : [монографія] [Текст] / Тетяна Анатоліївна Космеда. – Львів: ПАІС, 2006. – 326 с.

Космеда Т. А. Ego I Alter Ego Тараса Шевченка в комуникативному просторі щоденникового дискурсу : [монографія] [Текст] / Тетяна Анатоліївна Космеда. – Дрогобич: Коло, 2012. – 372 с.

Мунье Э. Что такое персонализм? : [науч. изд.] [Текст] / Эммануэль Мунье; пер. с франц. И. С. Вдовиной. – Москва: Искусство, 1994. – 128 с.

Мунье Э. Персонализм [Текст] / Эммануэль Мунье // Французская философия и эстетика XX века / предисл. П. Морель. коммент. А. В. Густырь, И. С. Вдовина. – Москва: Искусство, 1995. – С. 105–214.

Мунье Э. Надежда отчаявшихся [Текст] / Эммануэль Мунье; пер. с франц. И. С. Вдовиной. – Москва: Искусство, 1995. – 238 с.

Мунье Э. Манифест персонализма : [науч. изд.] [Текст] / Эммануэль Мунье; пер. с франц. И. С. Вдовиной. – Москва: Республика, 1999. – 560 с.

Нерознак В. П. Лингвистическая персонология [Текст] / Владимир Петрович Нерознак // Функциональная лингвистика : проблемы и перспективы : [материалы конференции]. – Симферополь: Таврический университет им. В. И. Вернадского, 1995. – С. 12–14.

Нерознак В. П. Лингвистическая персонология: к определению статуса дисциплины [Текст] / Владимир Петрович Нерознак // Язык. Поэтика. Перевод : [сб. науч. труд.]. – Москва: Московский государственный лингвистический университет, 1996. – С. 112–116.

Никитина А. Ю. Вербально-семантический уровень языковой личности Екатерины II (на материале «собственноручных записок императрицы Екатерины II») [Текст] / Алена Юрьевна Никитина // Вестник Чувашского университета : [сб. науч. тр.]. – 2013. – Вып. 4. – С. 248–252.

Посмішка чорного kota : [гобі, забобони, анекдоти] / упорядн. М. Слабошпицький. – Київ: Ярославів Вал, 2011. – 548 с.

Потебня А. А. Из записок по русской грамматике [науч. изд.] [Текст] / Александр Афанасьевич Потебня // общ. ред., предисл., вступ. ст. В. И. Борковский. – Москва: Учпедгиз, 1958. – Т. 1–2. – 536 с.

Плесовских Т. С. Лингвоперсонология в контексте антропологического подхода [Текст] / Татьяна Сергеевна Плесовских. – Science Time. – 2014. – № 4. – С. 173–179.

Прата С. Язык программирования : [науч. изд.] [Текст] / Стивен Прата. – Изд. 5-е. – Москва; Санкт-Петербург; Киев: ООО «И. Д. Вильямс», 2007. – 1184 с.

Прохоров Ю. Е. Русские: коммуникативное поведение [Текст] / Юрий Евгеньевич Прохоров, Иосиф Абрамович Стернин. – Изд. 2-е, испр. и доп. – Москва: Флинта; Наука, 2006. – 238 с.

Радбиль Т. Б. Основы языкового менталитета : [монография] [Текст] / Тимур Беньюминович Радбиль. – Москва: Флинта; Наука. – 328 с.

Стернин И. А. Понятие коммуникативное поведение и проблемы его исследования [Текст] / Иосиф Абрамович Стернин // Русское и финское коммуникативное поведение : [сб. науч. труд.]. – Воронеж: Изд-во Воронежского государственного технического университета, 2000. – Вып. 1. – С. 4–20.

Стернин И. А. Коммуникативное поведение и проблемы его исследования [Текст] / Иосиф Абрамович Стернин // Русское и финское коммуникативное поведение : [сб. науч. труд.]. – Воронеж: Изд-во Воронежского государственного технического университета, 2002. – Вып. 1. – С. 4–21.

Татаринцева Е. Н. Лингвоперсонологическое функционирование принципов русской орфографии : [автореф. ... канд. филол. наук; 10.02.01. русский язык]. – Барнаул, 2007. – 21 с.

Трубецкой Н. С. К проблеме русского самопознания : [собр. ст.] / Николай Сергеевич Трубецкой. – Париж: Евразийское книжное издательство, 1927. – 101 с.

Шелер М. Положение человека в космосе [Текст] / М. П. Шелер // Избр. произв. / под ред. А. В. Денежкина; пер. с нем. А. В. Денежкина, А. Н. Малинкина, А. Ф. Филипова. – Москва: Гнозис, 1994. – С. 51–108.

Шестов Л. И. Сочинения : в 2-х т. [науч. изд.] [Текст] / Лев Исаакович Шестов. – Т. 1: Власть ключей. – 668 с.; Т. 2: На весах Иова (Странствования по душам). – Москва: Наука, 1993. – 560 с.

Штерн В. Л. Дифференциальная психология и ее методические основы (Die differentielle Psychologie in ihren methodischen Grundlagen) [науч. изд.] [Текст] / Вильям (Уильям) Льюис Штерн; послесл. А. В. Брушлинского и др.; пер. с нем; РАН, Ин-т психологии. – Москва: Наука, 1998. – 335 с.

Якоби Ф. Г. О трансцендентальном идеализме [Текст] / Фридрих Генри Якоби; пер. с нем. // Новые идеи в философии. Сборник 12: К истории теории познания. – Санкт-Петербург: Изд-во «Образование», 1912. – С. 1–14 (<http://vispir.narod.ru/jacobi.htm> (21.06.2017)).

Hall C. S. Theories of Personality / C. S. Hall, G. Lindsey. – N.-Y.: John Wiley and Sons, 1970. – Pp. 23–50.

Renouvier C. B. Le personalisme : [scientific publication] [Text] / Charles Bernard Renouvier. – Paris, 1902. – 189 p.

Wundt W. Völkerpsychologie : Eine Untersuchung der Entwicklungsgesetze von Sprache, Mythos und Sitze [Wissenschaftliche Publikation] [Text] / Wilhelm Maximilian Wundt. – B. 1: Sprache. – T. 1. – Auf. 3. – Leipzig, 1911. – 695 S.; B. 2: Die Sprache. – T. 2. – Auf. 2. – Leipzig, 1904. – 673 S.

РОЗДІЛ 2

ТЕОРІЯ ЛІНГВОПЕРСОНЕМИ: ТИПОЛОГІЯ ЛІНГВОІНДИВІДУАЦІЙ І ЛІНГВОІНДИВІДУАЛІЗАЦІЙ

2.1. Мовна особистість в епістолярному дискурсі: типологія лінгвоіндивідуацій і лінгвоіндивідуалізацій

Мовна особистість у її цілісності може бути пізнана через простеження особливостей її самовияву та послідовної ідентифікації в текстах, з яких прозорими постають різні дискурсивні практики, що в цілісності становлять множинність. В останній легко встановити різні силові площини й активне навантаження тих чи тих дискурсивних практик у відповідні періоди життя, водночас їх суцільне обстеження вияскравлює особливості індивідуалізації особистості. Тому актуальним є питання визначення загального обсягу персонологічних текстів для вичерпного студіювання, оскільки в них легко з'ясувати особливості використання одиниць усіх структурних рівнів мови і водночас визначити закономірності реалізації такої особистості в мові, її життя в ній, співвіднести використувані мовні ресурси з національно-мовною практикою в різних її виявах.

Від часу з'яви терміна *мовна особистість* у 1929 році у працях основоположника неогумбольтіанства Й. Л. Вайсгербера «*Muttersprache und Geistesbildung*» [Вайсгербер 2004] і до сьогодні його основне тлумачення не зазнало істотних змін. Для аналізу мовної особистості [Загнітко 2012₂: 345], її мовносоціумного портрету з оперттям на ту чи ту її дискурсивну практику істотним є наголошення хрестоматійно обґрунтованого розмежування мови й говоріння, яке завжди постає чуттєво сприйнятним (за Л. Вайсгербером). Таке сприйняття може бути прямим – у діалогійно-ситуативному усному мовленні, опосередкованим – у тому чи тому вияві писемного мовлення. Особливо актуальним є студіювання практик епістолярного дискурсу, якому властива максимальна насиченість індивідуально виявленими смислами, замкнутістю на певного адресата. Зовсім нерозкритими залишаються питання самоідентифікації мовної особистості в епістолярному дискурсі і простеження видозмін індивідуацій мовної особистості залежно від адресата, соціальних умов, життєвого досвіду. Тому важливим є розкриття мовної особистості в епістолярному дискурсі з визначенням її індивідуацій, встановленням типології останніх. Для реалізації студіювання необхідно: 1) встановити диференційні ознаки поняття *мовна особистість*; 2) визначити особливості епістолярного дискурсу; 3) схарактеризувати еволюцію поглядів на індивідуацію та її співвідношення з лінгвоіндивідуалізацією; 4) виявити основні шляхи варіацій і модифікацій лінгвоіндивідуалізацій; 5) з'ясувати місце епістолярно-дискурсивних практик у мовносоціумному портретуванні особистості.

Мовну особистість розглядають як сукупність здібностей і характеристик людини, що зумовлюють продукування і розуміння особистістю текстів, що різняться між собою: 1) ступенем мовно-структурної складності; 2) глибиною, послідовністю і точністю вияву дійсності; 3) комунікативною настановою; 4) естетичним навантаженням; 5) психологічним ефектом тощо [Загнітко 2012₂: 345]. Тому мовна особистість – це поєднання в особі мовця: а) мовної компетенції, б) прагнення до творчого самовияву, в) вільного, автоматичного здійснення усебічної мовленнєвої діяльності. Мовна особистість становить множину лінгвоіндивідуацій та лінгвоіндивідуалізацій. Лінгвоіндивідуація виявлювана у спонтанній потребі мовця реалізуватися в мову і через мову: вербалізувати осмислюване, передати прочитане тощо. Лінгвоіндивідуація співвіднесена з природним процесом розвитку особистості, що свідчить про два основних різновиди лінгвоіндивідуації – зовнішній і внутрішній. Перший ґрунтовано на утвердженні власного мовного Я, створення мовної «маски» з її адаптуванням до відповідного мовного середовища. Така лінгвоіндивідуація корелює з першою половиною людського життя (пор. виділення К. Г. Юнгом психологічних індивідуацій [1998: 156–245]). Внутрішня лінгвоіндивідуація значною мірою замкнута на внутрішній світ комуніканта, поглибленням потреб лінгвальної самоідентифікації, мовного самоототожнення. Лінгвоіндивідуалізацію слід розглядати як навмисне виділення суб'єкта, пов'язане з його прагненням набути мовної самості, впізнаваності, витворити такі прийоми мовного оперування, коли вони набувають статусу діагностичних індикаторів. Останнє охоплює закономірності синтаксичного структурування, навантаження морфологічних і словотвірних засобів, а також створення палітри лексичних засобів, посилення обертонів звучання слова. Граничним виявом лінгвоіндивідуалізації можна вважати okazіоналістику – створення власне-авторських слів, а також формування потужного okazіонального образно-метафоричного тла, також стихію мовної гри з активним використанням різних мовних ресурсів.

Для розгляду особливостей вияву мовної особистості та встановлення закономірностей її індивідуацій, а також індивідуалізацій взято один із фрагментів епістолярію видатного науковця Юрія Шевельова. Його епістолярно-дискурсивну практику аналізовано за 265 листами до Олекси Ізарського (справжнє прізвище Олексій Мальченко), українського письменника-романіста, літературознавця, перекладача, який народився в Полтаві (30.08.1919), а помер у Клівленді (28.03.2007; США). Хронологічно аналізовані листи охоплюють 1946–1996 роки. Епістолярний «діалог» двох інтелектуалів тривав півстоліття.

Епістолярно-дискурсивна практика є максимально індивідуалізованою й у своїх виявах ґрунтована на максимальній реалізації фатичної функції. Епістолярно-дискурсивна практика має спеціалізовані мовленнєві жанри реалізації –

листи, записки та ін. За своїм спрямуванням епістолярно-дискурсивна практика має два основні різновиди – службова й особиста. Для першої властиві усталені моделі реалізації. Службова епістолярно-дискурсивна практика у своїй сукупності має чітко окреслені класифікаційні й кваліфікаційні параметри. Приватна чи особистісна епістолярно-дискурсивна практика позначена наповненням індивідуалізованих та персонологічних смислів і ремінісценцій. Для аналізованої практики властива особлива сфера суспільного буття – приватні контакти, що у своєму діапазоні охоплюють різноманітні площини спілкування: 1) описи побаченого й почутого; 2) розповіді про спостережувані події, явища; 3) аналіз прочитаного й осмисленого; 4) висловлення критичного ставлення до знайомих; 5) оповідь про власні почуття; 6) розповідь про спільних знайомих; 7) обговорення важливих проблем, проєктів та ін. Заявлені площини знаходять послідовну реалізацію в переважній більшості листів Ю. Шевельова, пор.: *Враження від Львова. Суцільно україномовний. Сірий, як і Харків. З того, що я бачив, єдиний Київ ухитрився не бути сірим. Але, як і інші міста, Львів має новий тип інтелігенції – не гуманітарії, а техніки, промисловці. Це їм подарували Сталін і Брежнєв* [Листи 2014: 281] – опис побаченого і т. ін.

Епістолярно-дискурсивна приватна практика охоплює різні індивідуалізації особистості, тому лінгвоіндивідуалізації в її просторі можна аналізувати в кількох аспектах – лінгвосоціумному, лінгвотериторіальному, лінвокультурному, лінгвоперсонологічному. У розрізі кожного з них лінгвоіндивідуалізації мають свої особливості. Лінгвосоціумна епістолярно-дискурсивна практика відбиває у своїй цілісності те мовленнєве середовище, в якому адресант найбільшою мірою виявляє себе: адресант у контексті українськомовної діаспори в німецькомовному оточенні – Німеччина; робота в Українському Вільному Університеті; адресант в українськомовному соціумі в англійськомовному оточенні – США та ін. Істотним у таких випадках є дослідження корпоративних контактів, встановлення активного / пасивного поля їхнього вияву, а також з'ясування впливу соціумних мовленєвих смаків і пріоритетів на характерологічні риси мовної особистості, пор.: *Тепер я в пластовому таборі разом з Петровим, серед озера на манесенькому острові. Їсти привозять човнами* [Листи 2014: 20–21]. Так, мовна особистість може в побуті послуговуватися однією мовою, а на службі, в корпоративних контактах – іншою. Те саме торкається і лінгвотериторіального, що охоплює територіальний простір особистості та її замкнутість на мовно-територіальні пріоритети. Лінгвоперсонологічний вимір епістолярно-дискурсивної практики мотивований насамперед мовно-естетичними смаками особистості, її внутрішніми та зовнішніми інтенціями. Так, комунікант може використовувати в приватному листуванні – одну мову (українську), у викладацькій практиці – іншу (англійську, німецьку), в корпоративному спілкуванні – ще іншу тощо.

Щодо лінгвокультурного аспекту, то його студіювання повинно мати опертям студіювання тих чи тих лінгвокультурем як визначальних, функційно навантажених тем. Для Ю. Шевельова такими постають живопис, архітектура, кіномистецтво, театр, література, а насамперед – мовознавство.

Цілком коректним є твердження про те, що комунікативна природа листа визначається інтенціями та ілюціями епістолярного Я, прагматичним спрямуванням як вираженням авторського начала і знаходить свій вияв у мовленнєвотвірній практиці епістолярію, лінгвосоціальними й культурними традиціями та особливостями індивідуального стилю автора листа [Чигридова 1999]. Для епістолярію Ю. Шевельова властива інтегральність, що простежувано в аналогії окремих фрагментів того чи того листа з літературно-художніми чи літературно-критичними текстами, а визначальною постає диференціація мовленнєвотвірного співробітництва, що охоплює: 1) рольові позиції комунікантів (адресант – Ю. Шевельов та адресат – О. Ізарський); 2) локально-темпоральне розчленування як монолого-діалогійного спілкування. Останнє легко відчутне у внутрішній бесіді адресанта, почасти дискусійністю викладеного: *Ваше запитання: Кошелівець відходить сам. (Я його бачив у Муніхені). Але – «розлука будет без печали». В «Пролозі» вони мали б видати ніби другий том «не для дітей», вибір із старих статей, назва мала б бути «Друга черга»* [Листи 2014: 107]. До цього треба додати особливе навантаження й статус фатичної функції. Уже ініціальні компоненти тексту свідчать про особливо тонке застосування адресантом комунікативної стратегії товариської ввічливості з наголошенням значущості адресата для адресанта: *При цій нагоді шлю Вам для ОБЩЕГО ОБРАЗОВАНИЯ порядок денний перших двох днів. Щоб Ви бачили, в якому товаристві я мав би бути. Принаймні протягом дня* [Листи 2014: 254]. З фатичною функцією безпосередньо взаємодіють конативна, когнітивна й етикетна [Акишина 1989: 52–54]. Про статусне навантаження останньої легко констатувати за тим, що із 265 листів повторюваними постають форми звертання не більше, ніж у третій частині, що підтверджує уміння автора віднайти щораз нову – новітню – оказіонально-авторську форму, що передає глибинно-товариське ставлення Ю. Шевельова до адресата: *Дорогий «Старий Ізарський» (це цитата)* [Листи 2014 257]; *Дорогий Озерянин / Лисовиче, сирічлейквудівче* [Листи 2014: 322].

Конативна функція покриває значний текстовий простір епістолярію, постаючи в різноманітному донесенні необхідної інформації, налаштуванні необхідного діалогу: *Що Полтава видала Вам посвідку про європейськість, то вітаю. Радію. Тішуся* [Листи 2014: 327]. Когнітивна функцію в епістолярії Ю. Шевельова особливо активізована в період 1982–1996 рр.: *Поки людина знову вставлена в час, зовсім утриматися від майбутнього неможливо. Усе береться з «якщо», але про це якщо мовчиться* [Листи 2014: 347]. Аналізовані

текстові структури епістолярного дискурсу відбивають комунікативну стратегію природності з актуалізацією прагматичних координат.

Комунікативна стратегія експресивності в епістолярії Ю. Шевельова мотивована можливостями й необхідністю комуніканта самовиразитися та виявити емоції. Ступінь експресивності в загальному текстово-епістолярному дискурсі варіюється від нейтрального до середнього і до найвищого виявів. Комунікативна стратегія експресивності актуалізована різноманітними лексичними емотивами, підсилювальними частками, вживанням окличних і питальних речень: *поводжуся скандально: мовчу, мовби вже не живий. А воно тільки того, що пиячу без стриму. Не алькоголем, а творчістю, звиняйте за таке вираження. ... Запитаєте, куди мене чорт несе. Сам не знаю* [Листи 2014: 268], пор.: *скандально, пиячу, алькоголь* – лексичні емотиви з образним навантаженням; *куди чорт несе, пиячу без стриму* – фраземи тощо. Сюди ж слід віднести надзвичайне розмаїття мовноігрових моментів, що охоплюють різноманітні шари словотвірної обіграної лексичної росіянізмів (*Моє **внутышество** було цілком задовільне* [Листи 2014: 234]), інколи з графічним виділенням (*Це, **КАНЕШНО**, дуже мило супроти дисидентів, чие життя не мед* [Листи 2014: 233]) або підкресленням (*Якщо згода, пришліть мені копію Вашого твору, а я Вам неукоснительно пошлю свою* [Листи 2014: 236]). Сюди також слід віднести й російські фразеологізми, що в окремих випадках графічно виділені: *І всі ні про що, такий собі **ВЗГЛЯД И НЕЧТО*** [Листи 2014: 233]), *Чи Ви намагаєтеся академізуватися?* [Листи 2014: 295]). Інколи експресивність умонтовано в глибинне концептуальне тло з актуалізованими варваризмами: *Щоб Ви знали, що робиться на Україні, не **цайтунги** і не **таймси** треба читати, а прикласти вухо до землі. Отже, голубе, там росте нове покоління – мені видно в літературі, а воно, мабуть, не тільки в ній* [Листи 2014: 295]).

Загальне тло епістолярної спадщини Ю. Шевельова сповнене інтертекстуальністю, що знаходить вияв у різноманітних цитаціях, покликаннях, згадуванням імен та прізвищ (близько 800 [Листи 2014: 352–376]), які в діалозі двох митців прочитувані здебільшого однаково, впізнавані в їхньому символічно-образному навантаженні. Водночас позиція адресанта є активною в оцінці тих чи інших творів, значення й ролі митця в історії національної чи європейської, світової цивілізації. Аксиологічно-оцінна комунікативна стратегія Юрія Шевельова має відкритий характер – інколи пропонувані оцінки є різкими, що визнає і сам комунікант. Множина використовуваних імен охоплює широке культурно-історичне, театральне-мистецьке, кінознавче, архітектурне тло, до цього, безперечно, слід додати активне навантаження імен майстрів художнього слова, дослідників мови, представників української діаспори. Багатопанорамність онімної множини епістолярію Юрія Шевельова свідчить про його активну творчу

стихію, а висловлювані оцінки із застосуванням лише йому властивих переливів та перлів мовної гри відбивають неповторний світ лінгвоіндивідуалізацій, що з роками набували особливо витонченого вияву.

Розгляд лінгвоіндивідуацій та лінгвоіндивідуалізацій Юрія Шевельова може постати викінченим і належним чином обґрунтованим за умови дослідження усього масиву його різнобічної спадщини. Тому одним із найактуальніших завдань є корпусация текстів цього видатного вченого, що передбачає відбиття в командних вершинах навігації жанрової специфіки умішуваного тексту, часу його створення та оприлюднення самим автором, внесення ним коректив до нього. Постанова заявленого корпусу допоможе вирішити багато питань, пов'язаних з еволюцією науково-лінгвістичних і літературно-критичних, культурно-мистецьких та інших поглядів науковця, а також встановлення особливого статусу в його науково-дослідницькій спадщині невомного поборювання властивих українській національно-мовній стихії норм, що мають належним чином враховуватися в уніфікації Мовного кодексу української мови.

2.2. Комунікативний і дискурсивний простір мовної особистості Івана Франка

Визначальними поняттями студіювання є *комунікативний простір*, *дискурсивний простір* у їхньому стосунку до геніальної мовної особистості Івана Франка. Мову великого мудреця досліджували в аспекті його стилістичних новацій (Іван Ціхоцький [2006] та ін.) із концентруванням уваги на стилістичних «експериментах» і «язиковій традиції» в прозових, поетичних і драматургічних творах видатного майстра, розкритті співвідношення мовного портрету митця та «філософії» напряду із заглибленням в анатомію мовного образу Івана Франка (Лев Полюга [1977] та ін.). Не менш актуальними є численні студії усього простору спадщини великого митця із простеженням внутрішнього та зовнішнього навантаження в ній мовних питань [Грицютенко 1968], що дає змогу встановити особливо навантажені виміри аналізу консолідувального, самоідентифікувального, об'єднавчо-доцентрового статусу української як загальнонаціональної (Василь Грещук [2007], Федір Медведєв [26], Олександра Сербенська [2006] та ін.), утвердження української літературної мови на Галичині [Корнієнко 1956], з'ясування ставлення самого майстра до таких питань, встановленні ним шляхів до творення цілісності української мови без сакраментального географічного поділу на західних та східних. До цього прилягають численні дослідження напрямів опрацювання «людових говорів» у художньо-белетристичному контексті (Іван Денисюк [2008], Михайло Драгоманов [1991] та ін.). Водночас

помітними є студіювання мовної параметризації персонажів різного статусу в художніх текстах митця (І. Ціхоцький [2006] та ін.), окреслення значення творчості Івана Франка у становленні української загальнонаціональної норми в її численних прескрипціях та функційному навантаженні цілісних прескриптивних граматиках (Федот Жилко [1956] та ін.), а також намаганням визначити навантаження тих чи тих мовних одиниць у реалізації творчого замислу видатного майстра (фольклоризмів (Світлана Єрмоленко [1987], полонізмів і діалектизмів (Мирослав Онишкевич [1963: 36–51]), діалектизмів (Іван Матвіяс [2003: 11–13] та ін.) [Білодід 1966; Білоус 1998: 633–637]), прагненням створити цілісний мовний портрет геніального митця (О. Сербенська [2006] та ін.), визначити шляхи самовдосконалення мовного тла творів (Ірина Ощипко [32]), встановити співвідношення понять *мова* й *нація* в загальній структурі творчої спадщини майстра (Таміла Панько [1992: 21–44]), а також схарактеризувати статус мистецького простору Івана Франка з німецькомовним світом (Леонід Рудницький [1995]) і под. До цих студіювань, безперечно, прилягають дослідження мовної, ширше комунікативної компетенції Івана Франка (Тетяна Космеда [2006: 67–94] та ін.), особливостей його концептосфери з прагненням простежити на всьому творчому просторі митця еволюції концептів *Україна*, *Держава*, *нація*, *народ*, *мова* і т. ін. (Ярослав Яремко [2015: 150–210] та ін.), виявити прагматику комунікативних настанов (Флорій Бацевич [1] та ін.) і под. У сучасному франкознавстві поза увагою залишається розгляд цілісного комунікативного і дискурсивного просторів лінгвоперсоналії Івана Франка, встановлення основних і неосновних еволюційних тенденцій у динаміці дискурсивних практик.

Комунікативний простір слід кваліфікувати як середовище й територію, де відбувається взаємодія мовних особистостей, реалізація відповідних комунікативних стратегій, комунікативних інтенцій, комунікативних тактик, виявлюваними є комунікативні жанри та ін. Якщо звертати увагу на територію, на якій реалізовувався комунікативний простір Івана Франка, чи, власне, де такий простір був найактивніший, то відповідь легко встановлювана з географії його численних мандрівок, подорожей. Комунікативно-географічний простір Івана Франка був динамічним – від сільського комунікування (с. Нагуєвичі, Криворівня та ін.) до розлогих галицьких міст, а також віденських, краківських та інших вимірів. Аналізуючи комунікативний простір Івана Франка можна говорити про вузький і широкий аспект цього поняття, де під першим мається на оці той активний вимір, у якому відбувалося становлення митця, формування його мовно-мовленнєвих і первинних комунікативних компетенцій, того простору, де значущою постала його первинна лінгвоіндивідуалізація, прагнення заявити про себе як самодостатню мовну особистість. У широкому сенсі – комунікативний простір Івана Франка охоплює усі численні комунікації під час мандрівок, подорожей,

написання дисертації, виступів на численних зібраннях, а також різноманітних зустрічей із громадськими активістами, селянами, ріпниками та ін. Функційно значущими є обидва аспекти, хоча другий аспект, не заперечуючи перший, охоплює його, тому виступає прийнятнішим для студіювання.

Комунікативний простір, у якому активною постала перша лінгвоіндивідуація Івана Франка, поза всяким сумнівом, досить багатовимірний, містить і період дитинства, і період навчання в школі, гімназії, почасти в університеті, коли в кожному з мікрогеографічних просторів легко віднайти мовно-екзистенційні спроби митця. Вони чи найбільшою мірою свідчать про активне становлення творчої лінгвоперсоналії з імплікацією мовної «наступальності», нейтральності, згідливості, домінуванням тих чи тих творчо-інтенційних настанов у спілкуванні з певним адресатом. У цьому разі необхідно враховувати, що в комунікативному просторі первинної лінгвоіндивідуації активною поставала взаємодія декількох мовних стихій, з-поміж яких рідномовна (українськомовна), почасти польськомовна були активними, а німецькомовна – пасивною, оскільки навчання в Дрогобицькій нормальній школі отців Василіян, де він здобував освіту в 1864–1867 роках, було німецькомовним, а в Дрогобицькій державній гімназії імені Франца Йосифа I – здебільшого польсько- чи німецькомовним, адже школа ставала польськомовною. Не менш показовим є комунікативно-віковий просторовий діапазон у період навчання в школі, гімназії, не кажучи про університет. Як свідчать дані класних журналів, Іван Франко уже в першому класі мав середовище, що відповідало його віку. У класі нараховувалася 51 учень, із яких – 45 публічних, а 6 приватистів, за віковими особливостями першокласники були: десятирічні – 1 (1858 р. н.; 1,96 %), одинадцятирічні – 9 (1857 р. н.; 17,6 %), дванадцятирічні – 12 (1856 р. н.; 23,5 %), тринадцятирічні – 12 (23,5 %), чотирнадцятирічні – 5 (9,8 %), п'ятнадцятирічні – 4 (7,8 %). Дванадцять років мав також Іван Франко, тому його комунікативно-віковий діапазон шкільного спілкування охоплював межові п'ять років – мінус два роки та плюс три роки. Уже в цей час дискурсивно-шкільна практика видатного митця зазнавала істотних вікових, соціальних та національно-мовних впливів.

Не менш істотним є інституційно-шкільне комунікативне середовище за віросповідальними особливостями, адже в класі були греко-католики (Матвіяс 2003: 11–16; 49 %), католики (Жилко 1956: 18–26; 33,3 %), євангелісти (Білодід 1966; 3,9 %), послідовники Мойсеєвого віросповідання (Бацевич 2016; 1,96 %). У національно-мовному просторі комунікативне середовище було також своєрідним, адже з-поміж однокласників були русини (Матвіяс 2003: 11–16; 47 %), поляки (Закревська 1998: 652–657; 41,2 %) та ін. У класному журналі Іван Франко значився під тринадцятим номером, і для розкриття його інституційно-шкільного

комунікативного середовища слід враховувати комплекс навчальних освоєваних предметів, мову їхнього вивчення та характеристику класного керівника, яким в Івана Франка був талановитий майстер художньої белетристики, відповідальний педагог, ініціатор та організатор різних громадських ініціатив Іван Верхратський. Щодо передбачення майбутнього свого вихованця, то класний керівник зазначив, що воно не визначене, у графі ж віросповідання констатовано – греко-католик. Віросповідальну толерантність Іван Франко сповідуватиме протягом усього життя, стверджуватимете в усіх дискурсивних практиках. Поступи в науці другого семестру першого класу, зокрема латинської, руської (викладач Іван Верхратський), німецької (викладач Юрчакевич) мов кваліфіковано як відмінні (celujacy), а в засвоєнні польської мови (викладач Каспер Кадлевич) – як похвальні (chwalebny). Подібні успіхи він зберіг і в другому класі: латинська – похвальні (chwalebny), польської, німецької – відмінні (celujacy), руської – відмінні (celujacy) у першому та відмінні (znakomity) – в другому. Нестотно відрізняється рівень вивчення мов у третьому класі: латинська, польська, руська, німецька мови – відмінні (celujacy), з'явилася грецька мова, з якої в Івана Франка також відмінні (celujacy) успіхи (див.: <http://lib.if.ua/franko/1312287818.html>). З роками мовно-комунікативний діапазон Івана Франка розширився, адже його перу належать праці, написані українською, російською, польською, чеською, німецькою, болгарською, французькою мовами [Бровіньок 1981: 37–43]. Дискурсивно-мовні практики Івана Франка ще вимагають ґрунтовного вивчення, адже феноменальне володіння низкою мов давало змогу йому легко використовувати в спілкуванні різні мови. Так, в епістолярно-дискурсивній практиці з Ольгою Рошкевич він спочатку послуговувався німецькою (6 листів), згодом – українською. І в першому листі, написаному українською, Іван Франко наголошує на значущості мовної самоідентифікації: «Німецька бесіда – то для мене модний фрак... Руська бесіда – то для мене той любий, домашній убір, в котрім всякий показується другому таким, яким єсть... Руська бесіда – то бесіда мого серця» [Франко 1986/48: 46].

Згодом Іван Франко у «Споминах з моїх гімназійних часів» писав про соціально-шкільний дискурс: «Ученики дрогобицької гімназії в другій половині 60-х і першій половині 70-х рр. поза школою жили звичайно кружками, крім тих місцевих, що жили у своїх родинах і переважно не мішалися до кружкового життя. Позамісцеві жили на квартирах (станціях) переважно по різних передмістях у міщан і міщанок, і відповідно до тих квартир творилися між ними кружки. Де жило кілька учеників на одній квартирі, там до них не раз сходилися товариші інших квартир, що жили одинцем. У таких кружках велися оживлені розмови; в менших кружках, зійшовши по два або три, ученики займалися лектурою позашкільних книжок, при чім один читав голосно, а інші слухали.

Таким способом я з товаришем Йосифом Райхертом, сином німецького колоніста, в вищій гімназії читав драми Шекспіра, Шіллера та Гете. З його старшим братом Філіпом, що з Самбірської гімназії перейшов до Дрогобича, я один рік жив на спільній квартирі в домі боднаря Корпака» [Франко 1986/48: 46]. Імплицитно прочитувано, що Іван Франко уже в гімназійні роки в комунікативному середовищі використовував різні мови – німецьку, польську та інші – в активній чи пасивній формі. У складні часи російської окупації (1914 р.) Іван Франко жив у Йосифа Райхерта, що знову ж таки підтверджує максимальну національно-мовну та віросповідальну толерантність.

Істотним є також те, що комунікативно інтенційне середовище Івана Франка в роки навчання в гімназії мало відносну тяглість, адже після закінчення четвертого класу Дрогобицької нормальної школи отців Василіан у Дрогобицьку гімназію пішли здобувати освіту разом із ним 27 учнів із 51 (52,9 %): Іван Бачинський, Карло Бандрівський, Дмитро Білас, Адольф Бродер, Іван Дідинський, Дмитро Гладкий та ін. У гімназії дещо змінилося комунікативно-соціальне середовище. У школі переважали діти з довколишніх дрогобицьких сіл, діти міщан і дрогобицьких ремісників, а в гімназії діти селян становили трохи більше четвертини класу (14 осіб або 27,4 %). Трохи менше було дітей священників – 11 (21,54 %), ще менше дітей ремісників – 8 (15,68 %), більша частина учнів мешкали не в Дрогобичі. У другому класі гімназії навчалися уже лише українці (25 осіб або 55,56 %) та поляки (20 осіб або 44,44 %) з домінуванням перших. Істотним постав більший віковий діапазон. У класі навчалися вісімнадцятирічні (1 учень або 2,2 %) – дванадцятирічні (7 осіб або 15,56 %), Іван Франко мав тринадцять років, тобто старших за віком учнів було двадцять дев'ять (64,4 %), а молодших – лише сім (17 %), тринадцятирічних було дев'ять (20 %). Легко помітити, інституційно-вікове комунікативне середовище мало діапазон у сім (+6 / -1) років, що, безперечно, позначалося на мотивації спілкуванні, врахуванні вікових запитів однокласників. Подібну картину спостережувано і в третьому класі гімназії, що легко виявити у диференціації учнів за їхнім віком. 3-поміж 45 учнів двадцять сім (60 %) були старшими (вік – від дев'ятнадцятирічних – двоє (4,44 %) до п'ятнадцятирічних – дев'ять (20 %)), а вісім – були молодшими (17,8 %) на один рік, чотирнадцятирічних ровесників – десять (22,2 %), тобто в загальнокласному тлі Івана Франка оточували близькі за віком, але не однолітки (див. [Щурат 1956: 267–281]). У такому комунікативному інституційно-віковому діапазоні особливим постає перемикання настановних моментів адресанта і врахування ним комунікативних компетентностей адресата.

Якщо поглянути на комунікативний простір Івана Франка в шкільні та гімназійні роки, то легко можна помітити: 1) активне спілкування з прихильни-

ками різних віровчень; 2) мовні контакти з представниками різних національностей, які активно використовували рідну мову у власному колі; 3) істотний віковий діапазон однокласників, що позначалося на потребі належного реагування на потреби комунікантів та ін. Усталені початкові елементи комунікативного універсалізму стали основою концептуального розпросторення лінгвоперсоналії митця в студентські та наступні роки. На шкільні та гімназійні роки припадає перша лінгвоіндивідуація – період зовнішнього виходу, становлення власного творчого мовного Я, що стало визначальним на майбутнє. У цей період сформувалися навички володіння іншими мовами, розуміння їх значущості в становленні людської особистості, навантаження в самоідентифікації, адже вихід із рідномовної стихії глибинно травмує мовну особистість: «*Pardon, tu ne maësi do вибору* (виділення І. Франка); в якій мові вродився і виховався, тої без окалічення своє душі не можеш покинути...» [Франко 2001: 265]. Функційне навантаження рідного слова великий мудрець вияскравлює і в поетичному дискурсі (див., наприклад, «Якби ти знав, як много важить слово...» та ін.). І. Франко в лінгвосамоідентифікації пройшов складний шлях, у якому послідовно виявлюваними постають і період хитань, і період осмислення статусу мови в загальнодержавному та загальнонаціональному просторі та ін. В одному з листів до Михайла Драгоманова підкреслено: «Прийшовши до Львова, до «Академічного кружка», я опинився раптом серед спорів язикових і національних, котрі для мене були майже зовсім чужі і незрозумілі, то й, очевидно, не міг у них найти ладу і хитався довго то на цей, то на той бік» [Франко 1986₄₉: 244]. Не дивно було, адже в цей час гострою була боротьба між течіями «язичія» і народництва, що й впливало на молоду душу митця. Тому згодом Іван Франко резюмує: «Що в моїх давніших віршах мова не все чиста, се ще тим легше зрозуміти, що я особисто переходив деякі такі ступні розвитку (а хто в Галичині не переходив їх в тім часі!), де панувало намагання притлумити почуття живої чистої мови, котре ще змалку було у мене сильно розвите. На мені в мін'ятюрі повторилось те, що в великім розмірі бачимо на всій галицько-руській літературі: школа, граматики і спори язикові прибили і закаламутили чистоту народної мови» [Франко 1976₁: 20–21].

Ще одне поняття – *дискурсивний простір* [Космеда 2006: 45–49]. Інколи поняття *комунікативний простір* і *дискурсивний простір* розглядають як синонімічні (М. Мерло-Понті [1999: 101–211], С. Домишева [15], С. Плотникова [2008: 131–136]), хоча між ними наявні відмінності. Дискурсивний простір – це те логічне середовище, в якому реалізуються дискурси й дискурсивні особистості – творці дискурсів. Логічне ж середовище витлумачувано як абстрактна протяжність – континуум, що охоплює і дискурси-тексти, і творців дискурсу, і простір, і час. Дискурсивний простір утворювано між мовцями під час певної

інтерації. М. Мерло-Понті зауважує: «У діалозі між мною та іншим встановлювано спільну територію, моє та його мислення переплетено в цілісну тканину. Тут здійснювано буття удвох, наше існування розгорнуто в тому самому світі. Якщо я надаю для користування його свої думки, то він навзаєм спонукає мене до думання. Тільки згодом, коли я виходжу з діалогу, тоді інший повертається до своєї відсутності» [1999: 451]. Не вдаючись у надто глибокі теоретизування, відразу варто наголосити на багатоголосі дискурсивного простору Івана Франка, в якому можна простий перелік імен становитиме надзвичайно великий обсяг – більше тисячі, та й, очевидно, це не зовсім повний перелік. Не менш розмаїтим постає дискурсивний простір і за жанровою специфікою його результатів – текстів. З-поміж останніх легко виявлювано і власне-наукові, і науково-популярні, і публіцистичні й інші студіювання. Можна цілком коректно говорити про цілі дискурсивні пласти, пов'язані з фольклористичними та історіографічними, філософськими дослідженнями. Іван Франко «... з однаковим натхненням писав поетичні, прозові і драматичні твори, виступав, перекладав твори багатьох ... письменників, публікував наукові праці з літературознавства, фольклору, лінгвістики, історії, економіки...» [Бровиньок 1981: 38]. Науковий дискурсивний простір Івана Франка диференційований відповідно до студіювань – літературознавчий, лінгвістичний, історичний, історіографічний, етнографічний, економічний, філософський та ін.

У дискурсивному просторі Івана Франка простежувано змінні та постійні вияви. До перших слід віднести реагування на певний виступ. Це підтверджувало миттєвим і водночас тривалим, наприклад, зовнішнім реагуванням з різними напрямками агресивності на статтю Івана Франка про Адама Міцкевича. До постійних констант дискурсивного простору належить особистісний вияв людини, що уможливорює віднесення до такого простору усіх витворених дискурсів, а також характеристику дискурсивних практик особистості, відбиту тими чи тими адресатами. Такий вияв дискурсу має чітко окреслені часові межі – життя людини. Дискурсивний простір Івана Франка був хронологічно обмежений роками його життя, а функційно є надзвичайно розмаїтим та різнобічним і в змінному і в постійному виявах – від поетично-мистецького, художньо-белетристичного до критично-аналітичного, публіцистично-політичного та інших. Відразу варто зауважити, що митець не оминав гострих кутів, постійно відчуваючи на собі критичні випадки, часто навіть однодумці не сприймали його надто амбітних, але в більшості своїй цілком справедливих кваліфікаційних поцінувань низки авторів. Показовим постає в цьому вимірі ставлення сучасників до статті Івана Франка «Поет зради» [Мельник 2009: 237–242]. Публікація мотивувала миттєве реагування з послідовним домінуванням в польсько-мовному се-

редовищі граничного негативізму. Навіть багато з тих, хто активно співпрацював із майстром, змінили думку – від агресивно знищувальної до збайдужіло нейтральної, від осуду – до мовчазного несприйняття. І лише одиниці поставилися до міркувань критика виважено, намагаючись осмислити глибину аналітичних міркувань великого майстра. Для прикладу можна навести зміну поведінки співробітників часопису «Kurjera Lwowskiego», в якому він працював десять років. В. Щурат згадував: «Коли Франко появився в редакції за своїм бюроком, вилетіли всі товариші в іншу кімнату, не привітавшись з ним, і делегували з-поміж себе п. Фрилінга, щоб пішов до Франка сказати йому: „Pan tu nie masz miejsca!”» [1956: 267–281]. Аналізу таких і подібних дискурсивних практик вимагає належного оцінювання сукупності чинників текстуалітету [Загнітко 2007: 101–108], без яких не поставатимуть мотивованими кваліфікації відповідних вчинків митця, його комунікативні кроки і стратегії, лінгвоіндивідуалізації в тих чи тих дискурсивних практиках.

Слушною є думка Григорія Грабовича [1997], який, розглядаючи особливості українсько-польських культурних взаємин із виділенням декількох періодів у них (найбільш раннього (від останніх десятиліть XVI ст. до XVIII ст.); романтичного (припадає на першу половину XIX ст.); постромантичного (сягає до Другої світової війни); післявоєнний період (до сьогодні)) та окреслюючи полеміку навколо роману Г. Сенкевича «Вогнем і мечем» («Ogniem i mieczem»), його сприйняття провідними критиками, констатує: «Консервативні краківські кола захоплено вітали твір (С. Гарновський бачив у Г. Сенкевичеві рівню Гомеру, Данте і Шекспіру); інші критики, такі як Болеслав Прус чи Іван Франко, який говорив, по суті, за всіх українців, були надзвичайно розчаровані» [Грабович 1997: 108]. Справді, Іван Франко не лише кваліфіковано оцінив роман Г. Сенкевича, а й встановив справжній дух творчого поступу автора твору. У цьому разі легко помітити один із виявів дискурсивно-критичних практик Івана Франка. Витоки заявленої практики легко простежити ще в гімназійних нечисленних відгуках на прочитані твори різних письменників. Розміття цієї практики охоплює різноманітні жанри зразка критичних статей, аналітичних оглядів, рецензій і под.

Активним був Іван Франко у публіцистичному дискурсі, в межах якого особливо актуальними постають його численні описи різних подорожей, мандрівок. Так, зустрівшись 4–7 серпня 1884 р. у Станіславі з українським письменником О. Кониським, який прибув із Петербурга, разом вони 5 серпня побували на вічі студентів – учасників мандрівки, що докладно описано ним у кореспонденції «Вандрівка руської молодіжі» (Діло. – 1884. – 24 липня (5 серпня); Діло. – 1884. – 26 липня (7 серпня)) та ін. Системна робота Івана Франка в засобах

масової інформації дає змогу говорити про поступове розширення його комунікативно-жанрової стихії (від замітки до критичної, аналітичної статті та ін.), розпросторення тематичних обріїв (життя галицьких селян, ріпників, громадські ініціативи інтелігенції, активізація феміністичного поступу і под.), не кажучи уже про надзвичайно розлогі рецензії, критичні статті, огляди з різних наукових питань.

Своєю діяльністю мислитель тенденційно «здобував нові поля невідомих досі понять» [Франко 1980₂₈: 167–175]. Йому належить чільна роль у формуванні української політичної термінології, що охоплює позначення органів державної влади (*парламент, уряд, комітет, суд, адміністрація, інстанція, міністерство, канцелярія*), найменування політичних партій, об'єднань, соціальних груп (*фракція, опозиція, делегація, асоціація, партія, суспільство, суспільність, товариство*); позначення політичних форм правління, устроїв, течій (*демократія, демократизм, держава, опонент, автономія, парламентаризм, лібералізм, централізм, абсолютизм, шовінізм, націоналізм, радикалізм, анархізм, капіталізм, соціалізм*), найменування політичних та історичних процесів (*революція, маніфестація, переворот, прогрес, пленум, протест, перевибори, голос, санкція, корупція, рівноправність*), назви різних документів, законів, ухвал (*документ, конституція, закон, проект, постанова, декрет, резолюція, звіт, статут, протокол, петиція, апеляція, контракт*) та ін. (див. [Яремко 2015: 99–100]).

Вкраплення арготичного дискурсу в прозово-дискурсивних практиках Івана Франка підтверджують не лише словникове знання відповідних матеріалів, а й відбивають знання митцем функційних особливостей арготизмів: «*Е, що ви, молоді яндруси говорите!.. По місті тротуарами ходять та ходаки з долини висмикують – велика штука. А зловлять хатраки, то також що? Заведуть на дідівню, ковзнуть там чи й не ковзнуть, та й по всій історії*» [Франко 1978₁₅: 236–248].

Науково-популярний дискурс простежувано у двох різновидах – письмовому та усному. Останній можна спостерігати в численних виступах Івана Франка на різних зібраннях Товариства українських жінок, заснованого письменницею Н. Кобринською (1884р., грудень). Митець високо поцінував ініціативу жінок, що обґрунтував у статті «Перед збором Руського жіночого товариства в Станиславові»: «*Тільки той нарід здужає оснувати тривале й повне життя, що в нього жінки пройняті свідомістю й ідеалами нього життя... тільки розумні й освічені матері, сестри і жінки, що думають, можуть випроводити і виховати розумне й освічене покоління*» (Діло. – 1884. – 5 грудня). Свої враження від зустрічі з членами Товариства українських жінок Іван Франко виклав у статті «Перші загальні збори Руського жіночого товариства в Станиславові» (Діло. –

1894. – 11 грудня), що своє структурою і компонованням є розгорнутим аналітичним звітом із низкою цікавих авторських резюмувань.

До цього треба додати простежувану в спадщині митця симетричність тем у різних його дискурсивних практиках. Так, основні ідеї виступу на зустрічі з членами Товариства українських жінок стали опертям його вірша «Женщина: алегорія на привітання товариства «Руських женщин» у Станиславові»: *...по стежці життєвій / Іде з ним (чоловіком – А. З.) спільно, / Думає і вчиться, / Учасниця всіх трудів, втіх, надій*) (<http://lib.if.ua/franko/1310568978.html>). Після зустрічі з членами Товариства українських жінок Іван Франко задумав видавати часопис «Братство» як офіційний орган цього товариства. Дискурсивно-видавнича практика великого майстра є винятковою, оскільки охоплює не лише створені ним самим відповідні тексти різних комунікативних жанрів, а й тексти як редактора.

Треба також додати до активних у комунікативному просторі Івана Франка етнографічний дискурс, адже велет слова досліджував етнографію різних місць і територій, проникаючи в глибини звичаїв, обрядів, їхнього смислового наповнення та ін., поступово формуючи різні тематичні групи понять і термінів. Етнографічний дискурс Івана Франка охоплює понад сорок етнографічних розвідок, низку рецензій і відгуків на етнографічні праці українських, польських, чеських та інших учених. Надзвичайно цінною постає його величезна кореспонденція про життя і побут дрогобицьких робітників («Korespondencje, Drohobycz», 1880), а також численні спостережувально-аналітичні та узагальнювально-висновкові матеріали, пор.: «Мандрівка руської молодіжі» (Діло. – 1884. – Ч. 85), «Kilimy podolskie» (Kurjer lwowski. – 1892. – № 91 (31.03.). – С. 2–3; № 92 (01.04.). – С. 2–4; № 93 (02.04.). – С. 2–3); «Сліди снохацтва в наших горах» (Жите і слово. – 1895. – Т. 4); «Eine ethnologische Expedition in das Wojkenland» (Zeitschrift österreichische Volkskunde. – 1905. – № 11) та ін. Етнографічний дискурс вкраплений і в різноманітні студіювання з історії, фольклористики (див.: Мислі про еволюцію в історії людськості [1881–1992] [Франко 1986_{/45}: 76–136]; Наука і її взаємини з працюючими класами [1878] [Франко 1986_{/45}: 24–40]; *Ukraina irredenta* [1895] [Текст] / Іван Франко // *Вибрані твори* : У 3-х т. – Дрогобич: Коло, 2004. – Т. 3. – С. 378–393 та ін.). До цього треба додати велику організаторську роботу Івана Франка, зорієнтовану на вивчення етнології та етнографії різних країн, як голови етнографічної комісії НТШ, редактора «Етнографічного збірника». Разом із В. Гнатюком він уклав програму «В справі збирання етнографічних матеріалів» (Хроніка НТШ. – 1901. – № 8. – Вип. 4), згодом ними було підготовлено поради до запису похоронних звичаїв і голосінь (Квєстїонар у справі записування похоронних звичаїв і голосінь // Хроніка

НТШ. – 1909. – Вип. 3. – Ч. 39) [Мушинка 2006: 945–953]. У цій програмі з особливою силою виявилось бережливе ставлення Івана Франка і Володимира Гнатюка до місцевих говорів, коли автори наголошують, що наявні форми на зразок *шенка, жеба, соль, ходит, робет, водов, юж, цимра* не слід замінювати та виправляти на літературні *шапка, жаба, сіль, ходить, роблять, водою, вже, кімната*. Для адекватного збирання матеріалів, їх упорядкування дослідники запропонували ґрунтовну наукову методику збирання матеріалів, їхньої паспортизації, ініціюють розширення етнографічної роботи по всій Україні з забезпеченням належного керівництва нею.

Історіографічний дискурс Івана Франка охоплює різноманітні студіювання Галичини, Волині, Поділля. Його активну участь в «Мандрівному комітеті», що діяв при «Академічній бесіді», підтверджувано декількома студіями про значення аналізу краєзнавчого матеріалу, подання його в системному описі. Він був ініціатором створення «Кружка етнографічно-статистичного для студіювання життя і світогляду народу» (1883 р.), згодом – «Кружка для устрою мандрівок по нашій краю». Результати таких мандрівок І. Франко синтезував у записаних численних етнографічних матеріалах, теоретичних працях з етнології та етнографії, низці популярних статей. Йому належить і сам термін *краєзнавство* [Франко 1986⁴⁶. – Кн. 2: 116–150] з виокремленням *крайового природознавства*, кваліфікацією основних напрямів його вивчення та ін.

Дискурсивний простір Івана Франка надзвичайно багатий і розмаїтий, у ньому легко простежуваними постають різноманітні взаємопроникнення різних дискурсивних практик (наукових і публіцистичних у прозові, а прозових – у художньо-белетристичні), симетрію низки дискурсивних практик (поетичних і публіцистичних, науково-політичних і художньо-прозових, етнографічних та історичних, історіографічних). Можна говорити про особливі лінгвоіндивідуалізації – мовно-ігрову, номінативно-екзистенційну, художньо-фабульну, що вимагає поглибленого студіювання.

Вивчення комунікативного і дискурсивного просторів Івана Франка свідчить про надзвичайно активну взаємодію різних мовних стихій у його спілкування, розширення функційного навантаження української, польської, німецької, російської, болгарської, чеської та інших мов у реалізації його комунікативних інтенцій. Дискурсивний простір великого титана є багатощаровим, охоплює різні часові, родові та жанрові зрізи, у ньому еволюціонують різноманітні комунікативні кроки, настанови, стратегії й тактики. До цього слід додати необхідність вивчення лінгвоіндивідуалізацій великого майстра, що свідчать про внутрішню динаміку його мовно-творчої стихії, відбивають тенденції осмислення видатного митця функційного навантаження мови в самоідентифікації окремої

особистості, корпоративної групи, народу, становленні нації на загальноцивілізаційній мапі. Встановлення навантаження кожного з наявних у просторі мовної особистості Івана Франка дискурсу, тих чи тих дискурсивних практик вимагає розгляду усього корпусу творів Івана Франка, що робить надзвичайно актуальним питання про створення цілісного Корпусу його текстів.

2.3. Граматична концепція Юрія Шевельова: еволюція поглядів (1940–1950 рр.)

Юрій Шевельов належав до творчих особистостей, які не лише уміють осмислювати проблеми, аналізувати їх, а й пропонують адекватне вирішення найбільш актуальних питань. Якщо спробувати поглянути на еволюцію його естетико-граматичних поглядів, то в останній особливо слід виокремити 40–50-ті роки минулого століття, оскільки в цей час вчений завершив працю над цілісним аналізом простого речення (на початку 1941 р.), що попередньо було плановано як розділ до академічного курсу української мови, а також створено монографічну студію «До питання про генезу й природу називних речень» (1947 р.). Перша праця все-таки побачила світ у структурі цілісного академічного «Курсу української мови» (за редакцією Л. Булаховського), хоча й без вказівки на прізвище автора. Щоправда, це відбулося з певним інтервалом – у цілих 15 років. Робота над розділом була надзвичайно важкою, але водночас напруженою, оскільки після роботи над власне стилістичною проблемою (кандидатська дисертація) Ю. Шевельов перейшов на фундаментальні проблеми граматики, які вплинули на системність його поглядів, активізували розгляд різновидів речень у їхній взаємодії та взаємозумовленості. Про значущість реалізації проекту про просте речення науковець сам наголосив: «Як науковець я пройшов дитячий шлях від моїх первісних зацікавлень літературою до власне мовознавства. Цей шлях вів через стилістику – моя дисертація про Тичину, – через історію літературної мови, до синтаксу і далі до граматичної і фонологічної структури мови в її історичному розвитку» [Шевельов 2001: 271], пор. також [Коруник 2012: 3]. Його починають все більше захоплювати питання еволюції реченневих структур, поглиблювати критичне осмислення наявних поглядів. Обидві названі роботи є етапними і знаковими. Етапними вони постають тому, що перша знаменувала перехід до синтаксичних досліджень, а друга – осмислення себе як лінгвіста. Знаковість розділу про просте речення полягає в його осмислюваній належності до фундаментального академічного опису української мови, а друга – одним із підрозділів такого детального опису, що стало основою для присудження (1949 р.) йому докторського ступеня в Українському Вільному Універ-

ситеті. Монографічна студія «До питання про генезу й природу називних речень» [Шевельов 2012(6)] є не «переходовою», як стверджує К. Коруник [Коруник 2012: 3–18], а кульмінаційною в усвідомленні себе як лінгвіста, вона постає межею між зовнішньою та внутрішньою лінгвоіндивідуаціями. Науковець усвідомлює свій науковий статус, окреслює те коло проблем, що в майбутньому опрацьовуватимуться ним у Ліндському (Швеція), Гарвардському та Колумбійському (США) університетах. Водночас синтаксичне студіювання відбило відозву науково-граматичних поглядів Юрія Шевельова і вияскравило навантаження ономасіологічно-семасіологічних (аналітико-генезисних, номінативно-екзистенційних та ін.) підходів. Вияв основних напрямів еволюції граматичних поглядів відкриває перспективу простеження зміни його науково-концептуальних підходів з аргументуванням аналізу відповідними філософсько-методологічними засадами, що й засвідчує актуальність пропонованого студіювання. Його метою є встановлення еволюції концептуально-граматичних постулатів Юрія Шевельова у 1940–1950-их роках ХХ ст. із визначенням кульмінаційних точок динаміки підходів. Заявлена мета мотивує вирішення таких завдань: 1) з'ясування основ ранньо-граматичної концепції Юрія Шевельова; 2) встановлення основних чинників динаміки граматичних поглядів науковця; 3) визначення основних складників середньо-граматичної концепції Юрія Шевельова; 4) схарактеризувати вплив на еволюцію граматичних поглядів науковця зміни лінгвотериторіального, лінгвокорпоративного й лінгвосоціального середовища. Наукова новизна студіювання визначається тим, що вперше зроблено спробу у відносно обмеженому хронологічному періоді науково-творчої спадщини Юрія Шевельова (1940–1950-і роки ХХ ст.) простежити динаміку його науково-граматичних підходів і поглядів. Теоретичне значення аналізу мотивовано обґрунтуванням науково-граматичної лінгвоіндивідуації Юрія Шевельова зі встановленням статусу номінативно-екзистенційних та функційно-комунікативних складників. Практичне значення студіювання зорієнтовано на використання його результатів в науково-дослідницькій практиці при розгляді творчої спадщини Юрія Шевельова, а також в університетських магістерських програмах із вивчення історії українського, слов'янського та загального мовознавства.

В одній зі своїх визначальних праць «Нарис сучасної української літературної мови» Ю. Шевельов говорить про три основні підходи до явищ мови – науковий, нормативний, стилістичний [Шевельов 2012(6): 33], що цілком і повністю відповідало не лише поставленим завданням, а й науково-методологічним засадам. Розуміння структури мови як відповідної організації її ярусів – лексичного, морфологічного, синтаксичного та інших знайшло адекватне відбиття в логічній побудові дослідження – від слова (в його семантико-парадигмальних зв'язках) [Шевельов 2012(6): 37–98] до речення [Шевельов 2012(6): 99–196],

частиномовної категоризації [Шевельов 2012(6): 197–403], часткових зауваг про словотвір [Шевельов 2012(6): 403–407]. 3-поміж усіх розділів найбільш смий – частиномовна категоризація, що вперше здійснена на широкій функційній основі, підтвердженням чого є і назва самого розділу «Слово в реченні (частини мови)», і встановлення диференційних категорійних ознак, з-поміж яких: «здатність керувати і бути керованим» [Шевельов 2012(6): 197] – іменник, «своїми формами узгоджується з прикметниками» [Шевельов 2012(6): 257] – прикметник, «в реченні воно виконує функцію присудка або частини його (зв'язки)» – дієслово [Шевельов 2012(6): 313] та ін.

Для Ю. Шевельова, услід за О. Потебнею, залишається проблемним статус інфінітива, хоча він жодного разу не наголошує на можливості видозміни його частиномовної належності. Водночас він обґрунтовує функційну аналогію інфінітива з формою називного відмінка іменника: «Як називний відмінок показує в іменнику саму назву предмета, взяту самостійно, поза умовами конкретних речень, так інфінітив показує назву дії, взятої сама по собі: *ходить, питає, їхать*, наприклад: «Вміти по-французьки належало до доброго тону» (Лепк.). Тому і в словниках інфінітив править за назву дієслова, як називний править за назву іменника» [Шевельов 2012(6): 314]. Для вченого, який все наукове життя дотримувався основ порівняльно-історичного мовознавства, що згодом дало феноменальні результати в його «A Historical Phonology of the Ukrainian Language» [Shevelov 1979; Шевельов 2002], застосування послідовного порівняння з іншими одно- та різносистемними мовами було науково виваженим та концептуально обґрунтованим. Вагомість таких студіювань він неодноразово наголошував в листах до Олекси Ізарського [Листи 2014: 141, 156 і далі]. Результатом послідовного застосування порівняльно-історичної методології стали також обґрунтування власної версії походження української, білоруської та російської мов [Шевельов 1994: 5–27], спроби відтворення української мови Х сторіччя [Шевельов 2012(6): 472–481], а також простеження особливостей назв Дніпрових порогів у Костянтина Багрянородного [Шевельов 2012(6): 482–504] та ін.

Застосування синтаксичного (ширше – функційного) принципу в частиномовній категоризації зумовлює розгляд прислівника і вставних слів в одному розділі, акцентуючи на прилеглих як основній ознаці: «Прислівник не має форм узгодження або керованости, виступаючи в реченні як незмінне слово, що прилягає до іншого слова. Найчастіше прислівник прилягає до дієслова» [Шевельов 2012(6): 378], а для вставних слів визначальним є те, що «вони не прилягають ні до дієслова, ні до прикметника, ні до будь-якого іншого слова, як це робить прислівник, бо вони взагалі граматично не зв'язані з реченням, стосуючися до речення як цілості, а не до того чи того окремого члена речення» [Шевельов 2012(6): 390].

В аналізі частиномовних утворень Ю. Шевельов активно поєднує наголошені ним нормативний, науковий і стилістичний підходи, що послідовно застосовано у висвітленні дієприкметника як «прикметника, виведеного від дієслова» [Шевельов 2012(б): 362] з наголошенням, що «не всякий прикметник, утворений від дієслова, є дієприкметник, а тільки такий, що зберігає певні морфологічні й синтаксичні властивості дієслова» [Шевельов 2012(б): 362], тому дієприкметник завжди зберігає керування й вид дієслова. У цьому разі для встановлення напрямів звуження регулярної дієприкметниковості в сучасній українській науковець звертається до староукраїнської мови, в якій він був розвинений, а в сучасній є лише «один тип дієприкметників, – на зразок ... *переймлений (перейнятий), загнаний*. У рештках існують сліди інших типів дієприкметників – на –*мий (знайомий)*, на –*лий* або –*ший (померлий, померший)*, на –*чий* і –*ший (караючий)*» [Шевельов 2012(б): 363]. Для Ю. Шевельова чинником занепаду багатьох різновидів дієприкметників є редукація значної частини дієслівно-часових форм, хоча згодом спостережувано тенденцію штучного відродження частини занепалих різновидів дієприкметника. Останнє мотивовано двоїстим характером дієприкметника, зокрема граматичної природи: «маючи при собі керування і прилягання дієслова, він водночас сам узгоджується з іменником як прикметник...; маючи приростки й наростки дієслова, він має відмінкові закінчення прикметника» [Шевельов 2012(б): 363], тому він «дуже добре надається там, де треба показати діяльність предмета, як його другорядну властивість, що проявляється в зв'язку з іншою, головною діяльністю, наприклад: «На кручі стрімкій смерека *лежить* (головна дія) у могилі м'якій, *повалена* (другорядна дія, що стала властивістю) громом на вічний спокій» (Мак.)» [Шевельов 2012(б): 363]. Висвітлюючи ширше особливості активно дієприкметникових утворень, науковець наголошує, що «У книжній мові, особливо газетній та публіцистичній, подекуди трапляються дієприкметники на –*аюч(ий)*, –*уюч(ий)*, як-от: «Подібні хвилинки криють у собі надзвичайну, особливу цінність – щось *інтригуюче, захоплююче, підбадьорююче*» (Любч.), – однаке це чисто книжні витвори, зовсім не можливі в побутовій мові» [Шевельов 2012(б): 364]. Аналізовані утворення є наслідком впливу старої традиції (тут відчутним є ґрунтовне знання дослідником староукраїнської книжної мови, вияву в них таких форм), а також впливом чужих мов з розвиненою системою таких похідних. У Ю. Шевельова викінченою є теза про заступання активних дієприкметників чи то прикметниками на –*ний (здобувний, обробний, вичерпний)*, чи то іменниками (*хурець, мовець, невірник, завідувач, службовець*), чи то дієприслівниками (*виявляючи, оперуючи*). Хоч минуло уже близько сімдесяти років після виходу аналізованої праці, її концептуальні засади є знаковими для розвитку сучасної граматичної теорії й практики.

Основою граматичних студійовань Ю. Шевельова кінця 30-х і початку 40-х років ХХ століття поставав логіко-граматичний підхід з послідовним розширенням розгляду мовних ярусів через аналіз їх структури, особливостей сполучуваності мовних одиниць. Друга половина 40-х років ХХ ст. свідчить не лише про дотримання трьох заявлених аспектів (наукового, нормативного і стилістичного) до розгляду мовно-граматичних явищ, а й застосування функційного підходу до їх кваліфікації: «Для синтаксичної системи української літературної мови визначальне т. зв. особове речення, себто речення одноцентрове і двоелементне» [Шевельов 2012(б): 505], розуміючи під одноцентровістю наявність лише одного граматично абсолютно незалежного слова. Останнім для Ю. Шевельова є підмет у формі його незалежності – називному відмінку, всі ж інші члени речення граматично йому підпорядковані прямо чи опосередковано. Подібний підхід мав опертям логіко-граматичну теорію з урахуванням істотних чинників формально-граматичного підходу (хоча він не набув визначального статусу), на якій ґрунтовано виконаний дослідником розділ про просте речення для академічного курсу української літературної мови [Курс 1951]. Прихильність до вихідних постулатів заявленої теорії Юрій Шевельов неодноразово констатує в низці своїх праць із поступовим розширенням статусного навантаження формально-граматичного погляду: «Ставлення Потебні до називних речень ... наперед визначається тим, що він не припускає речення без *verbum finitum*. [...] Потебня справді розглядає речення з називним відмінком імени *пожар! пора! стыд!* [...] як секундарний тип структури речення, ставлячи їх в один ряд з такими, що не містять в собі називного імени *хорошо! хожено! убито! проби! цабе!*, бо вони всі «перебувають у залежності від будови теперішньої мови, пояснюється цією будовою, як її частини, разом з нею мають передумовою тривалий розвиток мови» (цитата О. Потебні – А. З.). На жаль, він не обмежується на цьому глибоко правильному, хоч і трохи загальному, спостереженні (яке, проте, ледве чи стосується повністю, як він думає, до називних відмінків заголовків, вивісок тощо..), а припускає далі – і то в досить категоричній формі, що тут «опущение глагола [...] предполагается само собою»(цитата О. Потебні – А. З.). Отже, називні речення для Потебні не виділяються з-поміж звичайних неповних речень» [Шевельов 2012(а): 23–24]. У цій тезі скваліфіковано погляд О. Потебні на функційний статус дієслова у слов'янському реченні, його обов'язковість, оскільки поза ним речення не утворюється, та простежувано вихід Ю. Шевельова за межі абсолютного граматичного логіцизму й надання певних статусних навантажень окремій формі як реченневотвірному началу. Водночас такий підхід науковця не заперечує повністю прихильності до визначального статусу підмета в реченнєвій структурі.

Аргументування Ю. Шевельова розгортаються від часткових спостережень у вживанні аналізованих ізольованих називних конструкцій у художньо-белетристичному та розмовному мовленні до встановлення їхнього особливого лінійного розташування, коли «ще не ізолювалися від інших, не відмежовані від них, а становлять ряд з двоелементними (чи безособовими) реченнями» [Шевельов 2012(а): 57]. Аналіз здійснювано на поетичному матеріалі Т. Шевченка на зразок *Ще молоді собі були, / Жили самі. Були багаті: / Високі на горі палати, Чималий у яру ставок, / Зелений по горі садок, / І верби, і тополі, / І вітряки на полі, / І долом геть собі село / Понад водою простяглося*, де, на погляд лінгвіста, наявність двокрапки після *Були багаті* мотивована, оскільки далі йде перелік тих предметів, що становлять багатства князя й княгині. Властивості екзистенційного речення *Були багаті* аж ніяк не передбачають переліку у формі називного відмінка, що істотно впливає на самостійність таких іменниково-називних форм. Цікавим є несподіване завершення ряду двоелементним реченням *І долом геть собі село / Понад водою простяглося*, що функційно цілком рівнозначне з попередніми формами називного. І тут Ю. Шевельов для викінченого пояснення застосовує когнітивну модель: «Тоді і ці називні відмінки, що вже мали відносну самостійність, переоформлюються в нашій свідомості в називні речення» [Шевельов 2012(а): 58]. Для позначення такого зразка утворень Ю. Шевельов використовує поняття «проміжного типу між неповнотою і називністю», наголошуючи, що в подібних випадках слід «ранній щабель розвитку називних речень з неповних [...], щабель, який пов'язаний не з писемною мовою, а з усною» [Шевельов 2012(а): 58]. У підсумку лінгвіст констатує, що в усному мовленні називні речення становлять «іноді рештки архаїчних конструкцій, і здебільшого конструкції ці розмірно розхристані. Це або уламки речень, або не пов'язані граматично з основним кістком речення частини його» [Шевельов 2012(а): 94]. Такі утворення органічно тяжіють до поетичного мовлення в силу його розкритості, їх постання в його стихії є цілком природним і виправданим. Поетичне текстотворення називним реченням «надало [...] нової якості, спираючися на закладену в них лаконічність, зумовлену сполученням суб'єктних і предикативних уявлень в одному слові» [Шевельов 2012(а): 94]. Витворення лінійно упорядкованих структур називних речень у поетичному мовленні згодом стало основою постання такого зразка утворень як ізольованих від тексту й одне від одного, нагромадження рядів таких конструкцій зі спеціальною функційно-стилістичною метою. У своїх міркуваннях науковець послідовно використовує на працювання логіко-граматичного (суб'єктні й предикатні ознаки та ін.) та формально-граматичного (форма як усталений вияв члена речення і под.) підходів до аналізу речення, поступово розширюючи методику аналізу за рахунок простеження міжрусних переходів і взаємодії, встановлення статусу конструкції

(структурна лінгвопарадигма). Лінгвістичний світ Ю. Шевельова органічно увібрав у себе в 1940–1950-і роки ХХ століття напрацювання системно-структурної лінгвометодології з послідовним врахуванням закономірностей взаємодії мови й мовлення, опозиції усного й письмового мовлення. Уже в цей час легко простежуваними постають окремі елементи функційно-комунікативного й почасти комунікативно-когнітивного в його лінгвістичних студіюваннях.

Простеження еволюції лінгвограматичних поглядів Юрія Шевельова в 1940–1950-і роки ХХ століття з поступовим розширенням пропонованого аналізу на всю мовознавчу спадщину видатного науковця є надзвичайно перспективним у кількох напрямках: 1) лінгвоперсонологічному; 2) історико-лінгвістичному; 3) лінгвокорпусному. Перший – уможливує встановлення етапних моментів лінгвоіндивідуалізації Юрія Шевельова з визначенням впливу та ролі соціумно-корпоративних та інших чинників. Другий – зорієнтований на з'ясування співвідношення динаміки лінгвістичних поглядів Юрія Шевельова із загальною мовознавчою тяглістю та українською зокрема, а третій – має завданням створення цілісного Корпусу лінгвістичних текстів видатного дослідника для адекватного їх студіювання та використання спадщини в сучасних наукових працях.

2.4. Мовна екзистенційність Василя Стуса: художньо-мовленнєвий простір

У загальнофілософському розумінні екзистенція (лат. *exsistentia* – існування) – «буття людини, яка переживає свою унікальність, кінцевість, самотність, а також можливість виходу за межі кінцевості і самотності, що складає справді людське існування» [Хамітов 2007: 74]. Як неповторність існування людської особистості поняття *екзистенція* уперше ввів данський філософ і теолог, основоположник екзистенціалізму Серен К'єркегор. У сучасних студіюваннях здебільшого *екзистенція* набуває дефінування як сповнене трагізму людське буття на межі – граничне буття, хоча в екзистенції приховане передчуття буття за межами трагізму – передчуття до трансцендентності – особистісно забарвленій позамежності [Там само: 75].

Мовну естетику Василя Стуса вирізняє з-поміж інших мовно-художніх пошуків тих чи тих авторів надчуттєвість, відсутність споглядальності, імперативність з домінуванням граничної директивності, що не передбачає невиконання відповідного припису: *Тож іспитуй, як золото, на пробу / коханих, рідних, друзів і дітей...* («У затишку прожити не судилось...»); *Тож просторся, душе моя, / на чотири татами, / і не кулься від нагая, / і не крийся руками* («Розпросторся, душе моя...»); *Прагни! О, тільки прагни! Ти свого доможешся...* («Плазунам

до альбому»); *Рятуйте мене, хто навколо* («Народження»). Мовна екзистенція поета своїм ядром має передчуття буття за межами трагізму, де знаковою виступає особистісно визначувана та особистісно маркована позамежність ↔ немезовість: *Мовчання – перша заповідь моя. / Страждання – друга, сподівання – третя. / А з заповідей народився кетяг, / що гронився – та змила течія. / Тепер пливи, як пліт, поперед себе, до нього власні якості долучай* («Здається, нас ніколи й не було...»).

Мовну екзистенцію слід розуміти як передання унікальності та кінцевості, самотності та водночас відтворення неповторного існування людської особистості зі створенням неповторного світу буття за межами трагізму, відчутого та постійно відчуваного, пережитого та постійно переживаного: *Ще допіру / мізки сушили тисячі клопотів – думи про друзів, / дисертацію і любов / обступали мене, рвучи на часточки. / Вічна порожнеча / калюж і зір, / ворогування чистоти й бруду, / дитинства й надломленої змужнілості, / поезії і гробсбуху. / А потім – в гуртожитку / одержав з дому листа, / прочитав – / і облетіли / всі маруди. / Все – відійшло, / ніби сховалось у тінь, / і стали / тільки мама і тато, / і сестра, / і донецька домівка. / Пише тато / незвиклою до письма рукою, / що («Батьки»).* За зовнішньою оповідністю і плинним розгортанням подійності (*одержав* → *прочитав* → *облетіли* → *відійшло* → *сховалось* → *стали*) прихована глибинна відчуттєвість позамежності ↔ позамезовості: *стали / тільки мама і тато, / і сестра, / і донецька домівка. / Пише тато / незвиклою до письма рукою, / що.* Незавершеність, реалізована абсолютним початком підрядної предикативної з'ясувальної частини *що*, репрезентує той вимір ірреального вияву авторського світу, в якому сучасне особистісне переживання скорельоване з попереднім, що уже на сьогодні трансформоване через сучасне.

Лінгвістична специфіка художнього тексту зумовлена його належністю як до сфери мови, так і до сфери мистецтва. Оскільки продуктивний обмін інформацією – умова розвитку суспільства, кожна культура в ту чи ту епоху має набір конвенцій (правил, норм), які вказують адресантам, як створювати тексти, а адресатам – як їх розуміти. Поза функційним і конститутивним виявом такого набору конвенцій не можна прогнозувати адекватного сприйняття будь-якого тексту: публіцистичного, офіційно-ділового, наукового та ін. У кожній культурі складається репертуар жанрів – типів текстів, репрезентованих чинними зразками, а також у вигляді узаконених граматики й стилістиками прикладів, норм, правил створення (кодування) і сприйняття (декодування) текстів певного різновиду, що існують у свідомості людей. Загалом текст виступає універсалиєю спілкування, постаючи середньою ланкою останнього: *адресант* → *текст* → *адресат*. У тексті (текстотвірному потенціалі) адресант виявляє екзистенцію,

самодостатню цінність, тому що, власне, і текст постає внаслідок творчої реалізації авторської модальності, комунікативної настанови тощо. У цьому разі текст постає як цілісність із кодово-декодовим спрямуванням, оскільки перший компонент відбиває синтетичні тенденції автора-адресанта, а другий – аналітичні спрямування отримувача-адресата. Для сприйняття поетичного тексту на зразок *Висамітнів день. Висмоктали сили, / висотали біль. / Все тобі – чуже. Все тобі – немиле. / Все гірке тобі. / А немудре все! Хоч би дотягти, / та бодай – до краю. / Світ – уже не світ. Ти – уже не ти. / (Хто із вас – конає?) // Хочеш – задушишь. Можеши – утечи / сам од себе. / Скільки не волай, скільки не кричи, а – порожнє небо. / Хто б тебе почув? Хто б тебе схотів / зрозуміти? / Висохло перо. І мулякавий стіл / слізьми – жовтий («Висамітнів день...»)* необхідними є: 1) знання природної мови та закономірностей її системно-рівневої організації; 2) сприйняття первинних і вторинних смислів слова; 3) усвідомлення усього комплексу пресупозицій; 4) вияв власне-авторських імплікатур (їхнє прочитання та інтерпретація уможлиблюють нескінченний ряд пізнання прочитаного); 5) з'ясування власне-текстового і позатекстового потенціалів текстових одиниць; 6) встановлення визначального текстового компонента; 7) визначення напрямів розбіжності між усталеними системно нормативними закономірностями лінійного упорядкування тексту та зреалізованими потенціалами в конкретному тексті; 8) «прочитання» авторської пунктуаційної граматики з простеженням функційно-стильового навантаження усіх використаних розділових знаків – структурно-граматичних, семантико-граматичних, інтонаційно-ритмових та ін.; 9) диференціювання загальномовних, узусно-мовленневих та оказіонально-авторських вербалізаторів думки; 10) належне сприйняття актуалізаторів як згустків «напруження» слова-думки, слова-емоції, слова-смыслу і под. Для підтвердження другої тези можна навести співвідношення вжитих у первинному і вторинному значенні слів у поезії з урахуванням (усього слів 69, із них – 52 слова повнозначні, а 19 – допоміжні), що вторинна нерегулярна (ліво- чи правобічна) валентність постає реалізацією вторинності (*Висмоктали сили, / висотали біль; Висохло перо* та ін. ↔ первинних виявів повнозначних слів – 26, а вторинних – 24) і максимально посилює смислове поле слова, водночас актуалізуючи зв'язок смислових інтенцій слова з їхнім первинним звучанням.

Належне сприйняття пресупозицій передбачає знання усього зображуваного подієвого тла тієї епохи, в яку жив і творив митець. Так, наприклад, рядки *Світ – уже не світ. Ти – уже не ти*, де компонент *уже* містить у собі інформацію, що відсилає до попереднього досвіду: до певної пори світ був радістю, надією для ліричного героя, а сучасний його статус – не створює великої радості й наснаги (у 1966 році автор перебував на посаді старшого інженера Міністерства

будівельної промисловості Української РСР) через антитезу актуалізують неможливість вибору, наголошують заперечення суцього як можливого.

Авторські імплікатури не постають рівнорядними в художньому мовленні Василя Стуса, їхнє пізнання повинно мати опертям усвідомлення значущості метафор як когнітивних моделей трансформацій пізнаного або пізнаваного: *Висамітнів день* – ‘день, що добіг свого кінця внаслідок духовної втоми’. Останнє поглиблює наявну модель → *Висмоктали сили, / висотали біль (хтось невідомий і висмоктав сили, і водночас висота віль – у цьому разі біль уособлює комплекс співпереживаного і співвідчуваного)*. Імплікатури можна розглядати як 1) контекстуальний смисл; 2) імпліцитний смисл; 3) підтекст. Кожний з таких вимірів постає істотним, хоча перший більше співвідносний з другим, третім, п’ятим, шостим і восьмим аспектами сприйняття та розуміння тексту. Дослідження імпліцитного смислу можливе у двох напрямках: у розрізі лінгвістики тексту – вивчення текстової імплікації як різновидів смислу, що постає похідним додаткового смислового плану внаслідок супряжності текстових одиниць (*Світ – уже не світ; Можеш – утечи / сам од себе*), а також – як семантика лексичних одиниць, котра зумовлює зміну в смисловій структурі слова, витворення метафоризованих структур: *Висохло перо. І мульткавий стіл / слізьми – жовтий*. Обидва напрями прийнятні для вияву й розкриття авторських імплікатур.

Аналіз власне-текстового і позатекстового потенціалів текстових одиниць ґрунтований на простеженні власне-текстових сполучувальних потенціалів слів через їхнє порівняння із загальномовними, пор.: *порожнє небо* ← похідне від регулярних асоціацій про небо через психологічне сприйняття, враження: *небо* → *байдуже, безстрашне, безрадісне, безсиле, важке, веселе, гнітюче, гучне, грізне, горде, гробове, дзвінке, дивне, дивовижне, залізне, замислене* і под. (всього – 64): *І неба молодого синя грива, / І ялиновий теплий оксамит* (Борис Олійник) [Биби́к 1998: 221]. Позатекстову інформацію легко прочитати з опертям на 1) сукупність соціально-історичних і культурно-значущих чинників створення літературного твору; 2) визначення знаковості еліпсованості текстових утворень через простеження системи літературно-унормованих та системно-кодифікованих структур: *Хоч би дотягти, / та бодай – до краю (бодай *дотягти до краю)* і т. ін.

Встановлення визначального текстового компонента є досить складним, тому що повинно ґрунтуватися на простеженні концепту твору та його вербалізаторах. Очевидно, концептом аналізованої поезії «*Висамітнів день...*» постає лексемно не означена *душа* в її варіативно-аналітичному вияві *столненість душі* через ворожість зовнішнього середовища: *тобі – чуже; тобі – немиле; гірке тобі; немудре все* → постає опертям узагальнення: *Світ – уже не світ; Ти – уже не ти*; сукупно це та подальший плин зумовлюють результат: *Висохло*

перо, де смислове навантаження метафори замкнuto на попередній асоціативно-образний плин.

Розкриття напрямів розбіжності між усталеними системно нормативними закономірностями лінійного упорядкування тексту та зреалізованими потенціалами в конкретному тексті є можливим з оперттям на встановлення попередніх аспектів із виявом системно усталених сполучувальних інтенцій та власне-авторських, що спрямовані на розкриття відповідної настанови: *Скільки не волай, скільки не кричи, а – порожнє небо* і под. Водночас слід мати на оці використання усталених моделей для творення естетично навантажених конструкцій через повтор у їхній структурі тих самих лексем у функції різних членів речення, чим досягається повторна актуалізація (*Світ – уже не світ. Ти – уже не ти* – тема-рематична організація повністю підпорядкована авторській настанові заперечення буттєвості як вияву усталеного розуміння екзистенційності. Рема посилювана компонентом *уже* й модифікатором заперечення *не*, внаслідок цього логічне відношення тотожності спрямоване в композиційну структуру твору – за усієї тотожності понять *світ – світ, ти – ти* їхнє препозиційне і постпозиційне наповнення є протилежним: *Світ – уже не світ. Ти – уже не ти*, що посилювано в обох реченнях прислівником *уже*, що «указує на остаточне здійснення чи настання дії, явища, ознаки, стану» [СУМ, X, с. 400]. Рематичний компонент *світ* посилюваний заперечною часткою *не* і прислівником *уже*, водночас його актуалізація максимально актуалізована замкнутістю на тематичний, що в постпозиції є семантично ширшим і виступає кваліфікованим, залишаючи в екзистенційному полі не покриту величину. У чомусь подібну екзистенцію тематичного компонента можна спостерігати в чотирнадцятиразовому актуалізовано-ініціальному повторі в поезії «Страх» Романа Лубківського: *Хто боїться густого лісу, / Хто – запродаати совість бісу, / Хто – доносу, а хто – обмови, / Хто – живої людської мови, / Хто боїться людської тиші, хто грому, / Хто – знічев'я набить оскому, / Хто – на рідній дорозі впасти, / Хто – збрехати, а хто – украсти, / Хто – веселого, хто – сумного, / Хто – поїсти мало, хто – много, / Хто боїться мати дитину, / Хто – в собі убити людину, / Хто боїться вогню і кулі, / Хто боїться крику зозулі...*, де іменниково-займенникова лексема *хто* звернена безпосередньо до читача-адресата з максимальним розширенням власного тематичного тла в його лінійно-позиційному та кущовому розгортанні. Екзистенція *хто* – це його самоідентифікація і водночас постійна рематизація в повторюваній постпозиції інформативно стрижневого компонента (*боїться густого лісу / запродаати совість бісу / доносу / обмови / живої людської мови / боїться людської тиші / грому / знічев'я набить оскому / на рідній дорозі впасти / збрехати / украсти / веселого / сумного / поїсти мало / много / боїться мати дитину / в собі убити людину / боїться вогню і кулі / боїться крику зозулі*).

Повтор тематичного компонента створює лінійну замкнутість і цілісність смислового тла, адже синтаксична константа суб'єкта-теми формує п-кількість пропозицій з домінуванням абсолютного стану особи в різних виявах останнього – мовленнєвому, дієвому, якісному тощо. Екзистенція тематичного компонента *хто* поступово поступається екзистенції страху як визначальному та всеохопному в людському бутті.

«Прочитання» авторської пунктуаційної граматики з простеженням функційно-стильового навантаження всіх використаних розділових знаків – структурно-граматичних, семантико-граматичних, інтонаційно-ритмових – можливе тільки з оперттям на розкриття статусного навантаження нормативно-кодифікованих розділових знаків та ін. Після з'ясування використання розділових знаків за ustalеними принципами пунктуації в залишку перебуватимуть ті, що вжиті в суто авторській модальності та призначенням яких виступає максимальна актуалізація висловленого. Для «пунктуаційної граматики» Василя Стуса характерним є домінування тире для витворення особливого ритмо-смислового «балансування»: *Скільки не волай, скільки не кричи, а – порожнє небо*; у тотожних реченнєвих структурах використання / невикористання різних розділових мотивоване зміною лінійного розташування членів речення – адресат модифікує свою актуалізовану позицію з постпідметово-об'єктної – на постприсудково-предикатну. Така модифікація призводить до максимальної актуалізації адресата (*тобі*), адресата, замкнутого на адресанта – самопрочитання, самопізнання через відсторонення власне-авторського та перетворення його на споглядання: *Все тобі – чуже. Все тобі – немиле. / Все гірке тобі*. Рівнорядні контактні реченнєві структури *Все тобі – чуже. Все тобі – немиле* виступають експозицією в цьому ряду для абсолютизованої (абсолютизована тому, що зміна тема-рема-тичної лінійності зумовлює тематизацію власне-предикатного елемента *немудре* і рематизацію займенникового елемента *все*): *А немудре все!* Відсутність гіпотетично можливого розділового знака тире (–) у *Все гірке тобі*, за аналогією до *Все тобі – чуже. Все тобі – немиле* виступає функційно навантаженим, хоча й має підгрунтям ustalений лінійний порядок членів речення і пряме тема-рема-тичне членування. Максималізація невикористання розділового знака тире (–) виявлювана в реченнєвій структурі *А немудре все!*, де інтонаційно-ритмово зливаються суб'єктно-предикатні начала, характеризуючи вияв екзистенційності як амальгаму з нерозчленованим номінативним та екзистенційним компонентами.

Власне-авторське навантаження розділових знаків Василь Стус використовує повноцінно і вичерпно, особливого статусу надаючи тире як реалізації паузи з максимально смисловою концентрацією: *Прорвися устами, / прорвися чолом / і руками, / очима прорвися! / Сина! Сина, о Земле! / У спеку – роси! / І погроззя. / В спеку – грому із ясного неба, / Блискавиць! / І – ударило... / І – задвигтіло*

(«Передсвітання»). Тире максимально передає одну з особливостей екзистенційності мовної естетики Василя Стуса – вихід за межі самотності та кінцевості та створення однієї з площин особистісно забарвленої поза межності. Тим самим автор виходить за межі власного я і розширює його площину через перспективу розвитку, трансформації самовідчуття: *Вглиблюйся у глиб? / Допоки не утратиш повертання / останньої надії – далі йди, об безнадію обіпрись, безсилий. / Рушай же далі. Рвуться ланцюги / старого спокою. Твій водолазний / скафандр проредто нижче твого горла, і серце – ніби риба, на гачок / заловлене* («Від себе не сховаєшся між лиць»).

Не менш показовим постає навантаження тире в реченнєвій структурі, що виступає як вставлений компонент з власними параметрами модальності та настанови (*Хто із вас – конає?*), де використання тире між складеним підметом (вибіркової семантики) та особово-дієслівним присудком повністю суперечить структурно-граматичному і семантичному принципам української пунктуації. Його навантаження цілком простежуване у функційно-стильовому або власне-авторському вимірі пунктуаційної граматики з можливим встановленням закономірностей подібного вживання розділових знаків автором – навмисне відчленування особово-дієслівної форми для актуалізації в рематичній позиції.

До функційно-авторських пунктуаційних прийомів належить і парцелювання, що зумовлює розчленування цілісного речення на окремі смислові та комунікативні величини. Таке парцелювання, зазвичай, навантажене через створення цілісних функційних рядів парцелятив: *Ти десь блукаєш досі, босоніжко. / По раних травах. В лузі. По росі* («З давніх мотивів»).

Диференціювання загальномовних, узусно-мовленнєвих та оказіонально-авторських вербалізаторів думки уможливило встановлення співвідношення загальносистемних лексем та оказіонально-авторських новотворів у реалізації творчого задуму митця. В аналізованій поезії тільки лексема *мулькавий* (похідна від прикметника *мулький* – 1) який муляє, тисне: *Величай ніяк не міг заснути. Якесь ліжко **мульке**, жарко навіть без ковдри, душно в кімнаті* (Олександр Копиленко); 2) який бентежить, турбує, гнітить: *Дівчина знічувалася, відчувала **мульку** ніяковість від того, що в розповідях своїх, особливо про себе, Роман Петрович по двічі і по тричі, певне забуваючи, повторювався* (Петро Козланюк) [СУМ, IV : 826] не зафіксована в загальномовних лексикографічних працях. Її семантика – «з відгінком того, що гнітить» (див. також: [Словник 2003]).

Особливими виступають актуалізатори як згустки «напруження» слів-думок, слів-емоцій, слів-смишлів, через які передаваними постають авторські настанови: *світ ↔ світ, ти ↔ ти, задушиш ↔ утечи, не кричи → не волай* і под., цілісні образи, зреалізовані в когнітивних моделях ↔ метафоризованих структурах, де цілісність номінативно-екзистенційного начала постає визначальною:

Висохло перо ↔ *померло творче начало, що підтверджуване фінальним поетичним рядком: *І мультявий стіл / слізьми – жовтий*.

Мовна екзистенція особистості може модифікуватися в межах текстового середовища (однорідна сукупність знаків із певним значенням). Текстове середовище інтерпретується як один цілісний знак із невизначеним, але потенційно визначуваним значенням (за [Загнітко 2006: 9–10]). Репрезентуючись і актуалізуючись у межах текстового простору, мовна особистість непрямо проектує мовну свідомість шляхом особливого коду. Текст сприймається як феноменологічно спроектований первинний спосіб існування мови.

Текст можна інтерпретувати як простір, де відбувається процес утворення семантичного каркасу. «Текст підлягає спостереженню не як завершений продукт, а як продукування, що відбувається на наших очах, що підключене до інших текстів, інших кодів (сфера інтертекстуальності), пов'язуючись тим самим із суспільством, історією, але пов'язується не відношеннями детермінації, а відношеннями цитації» [Барт 1994: 424]. Процес формування значень і смислів у тексті постає як зумовлений мовленнєвим наміром прогресивний відбір функційних і дійових потенцій вихідних елементів, їхня значущість універсальна: *Люблю цю тишу гробову, / що всесвіт облягла вельможю. / Ні то[б]і пікнути не можна, / бо під параграфом живу. / Державить мною цей статут, / ці дозволи і заборони, / ці пункти, приписи, закони, / єдиний прихисток – сурдут, / розписаний в дві цвілі барви – / червону й чорну – ніби крик / і німота. Заціп язик, / негідний доброї покари. / Ти досі висох на патик? / То долучайся до казарми.* Прогресія добору простежувана в наростанні глибинних смислів, наприклад, заборони: *під параграфом живу* → *Державить мною цей статут + дозволи і заборони + пункти + приписи + закони*, де в кожній з них наявна сема 'нормативний акт' з варіаціями 'настанова' (*параграф* [СУМ, VI: 62]); 'закон' (*статут* [СУМ, IX: 671]); 'загальнообов'язкове правило' (*закон* [СУМ, III: 154]); 'згода на право' (*дозвіл* [СУМ, II: 347]); 'наказ' (*заборона* [СУМ, III: 26]); 'розділ офіційного (нормативного) документа' (*пункт* [СУМ, VIII: 388]); 'правило' (*припис* [СУМ, VII: 706]). Постійне наростання смислового поля заборони виформовується у *цвілі барви – / червону й чорну – ніби крик / і німота. Заціп язик*, бо й справді норма, припис, закон, параграф і под. передбачають тільки *можна* і *не можна*, тобто *дві барви* з їхнім уточненням-відокремленням *червону й чорну*, де перша – вияв *життя – крик*, а остання – суцільна *німота*. Екзистенційний висновок-рефрен *Заціп язик* цілком умотивований, повністю аргументований.

Смислове нарощення можна інтерпретувати і як процес індивідуалізації функцій, що визначені в системі мови, встановлені загалом або щодо певного класу й позначені формально. Смисловий каркас тексту не залишається в ньому

автономним: він піддається мутації, розчиняється в множинності інших одиниць. Сміслова індукція тексту розвивається нелінійно, асоціюючись з рухом. «Відкриті смислові поля, що вливаються в повідомлення, не розривають його із середини і не розмивають його текстуального оформлення. Більше того, принцип текстуального оформлення і цілісності тільки підтримуваний та посилюваний у міру відцентрового розростання матеріалу, з якого виростає його смисл» [Гаспаров 1996: 344]. Текст як духовний конструкт може інтерпретуватися за допомогою поняття моделі побудови, буття, функціонування й еволюції мовної картини світу, що відбиває мовну свідомість усіх суб'єктів певної єдності. Подібне тлумачення загалом узгоджуване з характеристикою художнього тексту, що є феноменом / творінням особливої мовної особистості – естетичної, в мовній свідомості якої домінують суперконцепти «Краса» і «Прекрасне». Виражаючи в тексті свій внутрішній світ, мовна особистість експлікує в ньому квінтесенцію власного неповторного «Я», екстраполюючи власне буття і його сутність. Це дозволяє інтерпретувати текст як вербальну голограму, копію, як семантико-психологічний негатив внутрішнього «*ego*» автора дискурсу: *Нас порозсовано по цих мурах, / не чути ані ворога, ні друга. / Лиш колобродить у душі недуга / і колобродить розпач мій по снах.* Негатив внутрішнього «*ego*» мотивований перебуванням самого автора у мурах, де не чути ані ворога, ні друга, внаслідок чого колобродить у душі недуга / і колобродить розпач мій по снах. У чому ж екзистенція «*ego*» як самовияву і самобутності автора – у тому, що переживане нещастя переможе все через самозаперечення: *Струмуй, бідо! І самотою ввійсь, і доки світу-сонця золотого, / шукай по зорях, де твоя дорога, / і – радістю од себе засвітись.* Останнє підтверджуване низкою імперативних форм з їхньою мотивацією спонукальності в гранично-максимальному вияві: *струмуй* → *ввійсь* → *шукай* → *засвітись*, де друга і четверта форми створюють симетрію через прилеглість однаково-способових компонентів: *самотою ввійсь* → *радістю засвітись*. Біда в екзистенційному просторі авторського «*ego*» не постає абстракцією, вона являє собою внутрішній стан спільно із зовнішнім світовідчуттям. У цьому світовідчутті так важливо: *Де ти, мій милий друже? Озовись! / Чи ми ще разом зійдемоь колись / на тиху на ласкаву на розмову? / Де щире серце зігріває слово.* Гранична імперативність «*ego*» легко простежувана через кінцеву актуалізовано-окличну у п'ятому рядку форму *Озовись!* та співвідносні в дев'ятому *ввійсь* і *засвітись* – у дванадцятому. Власне, вони виступають ядровими в екзистенційних пошуках авторського «*ego*», що у п'ятому–дев'ятому рядках має внутрішньо умотивований спомин з розмірено ліричним наповненням трьома питальними реченнями з філософсько-екзистенційним виявом. Водночас абсолютний дистантний повтор прийменника *на* в семантично ціліс-

ній трипропозитивній конструкції *на тиху на ласкаву на розмову* актуалізує семантику мети та робить її визначальною, що набуває кваліфікаційної характеристики через предикативну частину *Де щире серце зігриває слово*, яка і передає суть людської розмови-бесіди, де серце в серце, а душа в душу. Неповторність екзистенційного начала в цих рядках у подвійному навантаженні автора-ліричного героя – оповідач та спостерігач, його слова адресовані адресату і водночас адресанту. Риторичність питання мотивована не внутрішніми сумнівами ліричного героя, не подвійним статусом авторського я, а зовнішніми обставинами, «залізною завісою» системи, «залізними мурами» недосяжності адресата, просторово-темпоральною опосередкованістю його сприйняття.

Екзистенційна чоловічість як вияв духовності простежувана в усьому мовленнево-художньому просторі Василя Стуса: *Що, коли може статись так: / ти сам. Ти пуста в пустці. / І тільки мати пресвята / в картатій грубій хустці / з туману дивиться: давись / довіку чорним хлібом, / але не зрадь. Не схибій. / І власти в ноги не дано, / і не дано повідать, що все одно* («Що, коли може статись так...»). Духовність як вияв спротиву бездуховності, аморальності та безморальності, плазовості та безхребетності («Плазунам до альбому»), що межує із розмиванням усього людського та асоціюється із нечистю, поганню, що не варте не тільки людського, а повинно бути викинуте з нього.

Особливо важливим є пізнання прихованих смислів у художньому тексті. У межах мовної екзистенційності є необхідним аналіз не тільки і навіть не стільки дослідження мовних фактів, скільки способів їхньої організації, їхніх зв'язків і співвіднесеності, застосування технології андрогін-аналізу (грець. *andros* – чоловік + *gin* – жінка) для внутрішньотекстового простеження співвідношення духовності (екзистенційної чоловічості) та душевності (екзистенційної жіночості). Для мовної естетики Василя Стуса характерним є повне превалювання духовності, що цілком коректно кваліфікувати як екзистенційну стратегію. Саме Дух уможливує перемогу над людським і нелюдським стражданням і вихід за чуттєвість, за сушу буттєвість для відчуття поза межовості, де *ego* уже не сповідує минуцність, не відчуває постійне приниження і прагнення знищити людину, загнати її в «карцер бездуховності», а утверджує перспективність домінування високої моральності, значущості власного *ego* як складника вищого за нього, відстороненого від переживаного: *Скажіть – хіба то так, / Хіба то не віра у потойбічність? / Хіба то – не релігія? / Нація, народ, край? / Хіба то усе відчувши між ребер, / Ти виживеш, не помреш?* («Поміж землею і небом...»). На вияв екзистенційного *ego* як носія духовності спрямована семантика лексем *віра* ('упевненість у чомусь, у здійсненні чого-небудь' або 'визнання існування Бога, переконання в реальному існуванні чогось надприродного' [СУМ, I: 679]), *потойбічність* (іменник ← від прикметника *потойбічний* 'неземний, загробний')

[СУМ, VII: 414]) та ін., що посилювано також низкою питальних речень (чотири), які містять у собі і питання, і відповідь одночасно: це справді релігія – нація, народ, край. Кожне наступне поняття в цьому ряду є семантично вужчим і водночас виявляє сутність екзистенційної духовності – тільки в єднанні з нацією, з народом, з краєм людська особистість спроможна зберегти свою самість і самовиявлюваність.

Реальне існування будь-якого тексту обов'язковою передумовою має наявність у нього жанрової «етикетки», що не дорівнює інтерпретації самого автора та її сприйняття читачем. Така жанрова «етикетка» може налаштовувати адресата, орієнтувати його почуттєвість на відповідний реєстр. Ще у 1922 році Б. О. Ларін констатував: «Вірші ми повинні читати так, як віртуоз сприймає музичну п'єсу. Коли він уже все розділив і знову налагодив, усе помітив у деталях і запам'ятав усі пасажі, тоді дасть собі відпочинок, щоб злились враження. Якщо потім він здмухне попіл з блимальної пам'яті – засвітить, оживить художній витвір. ... Але ще важче досліднику. Він повинен вслухатися у вірші так прискіплю, що притуплюється сприйняття, слабне естетичний ефект поезії. Тоді навіть правильне самоспостереження може дати неправильний результат – все одно як поверхнєве знайомство» [Ларін 1997: 161–162]. У цьому руслі Василь Стус досить промовисто стверджує: «Сила поезії саме в тому, що в ній зберігається нерозщеплена конкретність навколишньої реальності, де є і своя краса, і своя мудрість, і своя етика» [Стус 1994: 176].

Тонкість матерії вірша і внутрішнє протиріччя форми та змісту, значення і смислу ускладнюють завдання вияву особливостей мовної екзистенції у творі, простеження її закономірностей на різних рівнях організації художнього мовлення, особливо синтаксису, який, за влучним висловом Річарда Омана, визначає стиль. Сама значущість синтаксису і ширше граматики для поетичного тексту неодноразово піддавалась сумніву, оскільки поезія максимально орієнтована на аграматизм: *Кожна шпарочка – горить, пламеніє – кожна шпара. О моя скорбота, кара – не наживши і не жить* («Ти скажеш – день...»); порушення правил оперування одиницями та їхньою структурною організацією, що часто може бути покваліфіковано як ненормативність у граматичному аспекті: *А день твій. День. А дні твої / ледь голубі підводять роги. / І літ розстеблені гаї, твої розстеблені – під ноги. / Твої мороки. Жах твій. Жаль / затисни між ребер – собою* («І кулі свист, і рота зашморг...»). Хоча в цій ненормативності (*дні підводять роги; літ розстеблені гаї* тощо) міститься великої сили експресія. Навантаження синтаксису в художньо-естетичному вимірі постає визначальним, тому що синтаксична організація упорядковує плин думки й авторського інтерпретування сприйнятого, упорядковує комунікативну настанову та інтенційність: *Хай живу я, / оскільки мені хочеться жити, / а той, що не дає мені й дихнути – / хай*

здохне. / *Обов'язково*, / *тільки-но відлунають звуки курантів*, / *тільки-но чокнуться фужерами із шампанським*, / *тільки-но перейде на новий рік* – / *хай здихає*. / *Хай здихає*. / *Хай здихає / отой, що не дає мені і дихнути* («Передноворічні заклики»). Домінування тези *той, що не дає мені й дихнути* – / *хай здохне* дещо нівельоване ініціальною позицією концепту *Хай живу я*, посилюваного причиновою підрядною предикативною частиною *оскільки мені хочеться жити* з її семантичною замкнутістю на головну частину (*той ... хай здохне*): *Хай живу* → *хочеться жити*. На це зорієнтовано і відповідні повтори: *Хай живу* ↔ *жити*; *я* ↔ *мені*. У внутрішньому структуруванні поетичного твору домінування тези *той, що не дає мені й дихнути* – / *хай здохне* актуалізоване постійним повтором присудка в аналітичній формі третьої особи наказового способу: *Хай здихає* (чотирикратний повтор) та його фінальним статусом у структурі головної предикативної частини як складника нерозчленованого складнопідрядного речення прислівно-кореляційного типу: *Хай здихає / отой, що не дає мені і дихнути*. У фінальній позиції в цій структурі дієслово-присудок вжито у формі недоконаного виду (в ініціальній – у формі доконаного виду для наголошення директивності) для позначення тривалості процесу в його незворотності. Нерозчленованість синтаксичної структури складнопідрядного речення корелює з цілісністю реми.

Навіть цілком граматична лірика, на відміну від прози, є мистецтвом слова, а не речення. У цьому, зокрема, полягає різниця між прозовим і поетичним «саспенсом». Якщо в прозі «саспенс» – це затягнене довгоочікування події, то в ліриці – це відсосереджена поява слова, раптовість його постання: *Яке блаженство – радісно себе / пуститися, неначе човен берега* («Яке блаженство – радісно себе...»). Конструкція *яке блаженство* – конденсат експресії, яка згодом повністю розгортається в заключних рядках *Блаженна смерте! Рано ще! Не надь. / Та довжиться твоя висока падь / і душу виголублює пречисту*.

Віршові форми пропонують і виявляють іншу форму буття, в якій випадковість тимчасового і неповторного перебігу життя повністю поступається місцем «вічній» власне-мовній формі, адже саме віршова форма позамовну ситуацію переводить у модус мовного існування (за І. І. Ковтуною). І тут постає одне з визначальних питань аналізу мовної екзистенції, оскільки в кожному разі розгляд тієї чи тієї конструкції наштовхується на проблему норми, її корелятивності / некорелятивності з останньою та співвіднесення з реальністю / ірреальністю. Очевидно, для встановлення естетичної, мовно-естетичної значущості синтаксичної конструкції, напрямів її варіації, модифікації та її трансформації останню слід аналізувати на тлі типологічно споріднених, рівнорядних утворень. Мовна норма, вичерпно реалізована в комунікативній функції мови, – це зовнішня норма, на тлі якої повністю окреслена і виявлювана естетична функція

мови, що охоплює: 1) естетику літературної мови (цим мотивується її поширення на загальноєтнічній території, підпорядкування її принципам більшості мовних текстів); 2) естетику мови художньої літератури; 3) естетику лінійного упорядкування та горизонтального розгортання поетичних структур; 4) співвідношення горизонтальних та вертикальних форм з їхнім естетичним наповненням; 5) варіативність лінійного порядку та пунктуаційних навантажень тощо.

Синтаксис поетичних творів Василя Стуса спрямований на елімінування дійсної реальності та створення самоцінного / самооцінного і самодостатнього світу художніх смислів – витворення модалізованої поетичної реальності: *В мені уже народжується Бог / і напівпам'ятний, напівзабутий, / немов і не в мені, а скраю смерти, / куди живому зась – мій внук і прадід – / пережидає, заки я помру* («В мені уже народжується Бог...»). Панорамність зображених подій із численними пропозиціями в межах однієї складної синтаксичної конструкції (1) *В мені уже народжується Бог* + 2) *і (Бог) напівпам'ятний* + 3) *(Бог) напівзабутий* + 4) *(Бог народжується) немов і не в мені* + 5) *(Бог народжується) скраю смерти* + 6) *куди живому зась* + 7) *мій внук* + 7) *внук пережидає* + 8) *прадід пережидає* + 9) *заки я помру*) виявляє багатство екзистенційного простору ліричного Я.

Повтор одноструктурних і рівнорядних за своєю семантикою висловлень сприяє витворенню ємного градаційного ряду, в якому останнє комунікативне утворення містить розумовий висновок, що максимально посилюється наявністю трьох, чотирьох і більше (виявлено сім) дієслів-предикатів як носіїв окремих пропозицій: *Отак і є. Отак і жий. Отак / Твориись, таврований, печись, казися* («Убогий смерд – не владарює нині...»). Максимальне розгортання числа пропозицій в експозиції, що репрезентовані тими чи тими компонентами як формальними ускладнювачами, сигналізує про макровимір площин перебігу дій, розширення самого тла наступної драми, окресленої дієсловом-предикатом та залежними від нього аргументами: *Вервечка заборонених бажань – дружина, мати, син, сестра і батько, побравивися одне за одним, ніби на проході якоїсь божевільні, мій сон веде й сама снується сном* («Вервечка заборонених бажань...»), де відокремлена прикладка *«вервечка заборонених бажань – дружина, мати, син, сестра і батько»* уміщує сім пропозицій як елементарних смислів. Водночас у ній наявна власна підрядна залежність «ніби на проході якоїсь божевільні», що є неповною підрядною детермінантно-порівняльною предикативною частиною, сентенція якої запізнавана у внутрішньому «діалозі» з головними частинами *«мій сон веде й сама снується сном»*. Перебуваючи у власне-детермінантному вимірі щодо головних частин, підрядна порівняльна корелює з цілісносмысловим рядом, репрезентованим відокремленою прикладкою, структура якої може спонукати до її витлумачення як окремих номінативних

структур. Такий підхід призводить до нівелювання смислової залежності лексем – компонентів висловлення: *вервечка – сон – сама*.

У таких випадках слід максимально враховувати особливості синтаксичного конструювання тексту Василем Стусом, його прагнення передати смислове багатство не у поверхневій, а в глибинній структурі висловлення, яке в цьому разі набуває статусу не тільки номінативної одиниці, але й екзистенційної, оскільки через неї пізнається буттєвий вимір наступних пропозицій. Посилювати екзистенційність може ініціальна динаміка речень – граматичних основ, де позиція підмета заповнена предикатним ім'ям: *Думи визбираю, мов зерня, / ніби стернями колоски. / Колять сльози. Колючі сльози. / Остюками – в очах... // За вікном гуркотять літаки, ніби відьми – на шабаш. / Понад дахами, / понад затихлими, / понад притахлим Києвом – гуркотять* (Безсонної ночі). У таких випадках імплікована інформація на зразок *Остюками – в очах* (**колять сльози + Остюками – в очах*).

Особливої ваги у синтаксичному макросвіті Василя Стуса набувають конструкції, в яких позиція предиката заповнена інфінітивом, що за своїм виявом є потенційно модальним, і саме це постає основним у його реалізації: *Несила – бачити. Несила – перестать. / Бо де подітись з зрадними очима? / Ховаються за нашими плечима / пиха і гонор. Стали і мовчать* («Життя симфонія, „Симфонія весни”...»). Інфінітив у цьому разі виступає носієм відносної імперативності, що перегукується з початком наступної строфи, де імператив постає максимально виявленим формально й семантично: *Мовчіть і начувайтесь. Бо струну / торкне смичок – і раз, і два, і тричі* («Життя симфонія, „Симфонія весни”...»). Імперативна семантика посилювана парцелюванням у першому й у другому випадку, де парцеляти-детермінанти «*Бо де подітись з зрадними очима?*», «*Бо струну / торкне смичок – і раз, і два, і тричі*» виокремлюються в комунікативно самостійні одиниці, що уміщують у собі весь потенціал причинової мотивації такої поведінки. Водночас ці парцеляти у смисловому і структурному плані орієнтовані на структурно головний компонент (у першому випадку – це дві рівнорядні частини «*Несила – бачити. Несила – перестать*», пунктуаційне виокремлення орієнтоване на перетворення рівнорядної семантики на самодостатню і самовичерпувальну; а в другому – два самостійних предикати настановного смислу «*Мовчіть і начувайтесь*»). Загалом імперативна настанова поезії «Життя симфонія, „Симфонія весни”...» посилюється постійним нанизуванням форм наказового способу, використовуваних у первинній своїй функції: *І вже здається – ледве вхопить зір – / пливе митець, простерши руки-крила... / І темінь у ногах провалля вирила... / Не упади. Дивися вгору й вір // Дивися й вір. Увіруй в торжество бузково-синіх звуків серед тиші. Нехай хоч розпач до дерзань при-*

віншує, тож рвися вгору з вірою удвох. Ємний смисловий ряд імперативної семантики у поетичній структурі витворюється дієслівними формами наказового способу: *мовчіть, начуйтеся, не упади, дивися, дивися, вір*, що у своєму формальному вираженні другою особою однини орієнтовані на адресата і водночас містять у своєму вияві конкретного суб'єкта дії, який постає чітко окресленим в останній строфі: *Докіль ти сині руки не розкрилиш, / з душі не вирвеш мото-рошний крик / чуття, котрого не назве язик, / чуття, котрого у словах не вилєши*. Імперативна семантика у цьому разі не розмивається, а навпаки посилюється, оскільки і форми наказового способу, і форми майбутнього часу є носіями ірреального значення, що й зумовлює утворення єдиного цілісного тла поезії, де перша строфа постає експозицією. В останній рваними конструкціями, порушенням нормативного порядку слів витворюється емоційно-екзистенційний потенціал: *Життя симфонія, «Симфонія весни» і сатанинський, зойками – Малевич... / Єврей – по горло. І по горло – невір, / по горло – маячний і мудрий світ*. Зачином постає номінативне речення, що позбавлене аспектуально-модально-темпорально-персональних вимірів, що максимально використано в подальших утвореннях. Слід бачити істотну різницю між відокремленою прикладкою «Симфонія весни» і двоскладним біномінативним реченням «сатанинський – Малевич», у якому «зойками» (за своїм формальним маркуванням і функційно-смисловим навантаженням є непрямий додаток, але водночас синкретизує семантику обставини способу дії завдяки використанню прийому сегментації – виокремленню окремого слова і наданню йому особливої значущості завдяки винесенню у невластиву йому синтаксичну позицію. Подальші висловлення «Єврей – по горло. І по горло – невір, / по горло – маячний і мудрий світ» є двоскладними реченнями, в яких складений іменний присудок забезпечує внутрішню позірну однотипність і зовнішню псевдоподібність, що споріднює їх із зачиновим номінативним реченням. Екзистенційний вимір номінативної конструкції, замкнутої у часовому вимірі на теперішність, посилюється наступними структурами, також замкнутими на теперішність, поза якою неможливе нульове вираження допоміжного дієслова-зв'язки, що максимально втратило власне значення і повністю реалізує свою структурну функцію.

Загалом мовно-екзистенційну семантику та імперативну зокрема можна віднести до домінувальних ознак синтаксичного макросвіту Василя Стуса, оскільки саме через ряди форм наказового способу поет передає своє творче кредо і в такий спосіб включає в його вияв адресата: *На Голгофі і дурні були, / чесний хліб несучи, як покару. / Подивися на суддів своїх – / де в них очі, де брови, де губи?* («Не насушить ніхто сухарів...»). У цих поезіях відчутним постає кортеж мовленнєвої діяльності, в якій сам автор передбачає співвияв активності адресата. Прикладом такої поезії є вірш «Оптимістичне»: *Коли ти вірити в добро*

навик, / то **віруй** в землю. **Віруй** в смерть і крики / Тривожних породіль. Нема одвіку / Легкої віри і легких утіх. // Замало й слів, де треба людських рук. / Будинки зводити, мости ладнати, / Чи древні перелози поорати. // **Учися** брати віру. Як беруть / Снопи на плечі. Як беруть лопати / Садівники, щоб Землю перерить / І здобрити. Так, як беруть солдати / Гвинтівки в руки – край свій боронить. / **Бери** у праці втому і печаль, / **Глибій** у радості, **глибій** в стражданні, **Звірйайсь** на них, немов на пробнім камені, Загартувавши серце, ніби сталь. / В роботі **научайся**, як народ. / До скону свято вірити в добро, в якій форми віруй, віруй, учися, бери, глибій, глибій, звірйайсь, **научайся** постають ядерними, а навколо них групуються залежні у структурному і смисловому плані предикативні частини, в яких дієслівні лексеми беруть, беруть, перерить, здобрити, беруть, боронить, вірити утворюють з ядерними цілісний смисловий потік, оскільки завдяки їм конкретизується спосіб дії (Як беруть / Снопи на плечі. Як беруть лопати / Садівники, щоб Землю перерить / І здобрити), її мета (Будинки зводити, мости ладнати, / Чи древні перелози поорати). Суттєвим є те, що останні парцелюються, а у випадку виокремлення мети дії як самодостатньої комунікативної одиниці редукується навіть спеціалізований засіб структурної залежності. Найчастотнішим у цій поезії виступає дієслівний предикат беруть – беруть – бери, що спочатку постає в інфінітивній нейтрально-модально-темпорально-персональній формі й заповнює синтаксичну позицію об'єктного поширювача (учися брати), хоча така роль може бути витлумачена як синкретична, оскільки компонент учися прямує до втрати своєї повнозначності.

Надзвичайно промовистим для Стусівського поетичного синтаксису є ефект рваного висловлення, коли одне структурно і комунікативно цілісне висловлення членується на дві та більше одиниць. Надважливим у цьому разі є те, що вичленувана одиниця сприймається інформативно як самодостатня, більше того – вона переймає на себе весь обсяг інформації попередніх частин, пор.: В роботі **научайся**, як народ. / До скону свято вірити в добро, де останній компонент До скону свято вірити в добро структурно постає складником підрядної прислівно-з'ясувальної частини як народ, що разом із компонентом До скону свято вірити в добро становить цілісну предикативну частину.

У мовно-екзистенційному просторі синтаксичний макросвіт Василя Стуса посилюваний через використання суб'єктно-модусних компонентів, до яких слід, поза всяким сумнівом, віднести вживання дейксистного елемента «Я», що особливо помітно у поезіях, орієнтованих на високе звучання, окреслення власної громадянської позиції. У цьому розрізі вельми показовим виступає вірш «Вереснева земля», в якому вже із самого Франкового епіграфа розпочато діалог автора з правічною колискою людства, де остання постає в іпостасі поціновувача вчинків поета. Реалізації цього завдання підпорядковані граматичні

форми дійсного і наказового способу, пор.: *Я до тебе прийду і змовкну. / І нічого тобі не скажу і Пожури ти мене. / Пожури – / Вже чи лагідно, чи жорстоко.* Уся поезія сповнена окличних речень, основним призначенням яких виступає реалізація функції звертання – звертання до рідної України, що постає колискою поета і спроможна вповні оцінити всі наміри та реалізовані дії. Поряд з ними виступають питально-риторичні речення (*Що докину до твого золота?; Чом забракло мені уміння / Звеселити серце твоє?; Чом не можу я дати тобі / Своє серце – у добрі руки?*), в яких сконденсовано згустки екзистенційної енергії. Розпочинає автор ряд звертанням до України (*О, Вкраїно моя осіння!*), що належить до констант української культури (пор. у римлян *Late patet patria tua* (Широко розкинулась батьківщина моя)). Через окрему художньо навантажену деталь рідного краю (*голубінь*) – важливий елемент національно-когнітивного простору як репрезентант константи *буття* української культури (пор. синонімічний ряд до лексики *голубий*: *блакитний, лазуровий, лазурний, небесний, бірюзовий, аквамариновий, барвінковий* (Словник синонімів української мови: у 2-х т. – К.: Наукова думка, 1999: 68); *небесний, яносиній, блаватний, волошко-вий, советизми голубий, лазурний, лазуровий* (Караванський С. Практичний словник синонімів української мови. – К.: Кобза, 1993: 29); *агатовий, бірюзовий, блаватний, блакитний, блакитнуватий, васильковий, волошковий, голубенький, голубесенький, голубісінкий, голубуватий, лазуритів, небесний, світло-голубий, світло-синій* (Вусик О. С. Словник українських синонімів. – Дніпропетровськ: Січ, 2001: 88)), ототожену з відповідним душевним станом, поет поглиблює риторику питання через виокремлення *серця* як самодостатньої величини для посилення могутності землі. Останнє мотивоване тим, що *серце* в цьому випадку постає носієм вершинних морально-духовних вартостей людини: *Земле рідна! Сором мені – / Що докину до твого золота? / Марно зринули юні дні, / Нині ж сушить мене гризота. / Разом з осінню я догорів, / Листям осені опадаю, / І між млисто-гірких вечорів / Неприкаядний, сам блукаю. / Осінь крилами в груди б'є. / О, Вкраїно моя осіння! Чом забракло мені уміння / Звеселити серце твоє? / Голубінь моя, голубінь! / Розтривого моя і муко! Чом не можу я дати тобі / Своє серце – у добрі руки? / О, коли б то, коли б я зміг! / Рідну землю, тривогами краяну, / Проорав би, як переліг, / В ріллях радості неокраїх! / Земле рідна! Тобі одній / Я волів служити до скону / До твоїх до прийдешніх днів / Дотягнутися б хоч рукою.*

Структура висловлення *Земле рідна! Тобі одній / Я волів служити до скону. / До твоїх до прийдешніх днів / Дотягнутися б хоч рукою* передбачає актуалізацію концепту *землі*, що осмислюється як комплекс сутностей, як рідна матір (створюється прямий перегук з епіграфом Івана Франка «*Земле моя, / всеплодю-*

цяя мати!»), що здатна оцінити дії свого сина. У лексикографічному тлумаченні лексема *земля* набула б кваліфікації як «край, з яким особа себе ототожнює як єдине ціле і за який вважає себе відповідальною» (у жодному з нині чинних словників української мови це значення не зафіксоване, хоча в українській культурі воно активно використовуване).

У мовно-екзистенційних пошуках Василя Стуса особливої ваги набуває заповнення синтаксичної позиції неспеціалізованим компонентом, що здебільшого постає реалізатором окремої пропозиції як цілісної драми зі своїми учасниками та обставинами перебігу: *Напівзабуте* *напливає хвилями*; *Минулі дні видяться майбутнім* («Минулі дні видяться майбутнім...»); *Далеке й призабуте* / *Зринає в пам'яті, мов видиво легке...* («Була ти мрійною...»).

Визначальними ознаками мовної екзистенції Василя Стуса постає: 1) усвідомлення людської особистості як неповторності та окреслення її світу в поза межовості через відповідні структури – формальне ускладнення простого речення відокремленими членами речення, з-поміж яких найчастотнішими є відокремлені прикладки, що можуть інколи утворювати цілісні ряди, формальне ускладнення простого і складного речення вставленими конструкціями: *В такі ночі не можна спати, гріх!* (*Не бійся: для тебе є денна покута*) («Тиха ніч, і місячно»); *Завжди пробуєм доростати до себе (одвічний егоїзм людського серця!), але ніхто не може подвоїтись* («З гіркотою...»); 2) граничність буття, в якому трагізм не виступає виміром знищення, а постає основою удосконалення духу і духовності в їхній екзистенційній суті; 3) співмірність двох і більше ситуацій в одній смній синтаксичній конструкції з наголошенням їхньої часової симетрії / асиметрії, контрастності тощо (ускладнені складні речення з базовим сурядним зв'язком); 4) надання особливої екзистенційної значущості окремому компоненту через сегментування – винесення в абсолютний початок висловлення актуалізованого компонента, що за прямого порядку слів характеризується розмитістю семантики, супровідним чинником сегментації постає використання тире, яке можна кваліфікувати як найуживаніший розділовий знак у поезіях Василя Стуса, пор.: *І поблизу – радянський сад...* («І поблизу – радянський сад...»); *старий ясин – оцвіттям весь німує, а віддалі – німує чорний ліс* («Націлений у небо обеліск»). У синтаксисі Василя Стуса сегментація поширювана і на абсолютний кінець висловлення, коли сегментований компонент становить досить смну структуру: *Вона сліпа – свічадом осіннього промерзлого ставка...* («Націлений у небо обеліск»); 5) мовно-екзистенційне домінування синтаксико-стилістичних видозмін внутрішнього звучання складнопідрядних речень унаслідок виокремлення підрядних частин через використання тире і протиставлення змістових площин головної та підрядної предикативних частин: *То ж, чорний вороне, замовч і головоньки не мороч, / бо так накрядчеш – що*

аби уже й добрався б до товариша... («Гайдамацьке»); 6) художньо-естетичне використання рядів предикатних слів як експозиції поезії, на тлі якої відбувається творення поетичної дійсності: *Гарноброва, пожежностанна, / снами ви-мріяна і трачена, / зголоднілим поглядом спалена, / непокірна, нічна і лячна. Як твоє розпросторилось тіло!* («Гарноброва, пожежностанна...»); 7) активне вживання рівнорядних структур для витворення цілісного градаційного ряду, фінальним компонентом якого є найбільш логічно значущий компонент; 8) порушення нормативно-кодифікованого внутрішньореченнєвого порядку слів та предикативних частин у складному реченні для виділення певного смислу, його наголошення з чітко окресленою екзистенційною настановою духовності; 9) використання дієслівного предиката-присудка в абсолютному кінці рядка як найбільш значущого і завершального компонента речення: *Ти словом і мовчанкою – караєш, / байдужістю холодною – караєш, / ти спокоєм і кроками – караєш, / морозом – теж, і віхолою теж* («Хрещатиком вечірнім під неоновим блідавим світлом...»); 10) внутрішньотекстова діалогізація як вияв екзистенційної чоловічості як духовності, що реалізується у двох різновидах: імпліцитному (пор. «Вони сидять за столом...») та експліцитному («Ця п'єса почалася вже давно...»; «Я знав майже напевно...»); 11) імперативізація синтаксичних одиниць із базовими формами наказового способу дієслова: *Коли настає апатія / і прикрутить, як кажуть, до сліз. / Пиши: хай живе партія! / Хай живе комунізм!* («Коли настає апатія...»); 12) експозиційна двоскладність / односкладність речень з наданням їй статусу плинності зображуваного: *Ми порівнялись у правах, у звичках, у мові, в горі й радості, в печалях, / у пайках, у однаковості...* («Ми порівнялись у правах...»); *Дерева гнуться на поріг...* («Дерева гнуться на поріг...»); *Мені наснилась мати у сльозах, / Сестра наснилась* («Мені наснилась мати у сльозах...»); *Без свят не можна. Хочеться душі / Полоскотати небо зайчиком* («Без свят не можна...»); 13) поширення номіналізаційних тенденцій і почасти віднесення в низці поезій внутрішньої дієслівності на другий план: *А нам з тобою не біда, / Коли життя – навхрест і через. / Коли життя – як зов вождя, / Коли життя – як поклик плоті / Від мезозойських ер жадань...* («Лапата блідла лобода...»); 14) парцелювання структури складнопідрядного речення для виокремлення причинової та цільової семантики: *Перепечалось я. Перепечалось. / Тугою тугою і тишею тугою...* («Перепечалось я...»); *Ти десь блукаєш досі, босоніжко, / По ранніх травах. В лузі. По росі* («З давніх мотивів»); *Так кінь переходить з клусу / в галоп. В перебіжні трави* («Холодна, синяво-полискова...»); 15) синкретизація семантики у підрядних предикативних частинах: *Не гнівайся, коли тобі я мовлю / Синівськи чесно* («Немало люблячих тебе, народе мій!»); 16) повтор для наголошення та виділення того чи того екзистенційного виміру: *Стежа крута. Стежа прокручена / через горби. Через*

любов. / Через нечемність і падучу / дарів, поборів і побоїв, / через світання орифлами, / через нітьму, хлипку і пугачну, / через червоно-бурі плями / болиголова у степу – / в блідавий приворотень дня, / в отруйний спів шорсткої дудки, / в іржання хижого коня, / туди, звідкіль не буде й чутки... («Літа. Між вас не раз я вивірюся...»).

Мовну екзистенцію Василя Стуса детермінує усвідомлення людського буття як неповторності, людської особистості як унікальної, самосталої та постійна актуалізація можливості виходу власного *ego* за межі реальної буттєвості, сприйняття трагізму ситуації не як безвимірної, незворотної, а такої, що має і повинна бути видозмінена. У художньо-мовленнєвому просторі Василя Стуса превалує духовність та велич духу, власними інтенціями спрямованого на позачасовість і поза межовість, єднання сучасного з майбутнім, з настановою боріння і перемоги. Особливо перспективним постає встановлення концептосфери художнього дискурсу Василя Стуса з простеженням закономірностей її структування та шляхів вербалізації.

2.5. Психолінгвістична модель лінгвоперсоналії: категорійно-рівневий вимір

Дослідження психолінгвістичної моделі має ґрунтуватися на розумінні процесів сприйняття та розуміння мовлення (Ч. Осгуд, Л. С. Цветкова та ін.), продукування мовлення (Е. Бейтс, Б. Мак-Нелі, Т. В. Ахутіна), а також оволодіння мовою, закономірностей вияву психолінгвоіндивідуацій та психолінгвоіндивідуалізацій, реалізації мовленнєво-психологічних інтенцій із простеженням їх співвідношення із соціумнопсихологічними критеріями і под. У психолінгвістиці проблеми номінативних аспектів мовленнєвої діяльності, тенденцій та особливостей формування мовленнєвих навичок в онтогенезі та філогенезі та інші аналізувалися в розрізі основних етапів розвитку, встановлення їх навантаження у становленні мовної особистості. До цього прилягають студіювання різноманітних відхилень від усталених процесів психолінгвоіндивідуацій. У дослідженні психолінгвістичної моделі лінгвоперсоналії значущим є студіювання основних чинників реалізації останньою відповідних психолінгвістичних настанов. Останні мають соціумно-дискурсивні, вербально-психологічні, комунікативно-інтенційні, ситуативно-лінгвопсихологічні та інші чинники.

Студіювання психолінгвістичної моделі лінгвоперсоналії вимагає чіткого дефінування поняттєво-термінологічного апарату лінгвоперсоналогії, в межах якого слід диференціювати (Й. А. Стернін та ін.) власне-комунікативний (*комунікативна поведінка, комунікативний факт, комунікативна ознака, комуніка-*

тивна дія та ін.), вербально- / невербально-комунікативний (*вербальний комунікативний акт, невербальний комунікативний акт* і под.), комунікативно-когнітивний (*лінгвоконцепт, мовно-ментальний субстрат* тощо), функційно-прагматичний (*конотація, експресивність* і т. ін.), мотиваційно-символьний (*лінгвокультурема, інтенційність, мотиваційно-фатична й комунікативно-ситуативна настанова, лінгвосимвол* і под.) її рівні. Здебільшого вважають (В. П. Нерознак, Ю. С. Прохоров та ін.), що вперше на необхідності виділення лінгвоперсоналогії як окремої лінгвістичної дисципліни наголосив М. С. Трубецькой, який стверджував, що особистістю є «не лише окрема людина, але й народ», хоча її витoki беруть початок у філософському обґрунтуванні людської особистості як філософської персони.

На початку ХХ ст. активно опрацьовували питання персоналізму М. О. Бердяєв, Л. І. Шестов, а сам термін уперше було використано Ф. Шлеєрмахером (1799 р.). У концепціях Ф. Якобі, А. Олкота, Ш. Рену'є, Л. Прата розглядалося питання персоналізму як дотичне. Згодом почали говорити про етичний персоналізм (М. Шелер), критичний персоналізм (В. Л. Штерн (концепція інтелектуального коефіцієнта)), персоналізм як складник теологічної етики (Х. Тиліке), есхатологічний персоналізм (М. О. Бердяєв, для якого очевидним є: індивід як невідокремлена частина природного світу з підпорядкуванням його закономірностям; особистість – подібність Богові). Актуалізованими виступили персоналістські тенденції в німецькій філософії з аналізом задатків і здібностей індивіда, глибинних сфер індивідуального життя, в силу чого піддано аналізу «особистісний метод» як універсальний засіб пізнання людини. Сьогодні слід говорити про психологічний лінгвоперсоналізм.

У сучасному мовознавстві лінгвоперсоналогія належить до тих напрямів, що активно розвиваються. Вона є наукою, яка спроможна відповісти на актуальні питання, пов'язані із видозміною лінгвістичного портрету мовця в різні часові зрізи його життя, простежити динаміку лінгвопортрету мовного етносу в синхронному й діахронному вимірах (пор. динаміку творчої особистості М. Коцюбинського (у вперше створеному Експериментально-дослідницькому корпусі текстів письменника легко простежуваними є психолінгвоіндивідації та психолінгвоіндивідуалізації, мотивовані дискурсивними практиками, соціумно-корпоративними чинниками, ситуативно-рольовими настановами та ін. (<http://52.28.184.95/bonito/>)). Усе це підтверджує актуальність встановлення категорійної системи лінгвоперсоналогії та з'ясування її парадигмального статусу загалом та психолінгвістичної лінгвоперсоналогії зокрема.

Ґрунтовний аналіз категорійного й парадигмального простору лінгвоперсоналогії має опертям визначення системи її категорій із послідовним розкрит-

тям їхньої ієрархії, функційного навантаження тих чи тих категорій у комунікативно-дискурсивних практиках, що і є метою дослідження. Актуалізована мета передбачає з'ясування відповідних завдань: 1) схарактеризувати еволюцію поглядів на лінгвоперсонологію; 2) визначити її категорійну систему; 3) встановити парадигмальний простір лінгвоперсонології; 4) виявити рівні лінгвоперсонології з послідовним розкриттям особливостей дослідження на кожному з них.

Окремі спостереження про особливості мовно-психологічної особистості, мовно-психологічного портрету народу можна знайти в працях В. Гумбольдта, В. Вундта, О. О. Потебні та інших видатних лінгвістів кінця XIX – початку XX століття. У філософії цього часу з'являється поняття *персоналізм*, уперше використане засновником французького неокритицизму Ш. Ренув'є (1903) у праці «Персоналізм», що в дослідженнях Е. Муньє набуло чіткої дефініції в так званому особистісному універсумі, де значущими є виділені сім рівнів особистості: 1) втілене існування; 2) комунікація; 3) інтимне звертання; 4) протистояння; 5) свобода й необхідність; 6) вище достоїнство; 7) втягнення, які послідовно простежувано в мовно-мовленневих реалізаціях лінгвоперсони. Останні співвіднесені з двома напрямками творчої мовної особистості – деперсоналізації й персоналізації, взаємодія яких і визначає функційне навантаження особистісного універсуму. Для персоналізму визначальною є людська особистість у її антропологічній всезагальності, оскільки вона індивідуальна, неповторна й одинична. Особистість постає єдиною реальністю, що мотивує необхідність розмежування індивіда й особистості. Останнє легко простежити в пошуках екзистенціалістів, які ґрунтовно відобразили ворожість суспільства й особистості. Е. Муньє у своїх працях намагався розкрити основні мету й завдання персоналізму, визнаючи, що персоналістським є вчення, що стверджує «примат людської особистості щодо матеріальної потреби й систем колективності» [Муньє 1994: 126]. Особистості в персоналістському тлумаченні властива єдність трьох характеристик: екстеріоризації, інтеріоризації й трансценденції. Екстеріоризація виявлювана в реалізації особистості назовні, інтеріоризація – як внутрішнє її зосередження, власний духовний світ. Перебуваючи в активній взаємодії та трансцендентному русі, вони зорієнтовані на вищі цінності – істину, красу, благо. Тому однією з основних ідей у розумінні особистості є думка про залучене існування. Персоналісти акцентують увагу на пробудженні особистісного начала в індивідуумі, виявах особистого спілкування. Такий підхід перекликається з етичним вченням М. Шелера й феноменологією етикою Е. Левінаса, який розвивав ідею про двоїтий характер особистого спілкування, оскільки кожний індивід «має мету в собі й водночас для всіх», а зустріч *Я* й *Ти* в *Ми* створює особливий досвід – комунікацію душ, що реалізується «по той бік слів і систем». Для лінгвоперсоналізму важливим є тлумачення понять *особистість*,

творчість, комунікація, співтовариство, культура, а для лінгвоперсонології – *мовна особистість, мовна творчість, мовна комунікація, мовне співтовариство, мовна культура*, що є відповідними категоріями. Не менш актуальними є опрацьовувані в персоналістській філософії напрями – соціальний, етичний, релятивістський, де перший обґрунтовує проект нової цивілізації з домінуванням у ній особистості та її духовних цінностей, другий – актуалізує значущі питання справедливості в людських взаєминах. Релятивістський має опертям умовність будь-якого спілкування, в якому більше імпліковано, ніж експліковано. Сучасне відродження ідей Е. Мунье [1994; 1995; 1999] свідчить про необхідність вичення людської особистості в усіх її вимірах.

Перспективними є лінгвопсихоперсонологійні студії з усіх рівнів мовної особистості та встановленням площин найактивнішої взаємодії ядрових категорій лінгвоперсонології. Теорія мовних рівнів відкриває перспективи студіювання індивідуальних портретів лексичних, морфологічних, синтаксичних, словотвірних мовних особистостей, функційне навантаження принципів орфографії як поєднання відбиття й умовності та пунктуації – індивідуальних портретів орфографічних, пунктуаційних мовних особистостей. Для лінгвоперсонологійних описів істотним є встановлення здібностей носіїв мови з простеженням максимального / мінімального нахилу до варіантності – фонетичної, фонологічної, морфемної, семантичної.

Сучасна лінгвоперсонологія з її кількома рівнями, з-поміж яких найбільш опрацьованими є вербально-семантичний, почасти комунікативно-мотиваційний рівні зі спробами визначення типології прагматичних інтенцій, вияву різного характеру девіацій, напрямів реалізації принципів комунікації з їхніми максимами й постулатами, простеженням комунікативних стратегій і тактик, когнітивний із послідовним розглядом певних концептосфер, встановленням співвідношення когнітивних глибин із формально-поверхневими. Останнім часом певного розпросторення набувають студіювання лінгводискурсивних практик, встановленням їхньої національно-мовної специфіки.

Література

Акишина А. А. Этикет русского письма / А. А. Акишина, Н. И. Формановская. – 4-е изд. – М.: Изд-во Русский язык, 1989. – 192 с.

Ахутина Т. В. Нейролингвистический анализ динамической афазии. О механизмах построения высказывания [электронный ресурс]. – 3-е изд. : [электронное] [Текст] / Татьяна Васильевна Ахутина. – Москва: Теревинф, 2012. – 144 с.

Бахтин М. М. Проблема речевых жанров / Михаил Михайлович Бахтин. Собр. соч. – М.: Русские словари, 1996. – Т. 5: Работы 1940–1960 гг. – С. 159–206.

Бацевич Ф. Лінгвокомунікативні та риторико-прагматичні виміри художнього тексту (на матеріалі роману Івана Франка «Перехресні стежки») : монографія / Флорій Бацевич. – Львів, 2016. – 192 с.

Белунова Н. И. Комфорт речевого общения (Дружеское письмо) : Эпистолярное наследие творческой интеллигенции / Н. И. Белунова // Русский язык в школе. – 1996. – № 5. – С. 80–84.

Биби́к С. П. Словник епітетів української мови [Текст] / С. П. Биби́к, С. Я. Єрмоленко, Л. О. Пустовіт; за ред. Л. О. Пустовіт. – К. : Довіра, 1998. – 431 с.

Білодід І. К. Каменяр українського слова : (До 110-річчя з дня народження і 50-річчя з дня смерті Івана Яковича Франка) [Текст] / Іван Костьович Білодід. – К.: Наук. думка, 1966. – 67 с.

Білоус М. П. До питання мовно-правописного редагування Франкових творів [Текст] / М. П. Білоус // Іван Франко – письменник, мислитель, громадянин: матеріали Міжнар. наук. конф. (Львів, 22–25 вересня 1996). – Львів: Світ, 1998. – С. 633–637.

Бровіньок Т. І. Студія Івана Франка «Да дні» як новий тип ідейно-естетичної структури [Текст] / Т. І. Бровіньок // Українська мова і література в школі. – 1981. – № 8. – С. 37–43.

Буркитбаева Г. Г. Некоторые вопросы теории жанра в современной зарубежной лингвистике / Г. Г. Буркитбаева // Вопросы когнитивной лингвистики. – 2005. – № 2. – С. 97–105.

Вайсгербер Й. Л. Родной язык и формирование духа [текст] / Йохан Лео Вайсгербер; пер. с нем., вступ. ст. и коммент. О. А. Радченко. – Изд. 2-е.; испр. и доп. – М.: Едиториал УРСС, 2004. – 232 с.

Вихованець І. Р. Граматика української мови. Синтаксис : підручник / Іван Романович Вихованець. – К.: Либідь, 1993. – 368 с.

Вихованець І. Р. Нариси з функціонального синтаксису української мови : монографія / Іван Романович Вихованець. – К.: Наукова думка, 1992. – 222 с.

Возняк М. Нариси про світогляд Івана Франка [Текст] / Михайло Возняк. – Львів: Вид-во Львів. ун-ту, 1955. – 196 с.

Возняк М. Франків розрив з польською пресою [Текст] / Михайло Возняк // Світ. – 1926. – № 11–12.

Вусик О. С. Словник українських синонімів [Текст] / За ред. А. М. Поповського. – Дніпропетровськ: Січ, 2003. – 424 с.

Гайда С. Жанри розговорних висказувань / Станіслав Гайда // Жанри речі. – Вып. 2. – Саратов, 1999. – С. 103–111.

Гольдин В. Е. Жанровая организация речи в аспекте социальных взаимодействий / В. Е. Гольдин, О. Н. Дубровская // Жанры речі. – Вып. 3. – Саратов, 2002. – С. 5–17.

Голяк В. О. Боротьба І. Франка за єдину загальнонаціональну українську літературну мову [Текст] / В. О. Голяк // Зб. студентських наук. робіт Львів. ун-ту. – 1957. – Ч. 1. – Львів: Вид-во Львів. ун-ту, 1957. – С. 53–57.

Горбач О. Вулично-тюремні арготизми у Франковій прозі [Текст] / Олекса Горбач // Записки НТШ. – 1963. – Т. 177. – Львів: Вид-во НТШ, 1963. – С. 197–206.

Горбач О. Львівські проступницько-тюремницькі арготизми (до 1930-х років) [Текст] / Олекса Горбач // Наук. зб. Укр. Вільного Університету. – Т. 10. – Мюнхен, 1983. – С. 296–326.

Грабович Г. Іван Франко і Адам Міцкевич [Текст] / Григорій Грабович // Іван Франко і світова культура. Матеріали міжнародного симпозиуму. – К., 1990. – Кн. 1. – С. 135–141.

Грабович Г. Польсько-українські літературні взаємини : питання культурної перспективи [Текст] / Григорій Грабович. До історії української літератури: дослідження, есе, полеміка. – К.: Основи, 1997. – С. 138–169.

Грицютенко І. Є. Мова в естетичній концепції Івана Франка [Текст] / Іван Єфремович Грицютенко // Іван Франко : Статті і матеріали. – 1968. – Вип. 5. – С. 45–52.

Грещук В. Роль Івана Франка у формуванні єдиної української літературної мови [Текст] / Василь Грещук // Вісник Наукового товариства ім. Т. Шевченка. – Чис. 2. – Івано-Франківськ : [б. в.], 2007. – С. 138–152.

Данкер З. М. Функционально-семантическая организация частного письма (ситуативная установка контакта) : автореф. дис. на соиск. учен. степ. канд. филол. наук : спец. 10.02.01 «Русский язык» / З. М. Данкер. – СПб., 1992. – 16 с.

Дементьев В. В. Изучение речевых жанров. Обзор работ в современной русистике / Вадим Викторович Дементьев // Вопросы языкознания. – 1977. – № 1. – С. 109–121.

Дементьев В. В. Теория речевых жанров : монография / Вадим Викторович Дементьев. – М.: Знак, 2010. – 600 с. – Режим доступу: [http://www.lrc-press.ru/pics/previews/ru/\(87\)Pages%20from%20Dementiev-2010-v.pdf](http://www.lrc-press.ru/pics/previews/ru/(87)Pages%20from%20Dementiev-2010-v.pdf)

Денисюк І. Новаторство Франка-прозаїка [Текст] / Іван Денисюк // Українське літературознавство. – 2008. – Вип. 70. – С. 138–152.

Долженко Н. Г. Этикетная функция обращений в письмах А. П. Чехова / Н. Г. Долженко, О. А. Соскунова // Вестник угроведения. – 2013. – № 3 (14). – С. 38–46.

Домышева С. А. Политический дискурс в пространстве дискурса реагирования [Текст] : дис. ... канд. филол. наук : 10.02.04 / Светлана Аркадиевна Домышева. – Иркутск, 2008. – 188 с.

Драгоманов М. П. Вибране («...мій задум зложити очерк історії цивілізації на Україні») [Текст] / упоряд. та авт. іст.-біогр. нарису Р. С. Мішук; приміт. Р. С. Мішука, В. С. Шандри. – К.: Либідь, 1991. – 688 с.

Дубровская О. Н. Общаться? Тусоваться? Клубиться! К вопросу об отражении в языке и речи новых форм коммуникативного действия / О. Н. Дубровская // Проблемы речевой коммуникации. – Саратов: Изд-во Саратов. ун-та, 2008. – С. 409–416.

Жилко Ф. Т. Роль Івана Франка в історії української літературної мови [Текст] / Федот Трохимович Жилко // Укр. мова в школі. – 1956. – № 3 – С. 18–26.

Єрмоленко С. Фольклор і літературна мова : [монографія] [Текст] / Світлана Яківна Єрмоленко. – К.: Наукова думка, 1987. – 245 с.

Загнітко А. П. Лінгвістика тексту: Теорія і практикум [наук.-навч. вид.]. [Текст] / Анатолій Панасович Загнітко. – Вид 2-ге, доп. і перероб – Донецьк: ТОВ «Юго-Восток, Лтд», 2007. – 313 с.

Загнітко А. П. Теоретична граматики сучасної української мови. Морфологія. Синтаксис : монографія / Анатолій Панасович Загнітко. – Донецьк: ТОВ «ВКФ «БАО», 2011. – 992 с.

Загнітко А. П. Словник сучасної лінгвістики : поняття і терміни : у 4-х т. / Анатолій Панасович Загнітко. – Донецьк: ДонНУ, 2012. – Т. 1. – 402 с.; Т. 2. – 350 с.; Т. 3. – 426 с.; Т. 4. – 388 с.

Загнітко А. П. Теорія граматики і тексту [монографія]. [Текст] / Анатолій Панасович Загнітко. – Донецьк: «Ноулідж» (Донецьке відділення, 2014. – 480 с.

Закревська Я. В. Внесок Івана Франка у розвиток науки про українські діалекти [Текст] / Ярослава Васиївна Закревська // Іван Франко – письменник, мислитель, громадянин. Матеріали Міжнар. наук. конф. (Львів, 25–27 вересня 1996). – Львів: Світ, 1998. – С. 652–657.

Кабанова Т. Н. Эпистолярный текст частной переписки в аспекте теории речевого общения (на материале рукописных и опубликованных текстов XX века) : автореф. дис. на соиск. учен. степ. канд. филол. наук : спец. 10.02.01 «Русский язык» / Татьяна Николаевна Кабанова. – Челябинск, 2004. – 24 с. – Режим доступа: <http://www.dissercat.com/content/epistolarynyi-tekst-chastnoi-perepiski-v-aspekte-teorii-rechevogo-obshcheniya-na-materiale-r>

Каирова Т. С. Особенности коммуникативной направленности эпистолярного текста / Т. С. Каирова // Коммуникативные единицы и система языка (французский язык) : сб. науч. тр. – Вып. 269. – М.: Московский госпедин-т иностранных языков, 1986. – С. 87–103.

Караванський С. Практичний словник синонімів української мови [Текст] / С. Караванський. – К.: Кобза, 1993. – 469 с.

Кецба Л. Н. Место эпистолярного стиля в системе функциональных стилей / Л. Н. Кецба // Изв. АН АзССР. – Сер. «Литература». – 1971. – № 3–4. – С. 73–80.

Кибрик А. А. Модус, жанр и другие параметры классификации дискурсов / Андрей Александрович Кибрик // Вопросы языкознания. – 2009. – № 2. – С. 3–21.

Ковалева Н. А. Речевые стереотипы эпистолярного текста / Наталья Анатольевна Ковалева // Доклады VIII Международной конференции «Текст. Структура и семантика». – Т. I. – М., 2001. – С. 231–240.

Ковалева Н. А. Русское частное письмо XX века. Коммуникация. Жанр. Речевая структура : дис. на соиск. учен. степ. докт. филол. наук : спец. 10.02.01 «Русский язык» / Наталья Анатольевна Ковалева. – М., 2002. – 537 с. (Режим доступа: <http://www.dissercat.com/content/russkoe-chastnoe-pismo-xix-v-kommunikatsiya-zhanr-rechevaya-struktura>)

Ковтунова И. И. Некоторые направления эволюции поэтического языка в XX веке [Текст] / И. И. Ковтунова // Очерки истории языка русской поэзии XX века. Поэтический язык и идиостиль. Общие вопросы. Звуковая организация текста. – М. : Наука, 1990. – С. 2–346.

Корнієнко Н. П. Роль Івана Франка в боротьбі за утвердження в Галичині української літературної мови на загальнонародній основі [Текст] / Н. П. Корнієнко // Укр. мова в школі. – 1956. – № 5. – С. 17–23.

Коруник К. Між Харковом і Мюнхеном : «переходова» наукова праця Юрія Шевельова / Катерина Коруник // Шевельов Ю. До питання про генезу й природу називних речень. – Харків: Харківське історико-філологічне товариство, 2012. – С. 3–18.

Космеда Т. Комунікативна компетенція Івана Франка : міжкультурні, інтерперсональні риторичні виміри : монографія [Текст] / Тетяна Космеда. – Львів: ПАІС, 2006. – 326 с.

Коцюбинська М. Зафіксоване і нетлінне. Роздуми про епістолярну творчість / Михайлина Коцюбинська. – К.: Дух і Літера, 2001. – 300 с.

Коцюбинська М. Мої обрії : у 2 т. / Михайлина Коцюбинська. – Т. 1. – К.: Дух і Літера, 2004. – 336 с.

Коцюбинська М. Мої обрії : у 2 т. / Михайлина Коцюбинська. – Т. 2. – К.: Дух і Літера, 2004. – 384 с.

Кубрякова Е. С. О термине «дискурс» и стоящей за ним структуре знания [Текст] / Елена Самойловна Кубрякова // Язык. Личность. Текст. : сб. статей к 70-летию Т. М. Николаевой / отв. ред. В. Н. Топоров. – М.: Языки славянских культур, 2005. – С. 23–33.

Курс сучасної української літературної мови. Синтаксис /за ред. Л. А. Булаховського. – Т. II. – К.: Радянська школа, 1951. – 408 с.

Курьянович А. В. Коммуникативные аспекты в эпистолярном дискурсе М. И. Цветаевой : дис. ... на соиск. учен. степ. канд. филол. наук: спец. 10.02.01 «Русский язык» / Анна Владимировна Курьянович. – Томск, 2001. – 227 с. – Режим доступа: <http://www.dissercat.com/content/kommunikativnye-aspekty-slova-v-epistoljarnom-diskurse-m-i-tsvetaevoi>

Ларин Б. А. О разновидностях художественной речи [Текст] / Б. А. Ларин // Русская словесность. – М.: Наука, 1997. – С. 152–176.

Листи Юрія Шевельова до Олекси Ізарського / автор і упорядник Микола Степаненко. – Полтава: ПП Шевченко Р. В., 2014. – 388 с.

Матвіяс І. Г. Діалектна основа мови в творах Івана Франка [Текст] / Іван Григорович Матвіяс // Мовознавство. – 2003. – № 1. – С. 11–16.

Медведев Ф. П. Боротьба Івана Франка за єдину українську літературну мову [Текст] / Федір Пилипович Медведєв // Уч. зап. Харків. ун-ту. – Т. 74. – Труды філологічного факультету. – Т. 4. – Збірник статей до 100-річчя з дня народження І. Я. Франка. – 1956. – С. 65–74.

Мельник Я. «Поет зради» Івана Франка. Голоси польської преси: pro і contra [Текст] / Ярослав Мельник // Парадигми. – 2009. – Вип. 4. – С. 237–242. – Режим доступу: http://nbuv.gov.ua/UJRN/paradig_2009_4_18

Мельничук О. С. Розвиток структури слов'янського речення : монографія / Олександр Савич Мельничук. – К.: Наукова думка, 1966. – 324 с.

Мерло-Понти М. Феноменологія восприяття [Текст] / Морис Мерло-Понти. – СПб.: Ювента, Наука, 1999. – 605 с.

Місяцями життя і діяльності Івана Франка на Прикарпатті: Івано-Франківськ: Івано-Франківська обласна універсальна наукова бібліотека, 2006. – 45 с. – Режим доступу: <http://lib.if.ua/franko/1310568978.html> (18.09.2016).

Мунье Э. Что такое персонализм? [Текст] / Эмманюэль Мунье; пер. с франц. И. С. Вдовиной. – Москва: Искусство, 1994. – 128 с.

Мунье Э. Надежда отчаявшихся [Текст] / Эмманюэль Мунье; пер. с франц. И. С. Вдовиной. – Москва: Искусство, 1995. – 238 с.

Мунье Э. Манифест персонализма [Текст] / Эмманюэль Мунье; пер. с франц. И. С. Вдовиной. – Москва: Република, 1999. – 560 с.

Мушинка М. Взаємини Івана Франка з Володимиром Гнатюком [Текст] / Микола Мушинка // Іван Франко: дух, наука, думка, воля [Текст] : матеріали Міжнарод. наук. конгресу, присвяч. 150-річчю від дня народження І. Франка, м. Львів, 27 вересня – 1 жовтня 2006 р. – Т. 1.; М-во освіти і науки України, Львівський нац. ун-т ім. І. Франка. – Львів: Видавництво ЛНУ ім. І. Франка, 2008. – С. 945–953. – Режим доступу: http://institutes.lnu.edu.ua/franko/wp-content/uploads/sites/7/ivan-franko-zbirnyk-2010-t01/105Mykola_Mushynka.pdf (20.09.2016)

Нижникова Л. В. Письмо как тип текста : автореф. дис. на соиск. учен. степ. канд. филол. наук : спец. 10.02.04 «Германские языки» / Л. В. Нижникова. – Одесса, 1991. – 18 с.

Онишкевич М. Й. Полонізми і діалектизми (бойкізми) та їх коментування в творах Івана Франка [Текст] / Михайло Йосипович Онишкевич // Питання слов'янського мовознавства. – 1963. – Кн. 9. – Львів: Вид-во Львів. ун-ту, 1963. – С. 36–51.

Ощипко І. Й. Праця Франка над вдосконаленням мови своїх творів [Текст] / Ірина Йосипівна Ощипко // Доп. та повідомл. Львів. ун-ту. – 1957. – Вип. 7. – Ч. 1. – С. 78–81.

Панько Т. І. Мова і нація в естетичній концепції Івана Франка : монографія [Текст] / Таміла Іванівна Панько. – Львів: Світ, 1992. – 190 с.

Пешковський А. М. Русский синтаксис в научном освещении / Алексей Матвеевич Пешковский; предисл. Ю. Д. Апресян. – М.: Языки славянской культуры, 2001. – XXXIII, – 510 с.

Плотникова С. Н. Языковое, дискурсивное и коммуникативное пространство / [Текст] / Светлана Николаевна Плотникова // Вестник Иркутского государственного лингвистического университета. – 2008. – № 1. – С. 131–136. – Режим доступа: http://www.islu.ru/files/rar/2011/Professores/plotnikova/yazykovoe_diskursivnoe_i_kommunikativnoe_prostranstvo.pdf (21.08.2017)

Пожидаєва І. В. Лінгвопрагматичний аспект маніпулятивного дискурсу блогосфери (на матеріалі англійської, російської, французької й української мов) : дис. ... канд. філол. наук : 10.02.15 / Пожидаєва Ірина Валентинівна. – К., 2013. – 374 с.

Полюга Л. М. Слово у поетичному тексті Івана Франка : монографія [Текст] / Лев Михайлович Полюга. – К.: Наукова думка, 1977. – 165 с.

Попкова М. В. Фразеология мемуарных текстов Георгия Иванова (структурно-семантический и функциональный аспекты) : дис. на соиск. учен. степ. канд. филол. наук / Марина Владимировна Попкова. – Омск, 2008. – 305 с.

Потебня А. А. Из записок по русской грамматике / Александр Афанасьевич Потебня. – Т. 1–2. – Москва: Учпедгиз, 1958. – 536 с.

Прохоров Е. И. Издание эпистолярного наследия / Е. И. Прохоров // Принципы издания эпистолярных текстов. Вопросы текстологии. – М., 1964. – Вып. 3. – С. 6–72.

Рудницький Л. Іван Франко й німецькомовний світ – значення середовища для поета [Текст] / Леонід Рудницький // Українська література: Матеріали І конгресу Міжнародної асоціації українців. – К., 1995. – С. 15–21

Салимовський В. А. Есть ли у жанроведения границы в пределах коммуникативной лингвистики? / В. А. Салимовский // Жанры речи. – Вып. 3. – Саратов, 2002. – С. 52–62.

Сапожнікова Н. В. Философско-антропологическая природа эпистолярного дискурса : автореф. дис. на соиск. учен. степ. д-ра фил. наук : спец. 09.00.13 «Философия и история религии, философская антропология, философия культуры» / Наталия Васильевна Сапожнікова. – Екатеринбург, 2005. – 42 с.

Седов К. Ф. Анатомия жанров бытового общения / Константин Федорович Седов // Вопросы стилистики. – Вып. 27. – Саратов, 1998. – С. 9–20.

Седов К. Ф. О жанровой природе дискурсивного явления языковой личности / Константин Федорович Седов // *Жанры речи.* – Вып. 2. – Саратов, 1999. – С. 13–26.

Сербенська О. Мовний світ Івана Франка : монографія / Олександра Сербенська. – Львів:ВЦ Львівського національного університету імені Івана Франка, 2006. – 371 с.

Сидорова М. Ю. Грамматика художественного текста : монографія [Текст] / М. Ю. Сидорова. – М.: Институт русского языка РАН, 2000. – 416 с.

Сиротинина О. Б. Некоторые размышления по поводу терминов «речевой жанр» и «риторический жанр» / Ольга Борисовна Сиротинина // *Жанры речи.* – Вып. 2. – Саратов, 1999. – С. 26–30.

Словник поетичної мови Василя Стуса. Рідковживані слова та індивідуально-авторські новотвори [Текст] / Уклад. Л. В. Оліфіренко. – К. : Абрис, 2003. – 90 с.

Словник синонімів української мови : У 2-х т. – К. : Наукова думка, 1999.

Словник української мови : В 11-ти т. – К. : Наукова думка, 1970–1980.

Ставицька Л. Естетика слова в українській поезії 10–30 рр. ХХ ст. [Текст] / Л. Ставицька. – К.: Правда Ярославичів, 2000. – 156 с.

Стежками Франкового тексту [когнітивні, лінгвосеміотичні та лінгвостатистичні виміри прози] : монографія [Текст] / Ф. С. Бацевич (відп. ред.), С. Н. Бук, Л. М. Процик, А. Ю. Саричевська, О. В. Ясіновська. – Львів: ЛНУ імені Івана Франка, 2013. – 504 с.

Стус В. Най будем щирі [Текст] / В. Стус // Стус В. Твори у 4-х т. – Т. 4: Повісті та оповідання, незакінчені твори, сценарії, літературна критика, заяви, публіцистичні листи та звернення, з таборового зошита. – Львів : ВС «Просвіта», 1994. – С. 173–189.

Стус В. Твори : У 4-х т. 6-ти кн. [Текст] / В. Стус. – Львів : ВЦ «Просвіта», 1994–1997.

Тарасенко Т. В. Этикетные речевые жанры: опыт описания (на примере описания жанра поздравления / Т. В. Тарасенко // *Жанры речи.* – Вып. 3. – Саратов, 2002. – С. 282–289.

Методи анализа текста и дискурса / С. Тичер, М. Мейер, Р. Водак, Е. Веттер. – Харьков, 2009. – 245 с.

Федосюк М. Ю. Нерешенные вопросы речевых жанров / М. Ю. Федосюк // *Вопросы языкознания.* – 1997. – № 5. – С. 49–57.

Фесенко О. П. Комплексное исследование фразеологии дружеского эпистолярного дискурса первой трети XIX века : дис. на соиск. учен. степ. докт. филол. наук : спец. 10.02.01 «Русский язык». – Томск, 2009. – 451 с. – Режим доступа: <http://www.dissercat.com/content/kompleksnoe-issledovanie-frazeologii-druzhesko-go-epistoljarnogo-diskursa-pervoi-treti-xix-ve#ixzz40ppn7sXB>

Франко З. Т. Засоби художньої експресії у мові творів Івана Франка [Текст] / Зіновія Тарасівна Франко // *Укр. мова і література в школі.* – 1979. – № 12. – С. 17–25.

Франко З. Т. Мова творів Івана Франка [Текст] / Зіновія Тарасівна Франко // *Курс історії української літературної мови.* – Т. 1. – К.: Вид-во АН УРСР, 1958. – С. 476–519.

Франко З. Т. Мовні засоби історизму у прозі Івана Франка [Текст] / Зіновія Тарасівна Франко // *Українське літературознавство.* – 1983. – Вип. 40. – С. 46–59.

Франко І. Я. Зібрання творів: У 50 т. – К.: Наукова думка, 1976–1986.

Франко І. Я. Двоязичність і дволичність [Текст] / Іван Якович Франко // *Мозаїка: Із творів, що не ввійшли до зібрання творів у 50 т. / упоряд. З. Т. Франко, М. Г. Василенко.* – Львів: Каменяр, 2001. – С. 263–278.

Франко І. «Розвивайся ти, високий дубе...» [Текст] / Іван Якович Франко // *Мозаїка: Із творів, що не ввійшли до зібр. тв. у 50 т. / упоряд. З. Франко, М. Р. Василенко.* – Львів: Каменяр, 2001. – С. 22.

Хамітов Н. Філософський словник. Людина і світ [Текст] / Назіл Віленович Хамітов, Світлана Анатоліївна Крилова. – К.: КНТ, Центр навчальної літератури, 2007. – 264 с.

Цветкова Л. С. Афазия и восстановительное обучение : [учебн. пособ.] [Текст] / Любовь Семеновна Цветкова. – Москва: Просвещение, 1988. – 207 с.

Цілком невідоме... : Івано-Франківська обласна універсальна наукова бібліотека – Режим доступу: <http://lib.if.ua/franko/1312287818.html> (17.09.2016).

Ціхоцький І. Мова прози Івана Франка (стилістичні новації) [монографія] [Текст] / Іван Ціхоцький. – Львів: Видавничий центр ЛНУ імені Івана Франка, 2006. – 290 с.

Чигридова Н. Ю. Речевое поведение коммуниканта в жанре деловых эпистолярный (на материале немецкого языка) : дис. на соиск. учен. степ. канд. филол. наук : спец. 10.02.04 «Германские языки» / Наталья Юрьевна Чигридова. – Ростов н/Д, 1999. – 224 с. – Режим доступу : <http://www.dissercat.com/content/rechevoe-povedenie-kommunikanta-v-zhanre-delovykh-epistolaryi-na-materiale-nemetskogo-yazyk>).

Шахматов А. А. Синтаксис русского языка / Алексей Александрович Шахматов. – 2-е изд. – Л.: Учпедгиз, 1941. – 620 с.

Шевельов Ю. Чому общерусский язык, а не віборуська мова? : 3 проблем східнослов'янської глотогонії : Дві статті про постання української мови. – К.: Вид. дім «КМ Academia», 1994. – 33 с. – Режим доступу : <http://www.ukrcenter.com/>

Шевельов Ю. Я – мене – мені... (І довкруги). Спогади. – Ч. 1 : В Україні / Юрій Шевельов. – Харків; Нью-Йорк: М. П. Коць, 2001. – 409 с.

Шевельов Ю. До питання про генезу й природу називних речень / Юрій Шевельов. – Харків: Харківське історико-філологічне товариство, 2012 (а). – С. 19–123.

Шевельов Ю. Історична фонологія української мови / Ю. Шевельов; перекл. з англ. С. Вакуленка та А. Даниленка. – Харків: Акта, 2002. – 1066 с. + карти. – Режим доступу : <http://www.twirpx.com/file/431168/>.

Шевельов Ю. Нарис сучасної української літературної мови та інші лінгвістичні студії (1947–1953 рр.) / Юрій Шевельов. – К.: Темпора, 2012 (б). – 664 с.

Шмелева Т. В. Речеведение. Теоретические и прикладные аспекты / Татьяна Викторовна Шмелева. – Новгород, 1996. – 223 с.

Шмелева Т. В. Модель речевого жанра / Татьяна Викторовна Шмелева // Антология речевых жанров. – М.: УРСС, 1997. – С. 81–90.

Щурат В. Іван Франко в 1895–1897 роках [Текст] / Василь Щурат // Іван Франко у спогадах сучасників. – Львів, 1956. – С. 267–281.

Юнг К. Г. Психологические типы / Карл Густав Юнг; пер. с нем.: под общ. ред. В. В. Зелинского. – Минск.: ООО «Попури», 1998. – 656 с. – Режим доступу: https://vk.com/doc120784706_20379048?hash=8590a1db0db9c6ed75&dl=b2d5d13a5fbf45cc47

Якубець М. Із спостережень над мовою та стилем творів Івана Франка, писаних польською мовою [Текст] / М. Якубець // Іван Франко і світова культура. Матеріали Міжнар. симпозіуму ЮНЕСКО (Львів, 11–15 вересня 1986). – Кн. 1. – К.: Наук. думка, 1990. – С. 129–134.

Яремко Я. І. Концептуальні поняття сучасної політології : лінгвокогнітивний аспект [Текст] : дис. ... доктора філол. наук: спец. 10.02.01 «Українська мова» / Ярослав Петрович Яремко. – Дрогобич, 2015. – 617 с.

Basaj M. Ze spostrzezen nad jezykiem Iwana Franki [Текст] / M. Basaj // Іван Франко і світова культура. Матеріали Міжнар симпозіуму ЮНЕСКО (Львів, 11–15 вересня 1986). – Кн. 2. – К.: Наук. думка, 1990. – С. 146–153.

Bates E. Functionalist approaches to grammar [Text] / E. Bates, B. MacWhinney // Language Acquisition: The State of the Art. – Cambridge, 1982. – P. 41–62.

Kasperski E. Problem dialogu w tworczości Iwana Franki [Текст] / E. Kasperski // Іван Франко – письменник, мислитель, громадянин. Матеріали Міжнар. наук. конф. (Львів, 25–27 вересня 1996). – Львів: Світ, 1998. – С. 278–284.

Kuplowski M. I. Franko jako krytyk literatury polskiej [Текст] / M. I. Kuplowski. – Rzeszów: Wyd-wo Rzeszów. Un-t, 1974. – 196 s.

Kuplowski M. I. Franko o literaturze polskiej [Текст] / M. I. Kuplowski. – Kraków: Wyd-wo Uniwersitet Jagiellonski, 1979. – 304 s.

McNeill D. The Acquisition of Language : the Study of Developmental Psycholinguistics [Text] / D. McNeill. – New York: Harper & Row, 1970. – 201 p.

Osgood C. E. Lectures on Language Performance [Text] / Charles E. Osgood. – New York: Springer-Verlag, 1980. – 276 p.

Shevelov George Y. A Historical Phonology of the Ukrainian Language / George Y. Shevelov / publ. for the Canadian Inst. Of Ukrainian Studies. – Heidelberg: Winter, 1979. – 809 p. –<http://trove.nla.gov.au/work/10041422?selectedversion=NBD1810983>)

РОЗДІЛ 3

ТЕКСТОВО-ДИСКУРСИВНИЙ ПРОСТІР МОВНОЇ ОСОБИСТОСТІ

3.1. Типологія внутрішньотекстової тематичної прогресії: структурні та функційні параметри

У сучасній лінгвістиці тексту з її відносно упорядкованим поняттєво-термінологічним апаратом та різними напрямками в студіюванні тексту (текстова лінгвістика, лінгвістика тексту, стилістика тексту та ін.) усталилося розуміння тексту як особливої ієрархічно найвищої синтаксичної одиниці, побудованої за відповідними зразками та моделями певної національної мови. Здебільшого джерельну базу лінгвістики тексту вбачають [Андрущенко 2012: 18–56; Загнітко 2011: 12–45; Сидоров 1987: 156–165] у певних античних теоріях риторики, поезики, стилістики, а також у теорії лінгвістичного функціоналізму з його послідовним орієнтуванням на дослідження дискурсу (У. Чейф (текст як квант дискурсу), Т. Гівон (теорія дискурсивного синтаксису), С. Томпсон, У. Манн (теорія риторичної культури зі встановленням ієрархічних складників дискурсу та класів риторичних відношень), П. Хоппер (емерджентна граматики) та ін.) (за [Алексеева 2003: 190–191]). Історія розвитку та становлення лінгвістики тексту, її категорійного апарату пов'язана з дефінуванням синтаксичних одиниць, ієрархічно вищих ніж речення – складне ціле (О. М. Пешковський, О. О. Шахматов), складне синтаксичне ціле [Загнітко 2011: 801–841, 901–941; Загнітко 2006: 12–18], надфразна єдність (Л. А. Булаховський, І. Г. Чередниченко та ін.), тлумаченням поняття «мовлення» (О. О. Потебня), простеженням закономірностей міжреченневих зв'язків у тексті (О. С. Мельничук). Первісно лінгвістика тексту постала в межах синтаксису і взяла від нього низку категорійних понять (категорія синтаксичного зв'язку, категорія семантичного відношення тощо). Вагомим поштовхом до формування лінгвістики тексту як окремої мовознавчої науки виступило чітке та послідовне кваліфікування статусу адресанта й адресата у процесі мовлення [Святобаченко 2014: 17–27; Загнітко 2011: 25–31], розгляд тексту як особливої одиниці мовленнєвої комунікації, в якій поєднувані кодувально-декодувальні інтенції, кваліфікація тексту як обов'язкового та регулярного компонента комунікації (адресант (відправник) → текст → адресат (отримувач)) [Загнітко 2011: 789–854]. Від самого початку активізації дослідження питань мовленнєвої діяльності адресанта, закономірностей вияву мовленнєво-мисленнєвих процесів у витворюваних одиницях, встановлення ємності інтенцій відправника текст набуває особливого статусу в студіюванні різних наук –

від літературознавчих, культурознавчих пошуків до психологічних, філософських, семіотичних, соціологічних та інших вимірів (див. огляд різних поглядів [Загнітко 2006: 41–50]). Закономірності сполучуваності окремих речень у цілісність та навантаження тих чи тих категорійних форм у структурі останньої ґрунтовно досліджують з погляду стилістики, де аналізують функційне навантаження категорійних форм, почасти окреслюють особливості стратифікації семантики відповідно до внутрішньотекстового середовища певної категорійної форми [Бондарко 1998: 51–63]. Для лінгвістики ж тексту істотним постає встановлення категорійного інструментарію тексту як окремої синтаксичної одиниці, що може витлумачуватися як 1) певна знакова форма, створена у процесі співвідношення з відповідною ситуацією (часткова структура акту комунікації) або як 2) процес актуалізації смислу в знаковій формі (за [Алексеева 2003: 190–191]). Не менш важливим для лінгвістики тексту виступає встановлення множини категорій тексту, його функцій, закономірностей тема-рематичного членування, комунікативної організації, до цього слід додати також розкриття специфіки рівневого структурування тексту, реалізації в ньому авторської модальності (див.: [Андрущенко 2012: 33–47; Белоусов 2013: 21–41; Загнітко 2006: 67–81; Ильин 1990: 45–62; Коляда 2006: 78–94; Кондратенко 2013, с. 28–35]). У сучасній лінгвістиці тексту особливо актуальним постають питання внутрішньої організації тексту зі з'ясуванням напрямів лінарного розгортання і реалізації відступів зі спеціальною настановою, встановлення закономірностей реалізації комунікативних інтенцій мовця та визначення комунікативного статусу не тільки тексту як цілісної одиниці, але й окремих його фрагментів як відносно закінчених утворень у змістовому та структурному вимірах.

Свого часу відомий чеський лінгвіст Ф. Данеш [Danes 1964: 125–141] обґрунтував теорію тематичної прогресії з внутрішнім диференціюванням її основних різновидів у внутрішньотекстовій структурі. Його теорія знайшла застосування в різних студіюваннях, зорієнтованих на встановлення типології текстів за ознакою домінування того чи того різновиду тематичної прогресії. У сучасних теоріях тексту визначення тематичної прогресії вимагає належного узагальнення і створення типології внутрішньотекстової тематичної прогресії з опертям на функційно-стильову належність текстових одиниць, їхню жанрову природу.

Однією з поширених сучасних тенденцій розвитку лінгвістики тексту постає вивчення текстової організації в комунікативному напрямку, що уможливає ґрунтовний аналіз текстів через актуальне членування висловлення. Враховуючи похідність тексту, витворюваного з опертям на усталені системні зразки, що відбивають рівні норми та кодифікації національної стратифікації, доцільно говорити про основні складники тексту як висловлення. У цьому разі доцільно розмежовувати висловлення як корелят синтаксичної одиниці речення і текст як

цілісність, сформовану з відповідних висловлень. Спроби використання терміна *висловлення* для позначення цілісного тексту (див. аналіз поглядів із цього питання [8]) постають не зовсім викінченими та обґрунтованими, вимагаючи поглиблення.

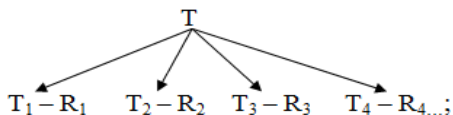
Текстова структура у своєму обсязі має кілька аспектів, з-поміж яких особливо актуальними виступають: лінгвістичний (фонетичний, морфологічний, синтаксичний, лексичний, композиційно-синтаксичний, стилістичний), графіко-зображувальний (графічний (одно- (кириличний, латиничний та ін.) чи різнографічний (кириличний + латиничний, кириличний + арабський), наявність креольних знаків), культурознавчий (культурний, естетичний, духовний, мовні одиниці як носії культури народу – культурема), прагматичний (експресивно-стилістичний та функційно-стилістичний), інтерпретативний (розуміння кожного елемента крізь призму реальності / ірреальності тощо), породжувальний (закономірності творення з виявом навантаження мовленнєво-мисленнєвих інтенцій), інтенційний (реалізація намірів адресанта, вияв настанов на адресата), інформативно-смысловий, комунікативно-діяльнісний, структурно-ієрархічний та ін. У комунікативно-діяльнісному аспекті опертя становлять інформативно-смысловий та прагматичний рівні тексту. Водночас істотним є врахування тематично-ідейної цілісності тексту, сюжетно-композиційна організація, мовне багатство (мовні фігури тощо), особливостей зображення об'єктивного світу і под.

Відомо, що в комунікативно-діяльнісному аспекті тексту, зокрема в його інформативно-смысловому насиченні тема відіграє у висловленні важливішу роль, ніж тема, що пов'язано з насиченням новою інформацією висловлення-речення і тексту загалом. У внутрішньому структуруванні тексту, його інформативно-смысловому наповненні (один із вимірів комунікативно-діяльнісного аспекту) свою релевантність також виявляє тема. Її досить низький інформативно-смысловий рівень, певною мірою, сигналізує про її вторинність. Водночас надзвичайно сильним виступає її власне-структурувальний потенціал у комунікативно-діяльнісному аспекті тексту, адже вона часто є початковим моментом творення тексту як цілісності та окремої його одиниці – висловлення. За твердженням окремих авторів [Квятковский 1984: 74–82; Слюсарева 1993: 97–102; Солганик 1997: 23–35; Солнцева 2013], будь-який текст можна подати як послідовність тем, де останній властиві особливі закономірності розташування [Givón 1979: 45–67; Givón 1985: 77–91; Ritchie 2004: 101–111]. Водночас кожний тематичний елемент пов'язаний з тими чи тими компонентами тексту, а також із текстом загалом. Свого часу представник Празької школи Ф. Данеш [Danes 1964: 125–141] обґрунтував досить оригінальну концепцію розгляду тематичних відношень у тексті, кваліфікуючи останні як «тематичну прогресію».

Послідовне врахування різного текстового статусу теми уможливило диференціацію науковцем п'яти різновидів тексто-тематичної прогресії:

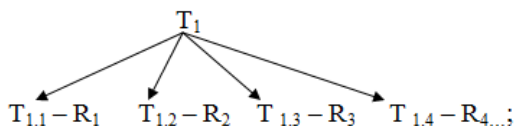
- 1) проста лінійна прогресія ($T_1 - R_1 \rightarrow T_2 (R_1) - R_2$);
- 2) прогресія із наскрізною темою ($T - R_1, T - R_2, T - R_3 \dots$);
- 3) прогресія із похідними темами (див. Схему 1):

Схема 1

- 4) прогресія із розщепленою темою (див. Схему 2):

Схема 2

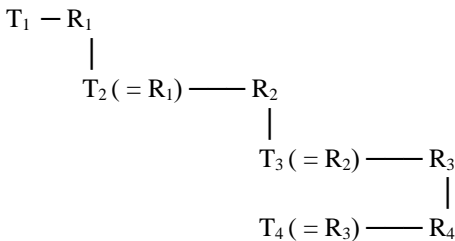
- 5) прогресія із тематичним стрибком ($T_1 - R_1, T_2 - R_2, \dots, T_3 - R_3 \dots$).

Застосовуючи теорію Ф. Данеша для дослідження комунікативної структури безсполучникового складного речення в англійській, українській, російській та французькій мовах, І. С. Святобаченко наголошує, що досліджуваним мовам «притаманна різна частотність вживання топікальних прогресій: в українській мові, на відміну від трьох інших аналізованих мов, частіше вживаються безсполучникові складні речення з похідними топіку (41 % від загальної кількості досліджених одиниць (див. Схему 1 – А. 3.), у російській – з прогресією з топікальним стрибком (55,2 %), в англійській – також речення з топікальним стрибком, але вже з меншою частотністю (33,7 %), так само найпоширенішими є безсполучникові складні речення французької мови з топікальним стрибком (49,5 %)» [15, с. 194].

Внутрішньотекстові вияви кожного із п'яти різновидів тематичної прогресії вимагають поглибленого розгляду для розкриття особливостей їхньої реалізації та побудови відповідних моделей тематичної прогресії. Проста лінійна прогресія як перший різновид внутрішньотекстової тематичної прогресії належить до найпоширеніших, за якої послідовно заявлено та формально підтверджено розгортання інформації. Найбільш репрезентативною моделлю простої лінійної прогресії постає перетворення реми препозитивного висловлення в

тему постпозитивного. Такий процес слід кваліфікувати як послідовну внутрішньотекстову тематизацію рематичних елементів: (1) *Коли я* (T_1) *був піонером, любив читати книжечки про позитивних героїв* (R_1). **Вони** ($T_2 (= R_1)$), *на відміну від мене, ніколи не рвали штанців, вилазячи на бабину грушу, окрім шахів, не грали в інші ігри, і найголовніше – мали чудове гобі* (R_2). *І яке ж то було гобі* ($T_3 (= R_2)$): *кожен з них чемменьких охайних хлопчиків колекціонував ... олов'яних солдатиків. Як мені хотілося бути схожим на них!*¹ (В. Кухта. Чому я посміхаюся, коли мене запитують про гобі... / Василь Кухта // Посмішка чорного kota: гобі, забобони, анекдоти. – К.: Ярославів вал, 2011. – С. 282); пор. також: (2) *Цвітуть* (T_1) *соняшники* (R_1). *Озвучені бджолами, вони* ($T_2 (= R_1)$) *чомусь схожі для мене на круглі кобзи* (R_2), *які* ($T_3 (= R_2)$) *земля підняла зі свого лона на високих живих стеблах* (R_3). *Живе тіло кобз* ($T_4 (= R_3)$), *пахуче, припорошене жовтим пилом, проросле пелюстками, – світиться й золотіє, щось промовляє своєю широкою, незгасаючою усмішкою* (R_4). *Скільки того сміху на городі – всі соняшники сміються, веселі, але водночас по-доброму замислені, кожен щось хоче сказати тобі, тільки підійди до нього* (Гуцало Є. Запах кропу // Бібліотека української літератури: <http://www.ukrlib.com.ua/books/printzip.php?id=40&bookid=6>). У комунікативно-діяльнісному вимірі кожне постпозитивне речення в (1), (2) ґрунтовано на попередньому, що мотивує розгортання тексту від даного (теми) до нового (реми), де останнє (пор. у (2): ($T_2 (= R_1)$), ($T_3 (= R_2)$); у (2) : ($T_2 (= R_1)$), ($T_3 (= R_2)$), ($T_4 (= R_3)$)) стає темою нового речення (див. Схему 3 (побудовано за фрагментом (2))).

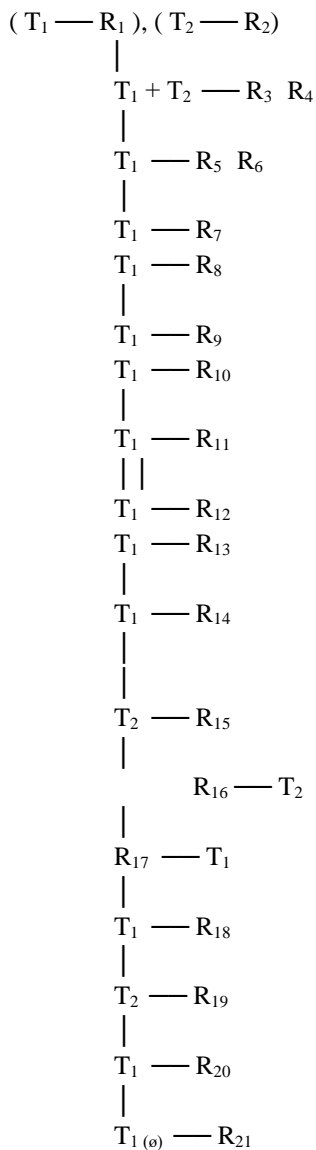
Схема 3

Другий різновид внутрішньотекстової тематичної прогресії – *прогресія із наскрізною темою*, за якої одна тема повторювана в кожному висловленні тексту. Заявлена тема пронизує та насичує увесь текст або ж його фрагмент,

¹ Для зручності аналізу в тема-рематичному членуванні тексту та окремих висловлень у кожному компоненті складного речення виділено тему і рему без урахування загального ієрархічного структурування складного речення на тему й рему, а в межах кожної з них – виділення знову теми й реми. Найявний процедурний відступ мотивовано необхідністю простеження розгортання та реалізації того чи того різновиду внутрішньотекстової прогресії. Загальне ж тема-рематичне членування складного речення суттєво ускладнило б його лінійне подання і графічне зображення.

пов'язуючи його в змістову цілісність. Такою наскрізною темою може поставати будь-яка тема – від звичайної сільської хати до абстрактного поняття. Усталеність теми цілком залежить від функційно-стильової належності тексту його жанрової специфіки. Така тема, здебільшого, повторювана кілька разів, виступає опертям суджень мовця, додавані рематичні компоненти послідовно конкретизують тему: (3) *Лев* (T₁) – *єдині кішки* (R₁), у яких *самці* (T₂) *виразно відрізняються* (R₂) *від самиць*. *Дорослі леви-самці* (T₁ + T₂) *відрізняються* (R₃) *великою гривою і є* (R₄) *набагато більшими за левиць*. *Лев* (T₁) *вважається дорослим* (R₅) *у 5 років і до цього моменту набирає* (R₆) *свого оптимального «бойового» розміру*. *Самці* (T₂) *важать 150–225 кг* (R₆), *в окремих випадках – до 240 кг за довжини тіла без хвоста 1,7–2,5 м, хвіст – 90–110 см, висота в загривку 90–125 см. Маса самиць становить 100–150 кг, в окремих випадках до 160 кг. Найважчий лев* (T₁) *був убитий* (R₇) *у 1936 році в Трансваалі, він* (T₁) *важив 313 кг* (R₈). *Зазвичай звірі в неволі більші. У 1970 році в Лондонському зоопарку було зареєстровано рекордну вагу* (R₉) *лева* (T₁) – *375 кг. Лев* (T₁) *відрізняється* (R₁₀) *від свого найближчого родича тигра пропорціями тіла. Так, тигр трішки довший, а лев* (T₁) *вищий у плечах і має трого більш витягнутий череп* (R₁₁), *але в основному ці дві великі кішки мають приблизно однакові розміри, а також однакову силу. Наприклад, сила укусу тигра і лева* (T₁) *може досягати 450 кг* (R₁₂), *а сила удару лапою досягає 180 кг, швидкість удару лапою досягає 6 м/с. Спосіб життя левів* (T₁) *нетиповий* (R₁₃) *для великих кішок. Леви* (T₁) *живуть великими сімейними групами – прайдами* (R₁₄). *Полюють і доглядають за дитинчатами, в основному, самки, самці* (T₂) *ж охороняють* (R₁₅) *територію. Бої* (R₁₆) *за самиць часто закінчуються смертю самця-захисника або претендента* (T₂). *Деякі прайди спеціалізуються на одному з видів здобичі (є* (R₁₇) *леви* (T₁), *які* (T₁) *полюють* (R₁₈) *на слонів). Дорослий самець* (T₂) *здатний з'їсти* (R₁₉) *більше 30 кг м'яса за раз. Ситий лев* (T₁) *може проспати* (R₂₀) *майже 20 годин. При нагоді, вбиває* (R₂₁) *представників інших котячих і гієн (3 підручн.)*. Наскрізна тема, пронизуючи увесь текст, постійно обростає певними кваліфікаторами (поширювачами, уточнювачами, оцінними елементами тощо). Її внутрішньотекстова сила дорівнює сумарній кількості рематичних компонентів, що в цьому разі послідовно насичують її тими чи тими дієвими, становими, процесуальними, атрибутивними, кількісними, локативними та іншими вимірами. У своїй змістовій наповненості останні повністю зорієнтовані на тему, внаслідок чого тематичний компонент нарощує власне смислове поле у внутрішньотекстовому просторі (див. Схему 4).

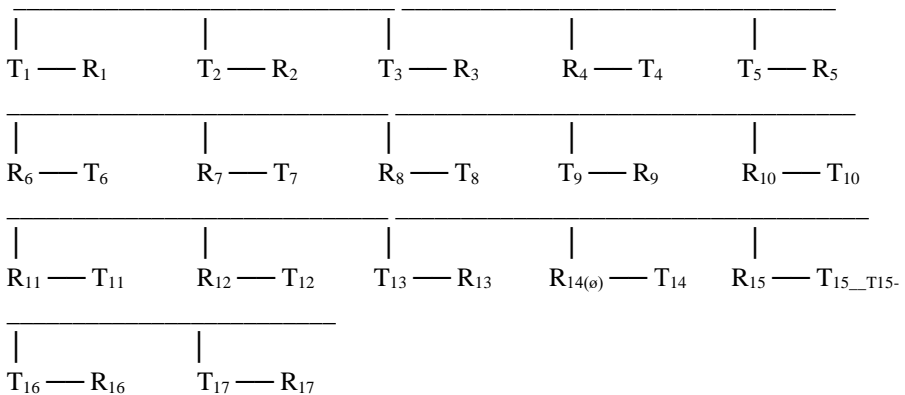
У текстах або фрагментах текстів із виявом *прогресії із наскрізною темою* чітко простежувано постійне нарощування смислової ємності теми та обсягів її актуалізації. У (3) можна ототожнити або поставити знак рівності між T_1 і T_2 , оскільки T_1 (*лев*) і T_2 (*самець*) позначають ту саму істоту, в рамках фрагмента тексту виступають синонімами, і T_2 не містить ніякої додаткової інформації щодо T_1 . У такому разі в усьому обсязі текстового фрагмента (3) T_1 (+ T_2) повторено сімнадцять разів, що зумовило збільшення її смислового тла в дев'ятнадцять разів ($R_1 + R_2 + R_3 + R_4 + R_5 + R_6 + R_7 + R_8 + R_9 + R_{10} + R_{11} + R_{12} + R_{13} + R_{14} + R_{15} + R_{16} + R_{17} + R_{18} + R_{19} + R_{20} + R_{21}$). До цього слід додати також усі складники реми. Переваги *прогресії із наскрізною темою* виявлювані в тому, що та сама тема постійно повторювана, в силу чого наявна її внутрішньотекстова актуалізація і постійне посилення та смислової ємності.

Своєрідною постає реалізація третього різновиду тематичної прогресії – *прогресії з похідними темами*, коли кожне текстове висловлення не містить у своєму складі елементів послідовної тематизації чи наскрізної тематизації, посилене вираження загального тематичного спрямування тексту або ж його окремого фрагмента. Визначальна тема тексту або його фрагмента може легко експлікуватися мовцем, а в низці випадків встановлювана на ґрунті окремих текстових описів. Такий вияв теми Ф. Данеш [21] кваліфікує як гіпертему. Так, мова в тексті може йти про жнива, але для їхнього опису або зображення будуть використані елементи, що так чи так пов'язані зі жнивими (комбайни, достигле колосся, золотисті поля, повні вантажівки зерна тощо). Провідна ідея встановлювана з опису окремих моментів опису жнив тощо. Подібний вияв тематичної організації текстового фрагмента легко простежити в описі осінньої картини природи: (4) *Наступає* (R) *найкраща пора осені – золота осінь* (T). *Дерева* (T_1), *перш ніж забути принади літа та поринути в довгий осінньо-зимовий сон, накидають* (R_1) *золоті одежинки зі стрімко пожовклого листя. Осінній ліс* (T_2) *вкритий* (R_2) *неповторним мальованими розписом, де візерунки* (T_3) *неповторювані та невпізнавані* (R_3). *Красується* (R_4) *своїм червонобоким вбранням черешня* (T_4), *а клен* (T_5) *пишино розкинув свій ніжно-жовтий наряд* (R_5), *неподалік ще зеленіє* (R_6) *дуб* (T_6), *тільки подекуди на ньому пробивається* (R_7) *жовте листя* (T_7) *та поблискують* (R_8) *з-під листя жолуді* (T_8). *Листопад* (T_9) *наче бавиться* (R_9) *з усім лісовим багатством – то засвітить* (R_{10}) *сонце* (T_{10}), *вияскравлюючи всю кольорову тональність вповні, то заступить* (R_{11}) *сонце хмаринка* (T_{11}) *і повіє* (R_{12}) *різкий прохолодний вітер* (T_{12}), *зриваючи чарівні кольорові малюнки і весело кружляючи ними в повітрі. Дерева* (T_{13}) *в лісі чарують* (R_{13}) *вродю, показуючи свою неповторність, а під ногами товстий килим* (T_{14}), *до якого ще не доторкнувся* (R_{15}) *ані холодний осінній дощ, ані перший осінній приморозок* (T_{15}). *Листя* (T_{16}) *ще не встигло втратити* (R_{16}) *свою*

твердуватість та прожилковий малюнок, **що** (T₁₇) легко **засвідчує** (R₁₇) його належність чи яворові, чи кленові, чи грабові (А. Яніта. З осінніх спогадів / Анатолій Яніта // Чарівні слова осені : збірник оповідань. – К.: Ярославів вал, 2005. – С. 87). У (4) чітко виявлюваними виступають похідні теми гіпертеми *золота осінь* (див. Схему 5), де кількість таких похідних тем є необмеженою, оскільки залежить від загального композиційно-змістового наповнення тексту або його фрагмента.

Схема 5

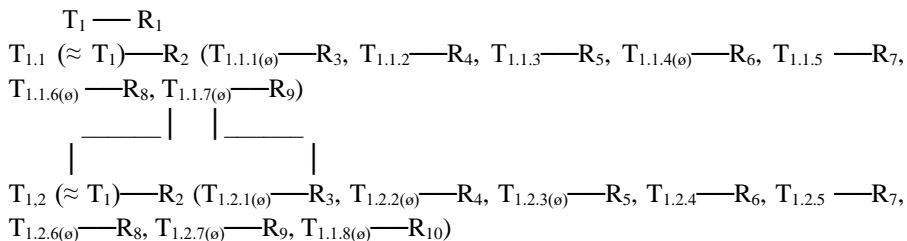
(Т)

У (4) гіпертема *золота осінь* (Т) набуває розвитку в низці похідних тем (*Дерева* (T₁), *Осінній ліс* (T₂), *візерунки* (T₃), *черешня* (T₄), *клен* (T₅), *дуб* (T₆), *листя* (T₇), *жолуді* (T₈), *Листопад* (T₉), *сонце* (T₁₀), *хмаринка* (T₁₁), *вітер* (T₁₂), *Дерева* (T₁₃), *килим* (T₁₄), *холодний осінній дощ*, *перший осінній приморозок* (T₁₅), *Листя* (T₁₆), *що* (T₁₇)), актуалізованих власними ремами (*накидають* (R₁), *вкритий* (R₂), *неповторювані та невпізнані* (R₃), *Красується* (R₄), *розкинув наряд* (R₅), *зеленіє* (R₆), *пробивається* (R₇), *поблискують* (R₈), *наче бавиться* (R₉), *засвітить* (R₁₀), *заступить* (R₁₁), *повіє* (R₁₂), *чарують* (R₁₃), *Ø* (R₁₄), *ще не доторкнувся* (R₁₅), *ще не встигло втратити* (R₁₆), *засвідчує* (R₁₇)). Сукупна змістова площина похідних тем у своїй цілісності розкриває гіпертему (Т), що легко підтвердити групуванням усіх репрезентантів похідних тем у відповідні тематичні групи: а) найменування диких дерев, кущів, їхніх сукупностей та їхніх частин і плодів (*Дерева* (T₁), *Осінній ліс* (T₂), *черешня* (T₄), *клен* (T₅), *дуб* (T₆), *листя* (T₇), *жолуді* (T₈), *Дерева* (T₁₃), *що* (T₁₇)); б) назви явищ природи (*сонце* (T₁₀), *хмаринка* (T₁₁), *вітер* (T₁₂), *холодний осінній дощ*, *перший осінній приморозок* (T₁₅)); в) найменування пір року та місяців року (*Листопад* (T₉)). Поза тематичними групами виявилися тільки окремі найменування – виразники

тем: *візерунки* (T₃), *килим* (T₁₄), що використані в переносному значенні та своєю семантикою доповнюють загальну змістову композицію гіпертеми *золота осінь* (T). Типологійний вияв аналізованої тематичної прогресії ґрунтовано на особливостях деталізації (гіперо-гіпонімічні, метонімічні або ж інші різновиди семантико-парадигматичних зв'язків лексем тощо) теми.

Досить проблемним виступає встановлення четвертого різновиду текстово-тематичного структурування – *прогресії із розщепленою темою*, в якій основу становить подвійна тема. Компоненти останньої утворюють вихідні компоненти для розгортання окремих тематичних прогресій внаслідок послідовної власної лематизації (див. Схема 2). Труднощі вияву заявленого різновиду підтверджені тим, що тематизовані компоненти можуть витворювати власні тематичні прогресії, що розгортаються або послідовно, або паралельно. Такий паралелізм сигналізує про витворення біфуркативних точок (від однієї до n-кількості), з яких поступово розвивається кожний окремий компонент розщепленої теми: (5) *До міста підійшли* (R₁) *батько і син* (T₁). *Батько* (T_{1.1} (= T₁)) *був стомлений* (R₂) *довгою дорогою від села, бо надворі стояла* (T_{1.1.1(о)}) *нестерпна спека* (R₃), *а прохолоди* (R₄) *ніде не було* (T_{1.1.2}). *Вітерець* (T_{1.1.3}) *не тишив* (R₅) *його своїми поривами*, (T_{1.1.4(о)}) *та й пили нестерпно хотілося* (R₆). *До того ж у голову приходили одна за одною* (T_{1.1.5}) *різні думки* (R₇): *чи вдасться* (T_{1.1.6(о)}) *сьогодні потрапити* (R₈) *на засідання правління і* (T_{1.1.7(о)}) *як там говорити* (R₉) *про всі ті незворотні тенденції в сільській общині. Син* (T_{1.2} (= T₁)) *не хотів зупинятися* (R₂) *перед містом, його* (T_{1.2.1(о)}) *тягло* (R₃) *в місто, пошвидше* (T_{1.2.2(о)}) *подивитися* (R₄) *списки зарахованих до університету. Тривожило* (R₅) (T_{1.2.3(о)}): *чи є він* (T_{1.2.4}) *у тих списках* (R₆). *Так, він* (T_{1.2.5}) *успішно склав* (R₇) *творчий іспит*, (T_{1.2.6(о)}) *його похвалили* (R₈), (T_{1.2.7(о)}) *говорили* (R₉), *що досить оригінально* (T_{1.1.8(о)}) *висвітлив* (R₁₀) *тему, використавши надзвичайно цікаву композицію* (Яна Анатолій. Серце тримаю в долонях / Яна Анатолій // Чарівні слова осені : збірник оповідань. – К.: Ярославів вал, 2005. – С. 104). У таких текстах (див. (5)) точкою розщеплення теми постає, зазвичай, постпозитивне висловлення, що містить перший виокремлений тематизований компонент. Останній поступово набуває власного текстоструктуровального начала, інший виокремлений тематичний компонент набуває власного розгортання. Тільки у вершині спостережувано цілісність теми з відповідним тематичним компонентом. Тематична прогресія з розщепленою темою застосовувана в тому разі, коли кожний із виокремлених тематичних компонентів здобуває власного розвитку (див. Схему 6).

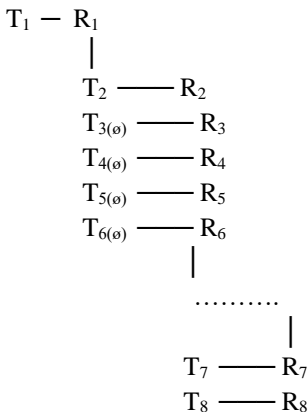

У (5) можна простежити розщеплення цілісності теми, заявленої в першому реченні (*До міста підійшли (R₁) батько і син (T₁)*), що послідовно реалізована у відповідних переходах кожного з двох виокремлених тематичних компонентів. Для першого виділеного тематичного компонента істотними постають внутрішні роздуми, що пов'язані зі сприйняттям погодних умов подорожі та майбутніми зустрічами (*Батько (T₂) був стомлений (R₂), приходили одна за одною (T_{1.1.6}) думки (R₇), (T_{1.1.6(о)}) вдається потрапити (R₈), (T_{1.1.7(о)}) говорити (R₉)*). Наявний наче відступ від загального тематичного структурування спрямований на посилення значущості виокремленого тематичного компонента, адже уведені в текст висловлення, пов'язані із (T₂), репрезентуючи сприйняття погодних умов подорожі та внутрішні міркування (*довгою дорогою від села, бо надворі стояла (T_{1.1.1(о)}) нестерпна спека (R₃), а прохолоди (R₄) ніде не було (T_{1.1.2}). Вітерець (T_{1.1.3}) не тишив (R₅) його своїми поривами, та й питу (T_{1.1.4(о)}) нестерпно хотілося (R₆). До того ж у голову приходили одна за одною (T_{1.1.5}) різні думки (R₇): чи вдається (T_{1.1.6(о)}) сьогодні потрапити (R₈) на засідання правління і (T_{1.1.7(о)}) як там говорити (R₉) про всі ті незворотні тенденції в сільській общині*). Внутрішньо виявлювані в цьому «відступі» тема-рема-тичні компоненти комунікативно структурують плин розповіді, інтенційно ж вони спрямовані на (T₂) – *батько*. Другий виокремлений тематичний компонент, умовно також позначений у тексті (T₂) – *син*, який має власну тема-рема-тичну лінію (*Син (T₂) не хотів зупинятися (R₂), тягло (R₃), подивитися (R₄), Тривожило (R₅), є у тих списках (R₆), склав (R₇), похвалили, говорили, висвітлив (R₁₀)*).

Ще один різновид тематично-текстового структурування належить до надзвичайно складних, тому що тематичне розгортання у своїй реалізації містить стрибок. Таку реалізацію тематичного структурування Ф. Данеш [Danes 1964: 145–151] назвав *прогресією з тематичним стрибком*. У таких випадках зреалізований тема-рема-тичний стрибок або розрив у тема-рема-тичному ланцюжку легко відновити із контексту. Активно використовується *прогресія з тематичним стрибком* у текстах із послідовно-лінійною тематизацією (перший різновид), що аж ніяк не обмежує використання прогресії з тематичним стрибком у

текстах з іншими різновидами тематичної прогресії: (6) *А тепер про те, що буває з тими, хто не виконує волі осіб, які перебувають на олімпі. Нетривалий час посаду ректора Івано-Франківського педінституту обіймав (R₁) Іван Кирилович Васюта (T₁). Він (T₂), мабуть, забув сентенцію (R₂) Леніна про те, що жити в суспільстві і (T_{3(о)}) бути вільним (R₃) від суспільства не можна, і (T_{4(о)}) вперше за всю історію педінституту **пустив** (R₄) вступну кампанію на самоплив. (T_{5(о)}) Жодних **вказівок не давав** (R₅), (T_{6(о)}) нікого й нічого **не просив** (R₆). Який гарний набір студентів був того року! Усі викладачі говорили, що на всіх факультетах такого набору не було. У групах, в яких я працював, усі студенти навчалися на «відмінно» і «добре». Це саме стверджували і мої колеги, які працювали на паралельних курсах. Того самого навчального року **ректора** (T₇) – доктора наук, професора – **було звільнено** (R₇) з посади і через рік **він** (T₈) **переїхав** (R₈) працювати до Львівського університету імені Івана Франка (Кочерган М. Про час, про себе і людей : спогади / Михайло Кочерган. – К.: ВЦ «Академія», 2012. – С. 158). У (6) наявний чітко виражений тематичний стрибок (*Який гарний набір студентів був того року! Усі викладачі говорили, що на всіх факультетах такого набору не було. У групах, в яких я працював, усі студенти навчалися на «відмінно» і «добре». Це саме стверджували і мої колеги, які працювали на паралельних курсах*), що окреслює собою оцінку автором оповіданого та пов'язаного із ініціальним висловленням абзацу (*А тепер про те, що буває з тими, хто не виконує волі осіб, які перебувають на олімпі*). Своєрідність відступу полягає в тому, що він структурно належить до цілісного класичного аналітично-синтетичного абзацу. Аналізований текстовий фрагмент засвідчує функційне навантаження тема-рема-тичного стрибка (див. Схему 7) в розгортанні тексту, тому що останній, стримуючи подієву динаміку, кваліфікує препозитивний тематичний компонент.*

Схема 7

У більшості текстів аналізовані різновиди тематичних прогресій зустрічаються не в чистому вигляді, а переплітаються. Тема-рема-тичне структурування тексту легко встановити з опертям на домінуючий різновид тематичної прогресії в його текстовій площині. Найбільш послідовно в сучасній лінгвістиці скваліфіковано тексти ланцюжкової структури і тексти кушової структури. Для перших характерною особливістю є послідовне розгортання думки (за Ф. Данешом [Danes 1964: 125–141], тексти з послідовною лінійною прогресією), для других – властивий зв'язок теми з усіма текстовими висловленнями (за Ф. Данешом [Там само: 125–141], тексти з наскрізною темою). У такого зразка текстах тема розкриває різноманітні аспекти того самого суб'єкта (див. ґрунтовніше [Ritchie 2004: 34–41, 87–95, 112–125; Brinker 2001: 87–95; Белоусов 2013: 65–92; Солнцева 2013]).

У встановленні типології тематичного структурування тексту та розкритті закономірностей реалізації тематичної прогресії істотним є простеження навантаження тематичного речення абзацу, що, зазвичай, вирізняє в абзаці предмет мовлення та окреслює межі теми. Таке речення містить слово, словосполучення або частину речення, що своїм змістовим наповненням вимагає поширення, деталізації певним способом. Водночас, за теорією Ф. Данеша [Danes 1964: 125–141], подібне речення часто містить гіпертему, що поступово розщеплювана на кілька основних тематичних компонентів. Їхня тематизація набуває сили і в орієнтуванні на гіпертему, і у спрямуванні на власні мікротематичні компоненти. Останнє передбачає або ж наведення тих чи тих деталей, прикладів, вказівки причини, наслідку, що здійснювано відповідним шляхом: **(7) В історії вивчення українських прізвищ (T_1) можна виділити три періоди (R_1). Перший період (T_1 ($= R_1$)) детально описав у своїй монографії «Сучасні українські прізвища» Ю. К. Редько. Почався цей період з кінця XIX ст., коли з'явилися перші публікації про українські прізвища, зокрема стаття А. І. Степовича «Заметки о происхождении малорусских фамилий», надрукована в 1882 році у воронезьких «Філологічних записках». Потім у журналі «Киевская старина» було опубліковано дві статті професора Харківського університету М. Ф. Суццова в 1885 р. «Малорусские фамильные прозвания» та в 1889 р. «Уличные клички». У цих статтях та в статті В. Ястребова «Малорусские прозвища Херсонской губернии», надрукованій в Одесі в 1893 році, подано багато конкретних фактів виникнення прізвищ, однак мовного аналізу немає. Більш цінними в мовознавчому аспекті є ономастичні роботи В. Охримовича «Про сільські прозвища», 1906 р., у яких приділено увагу процесу творення прізвищ, закріпленню їх у функції прізвищ та мовна характеристика цих антропонімів.**

Другий період (T_2 ($= R_1$)) охоплює 60–70-ті роки XX ст., коли з'явилися праці Л. Гумецької (увага приділена українській антропонімії XIV–XV ст.),

І. Сухомлина (досліджує історичну антропонімію Полтавщини), П. Чучки (досліджує антропонімію Закарпаття), Р. Осташа, С. Бевзенка, Т. Братушенка, О. Неділька, В. Німчука, які досліджували власні назви, зафіксовані в козацьких реєстрах 1649 року та в інших історичних пам'ятках. Узагальненою працею зі становлення українських прізвищ як класу та розвитку їх поряд із іншими назвами в антропоформулах є монографія М. Худаша «З історії української антропонімії». А першою комплексною працею із вивчення семантики твірних основ сучасних українських прізвищ та їхньої словотвірної будови, граматичних особливостей стала монографія Ю. Редька «Сучасні українські прізвища».

На початку 80-х років ХХ ст., які також можна зарахувати до **другого періоду** вивчення прізвищ, починають досліджувати прізвища окремих історико-етнографічних регіонів України, зокрема Південно-Східної України (В. Д. Познанська), Бойківщини (Г. Є. Бучко), Лемківщини (Є. С. Панцьо).

Третій період ($T_3 = R_1$) почався після невеликої перерви уже в кінці 90-х років ХХ ст. і триває до сьогодні. Він позначився тим, що активно продовжується дослідження антропонімікону окремих історико-етнографічних регіонів України. Зібрані та проаналізовані прізвища Північного степу України (Т. В. Марталого) та Верхньої Наддністрянщини (І. Д. Фаріон), Буковинської Наддністрянщини (Л. Тарновецька), Покуття (Н. Б. Вирста), Лубенищини (Л. О. Кравченко), Уманищини (Ю. І. Блажчук). У ґрунтовних дисертаційних дослідженнях антропоніми аналізуються як у синхронії, так і в діахронії, при цьому в своїй роботі Г. Д. Панчук використовує порівняльний аспект аналізу найпродуктивніших прізвищетвірних формантів онімів, що побутують у ХХ ст. і побутували в кінці ХVIII – на початку ХІХ ст. на Бойківщині, Гуцульщині, Лемківщині та Опіллі (Кравченко Л. О. Українська ономастика : антропоніміка : навч. посіб. / Л. О. Кравченко. – К.: Знання, 2014. – С. 65–66). У цьому разі ефективно використано перший спосіб поширення теми – деталізацію, що ґрунтовно висвітлювана в чотирьох класичних аналітико-синтетичних абзацах, один з яких (третій) виступає об'єднувальним щодо інших (другого і четвертого). Супровідним засобом цього постають міжабзацні пояснювально-мотивувальні семантичні відношення з опертям на базовий фінальний компонент тематичного речення (*три періоди*), на пояснення якого зорієнтовано використання контактної реченнєвої тематичної компоненти в другому реченні першого абзацу (*Перший період*) та ініціальних компонентів другого (*Другий період*) і четвертого (*Третій період*) абзаців. Такі міжабзацні відношення ґрунтовано на інтегративно-кумулятивних міжабзацних синтаксичних зв'язках [8, с. 748–809]. У другому і четвертому абзацах ініціальні речення, а в першому – друге речення – інтегровані в тематичне речення (**В історії вивчення українських прізвищ** (T_1) **можна виділити три періоди** (R_1)) першого абзацу (**В історії вивчення українських прізвищ можна**

виділити **три періоди** ← (перший абзац) **Перший період** ($T_1 (= R_1)$) *детально описав у своїй монографії «Сучасні українські прізвища» Ю. К. Редько*; ← (другий абзац) **Другий період** ($T_2 (= R_1)$) *охоплює 60–70-ті роки ХХ ст., коли з'явилися праці Л. Гумецької...*; ← (четвертий абзац) **Третій період** ($T_3 (= R_1)$) *почався після невеликої перерви уже в кінці 90-х років ХХ ст. і триває до сьогодні...*), що містить гіпертему **три періоди** (R_1). Через зв'язок з останньою простежувано три лінії внутрішньотекстової тематизації виокремлених тематичних елементів, що сукупно виражені в **три періоди** (R_1), де аналітично-кількісна синтаксична морфема **три** у структурі реми, її номінативного складника **три періоди**, у своєму номінативно-кількісному обсязі охоплює усі три деталізовані компоненти: **Перший період** ($T_1 (= R_1)$) + **Другий період** ($T_2 (= R_1)$) + **Третій період** ($T_3 (= R_1)$).

Внутрішньотекстова прогресія із розщепленою темою активно використовується в різноманітних жанрах (тезах, монографіях, рецензіях, конспектах, рефератах, статтях, наукових дискусіях і под.) наукового стилю (власне-науковому, науково-технічному, науково-педагогічному, науково-популярному підстилях), набуваючи в межах різних жанрів від одного до трьох-чотирьох розщеплень гіпертеми. Кількість розщеплень гіпертеми та виділення тематичних компонентів з послідовною їхньою тематизацією загалом необмежена (до n-кількості), хоча найрегулярнішим розщепленням виступає двох- і трьохелементне, що підтверджуване аналізом монографічного фактичного матеріалу обсягом в одну тисячу фрагментів власне-наукового підстилю (близько 34,8 % обстежуваного матеріалу). Менш поширеною виступає проста лінійна прогресія ($T_1 - R_1 \rightarrow T_2 (R_1) - R_2$) ($\approx 26,7\%$) та прогресія із наскрізною темою ($T - R_1, T - R_2, T - R_3 \dots$) ($\approx 15,6\%$). Внутрішньотекстова прогресія із похідними темами охоплює орієнтовно таку ж кількість виявів, як і прогресія із наскрізною темою (14,6 %). Своєрідне навантаження властиве прогресії із тематичним стрибком, що охоплює найменшу кількість аналізованого фактичного матеріалу (8,3 %), пор. у чомусь подібні спостереження І. С. Святобаченко в розгляді основних виявів реалізації п'яти різновидів прогресій у структурі безсполучникових складних речень в українській, англійській, російській, французькій мовах. Так, за її твердженням, «...в українській мові найчисельнішою є група речень з похідними топіку – 451 речення (41 % від загальної кількості дібраних нами речень українською мовою): *Моє ім'я Олаф Стефензон, я художник* (В. Винниченко) (топік – чоловік з іменем *Олаф Стефензон, художник*)...; друга за кількістю група – речення з топікальним стрибком – 341 речення (31 %): *Він зирнув у вікно: чайок не було* (В. Шевчук) (топіки – *він* (суб'єкт дії); *чайки*); група речень, які поєднують декілька схем динаміки топіку нараховує 110 одиниць (10 %) (найчастіше такі речення є досить ємними за обсягом): ¹[*Йому сподобалась архаїчність ситуації*];

²[багато чоловіків серйозно курили], ³[дослухаючись до власних вражень і пильнуючи за найменшими мінами інших] (Т. Прохасько) – перший та другий компоненти характеризуються прогресією з топікальним стрибком (топіки – він – у реченні – йому (чоловік, що спостерігає за ситуацією) та багато чоловіків), натомість напівпредикативна конструкція (дієприслівниковий зворот) разом із другим компонентом речення утворюють прогресію з похідними топіку; речень із наскрізною топікальністю нараховуємо 99 одиниць (9 %) : – Я тебе розумію, – сказала я (М. Хвильовий) – наскрізний топік – я (особа розповідачки); речень із розщепленим топіком повідомлення – 56 (51 %) : На вулиці помалу прокидалося життя: заревла череда, замекали вівці, заляскали батогами пастухи, заторохкотіли потроху вози, заскрипів журавель біля криниці, задимились димарі, почувлися пісні (В. Винниченко) – спільний топік – життя прокидається; лінійна топікальна прогресія представлена 43 реченнями (3,9 %) : Метлинський подивився на смажену яечню, вона іще пухиріла й побулькивала жиром (В. Шевчук) – фокус першого компонента (яечня) набуває в другому компонентові статусу топіку» [Святобаченко 2014: 132–133], а в англійській мові «... найчисельнішими є речення з топікальним стрибком – 371 одиниця (33,7 %) : I noticed ‘t was same as with me at home, there was only one plate (S. O. Jewett) ‘Я помітив, було те саме, як у мене вдома, там була лише одна тарілка’ – англійською речення безсполучникове – топіки: I, ‘t (it), there (формальний підмет третього компонента); речення з похідними топіку – 262 одиниці (23,8 %) : Mike, the “Barrel-mouth”, pretended he was talking to himself and yelled out in his best English (P. Di Donato) ‘Майк, бочкоротий, прикинувся, ніби розмовляв сам із собою та крикнув своєю найкращою англійською’ (англійський варіант речення – безсполучниковий) – імпліцитний топік репрезентований загальним описом ситуації у зrealізованих компонентах; речення із наскрізним топіком нараховують 196 одиниць (17,8 %) : I wish I had some ice-water! (W. D. Howells) ‘Я бажала б трохи води з льодом’ (англійською речення містить два підмета I (я) і дослівно перекладається як ‘Я бажаю, щоб у мене було трохи води з льодом’); речень, топікальна прогресія яких містить декілька різновидів динаміки топіку, – 141 одиниця (12,8 %) : ¹[Everything fell together, confessed, explained, overwhelmed]; ²[leaving him most of all stupefied at the blindness] ³[he had cherished] (H. James) ‘Все склалося разом, сказане, пояснене, пригнічене; залишивши його найрозгубленішим через сліпоту, яку він зберігав’ (в англійській усі компоненти речення поєднані безсполучниковим зв’язком); перший компонент та відокремлені актуалізовані означення характеризуються похідною топікальністю, перший та другий компоненти становлять схему прогресії з топікальним стрибком, натомість другий та третій компоненти один щодо одного репрезентують лінійну топікальну прогресію; речень із лінійною топікальністю – 97 (8,8 %) : He began to pace up and down the

living room – a pleasant spacious room, simply furnished (A. Petry) ‘Він почав ходити туди-сюди у вітальні – приємній просторій кімнаті, мебльованій по-простому’ – елемент *the living room*, який входить до складу фокусу першого компонента, становить топік апозитивної частини речення; найменш чисельними серед речень англійської мови виявилися речення з розщепленим топіком – 33 одиниці (3 %): *She was precisely that; a tall rosy-cheeked baby; rich womanhood without, helpless infancy within* (C. P. Gilman) ‘Вона була такою самою; висока рожевощока дитина, без надмірної жіночності, з беспорядною інфантильністю’ – спільним топіком є *precisely that* ‘тією самою» [Там само: 134–135]. Подібність реалізації різновидів тематичної прогресії в безсполучниковому складному реченні й тексті мотивована максимальним наближенням перших до другого.

Вияв внутрішньотекстової тематичної прогресії з тематичним стрибком постає функційно навантаженим у силу того, що наявний відступ (стрибок) від теми охоплює виклад власне-авторських сентенцій або ж відповідні інтертекстуальні матеріали. Необхідно констатувати, що внутрішньотекстова прогресія із тематичним стрибком у своїх модельних реалізаціях (одно-, дво-, три-, чотири- та n-елементна) виступає нерівнорядною, оскільки часто відступ (стрибок) містить не одну-дві, а цілу низку власних мікротем. Розгортання останніх інколи ускладнене уже внутрішніми відступами (стрибками), що зумовлює регресію внутрішньотекстового тла. Навантаження регресії можна встановити тільки через послідовний розгляд її співвідношення із внутрішньотекстовою прогресією. Особливо актуальною виступає регресія в текстовому структуруванні зі стрибком теми в художній прозі (проза В. Дрозда, М. Стельмаха та ін.), а для політичних текстів функційно навантаженою є проста лінійна прогресія, активно поєднувана з тематичною прогресією з відступами (стрибками), що відбиває особливості будови подібних текстів та організації відповідного дискурсу з його специфікою концептуалізації реальності [Кондратенко 2013: 88–105].

Аналіз реалізації різновидів внутрішньотекстових тематичних прогресій уможливорює класифікацію текстів за домінуванням певної тематичної прогресії в тексті та супровідному характері останніх (пор.: [Белоусов 2013: 98–102]). Водночас дослідження усієї сукупності тематичних прогресій зі встановленням їхнього функційного навантаження засвідчує закономірності структурування текстів, наявність їхнім нормативних моделей та кодифікації реалізації тих чи тих моделей прогресії у внутрішньотекстовому просторі. Внутрішньотекстові різновиди прогресії поширені в поєднанні між собою (у публіцистичних текстах, здебільшого, простої лінійної прогресії із наскрізною тощо), що відбиває надзвичайно складний механізм творення тексту як результату певного дискурсу. Встановлення сукупності моделей усіх різновидів внутрішньотекстових прогресій вимагає обстеження значного за обсягом матеріалу, що передбачає створення

експериментального лінгвістичного корпусу текстів з адекватним відбиттям у ньому різних функційних стилів та множин жанрів кожного з них. Перспективним є студіювання реалізації усіх різновидів внутрішньотекстової тематичної прогресії в різних текстах і встановлення структурно розвивального навантаження кожної з них не тільки в окремому тексті, а в текстово-жанрових просторах різних функційних стилів, напрацювання усталених моделей (інваріантних та варіантних) реалізації певної прогресії та її поєднання / непоєднання з регресією.

3.2. Типологія смислових нарощень мовно-образних структур у поетичному тексті

Смислові нарощування у структурі будь-якого тексту, особливо художньо-поетичного становлять основу усього тла твору, оскільки через них реалізуються авторські замисли. Водночас встановлення параметрів та закономірностей таких смислових нарощувань є однією із найскладніших проблем, тому що охоплює поверхневі, глибинні та надглибинні текстові рівні. Вияв напрямів з'яви смислу слова та поступового його нарощування та встановлення технологій його аналізу й опису засвідчує необхідність опрацювання заявленої проблеми.

Текстові утворення досліджували А. М. Баранов, Н. С. Валгіна, І. Р. Гальперин, С. Я. Єрмоленко, А. Ф. Лосєв, Ю. М. Лотман, А. Ф. Папіна, Т. В. Радзієвська, О. О. Селіванова та ін. Проблематика смислових нарощувань слова у структурі текстових утворень у низці науково-теоретичних і науково-прикладних студіювань знайшла тільки спорадичне висвітлення.

Поетичний текст є особливим утворенням [Ковтунова 1976; 1986], у якому кожне слово перебуває у своїй найбільш напруженій формі вияву, що зумовлено: 1) несподіваністю сполучувальних реалізацій слів; 2) витворенням вторинних значень; 3) новими конотаціями; 4) образними переосмисленнями; 5) співвідношенням значення і смислу та ін. Смислові нарощення в поетичних текстах належать до активно використовуваних, пор: *Родина – тільки вбогий човен / На невольмих бурунах* (Є. Маланюк). У словниковій дефініції *родина* – «1) група людей, що складається з чоловіка, жінки, дітей та інших близьких родичів, які живуть разом; сім'я» (СУМ, 8 (1977), с. 593²), а *човен* – «невелике, переважно веслове судно» (СУМ 1980₁₁: 347), вступаючи в особливі предикативні відношення, де компонент *човен* виступає іменною частиною складеного присудка, обидві лексеми набувають додаткових смислів [Загнітко 2014: 87–107]. Їхній

² Тут і далі в круглих дужках вказано Словник української мови : В 11-и т. – К.: Наукова думка, 1971–1981. Відповідно Словник української мови позначено СУМ, вказано відповідний том, після тому зазначено рік видання тому, після чого подано сторінку тому.

вияв можна кваліфікувати як образно-метафоричний, хоча за цим тлумаченням важко уявити усю панораму змін, тому що, з одного боку, лексема *родина* в цих поетичних рядках зберігає своє значення (1), хоча в усій текстовій структурі вона замкнута на ширший контекст, набуваючи додаткових смислових навантажень. Їхнє пізнання та розпізнавання можливе тільки за умови врахування всього контексту: *Родина – тільки вбогий човен / На невимолених бурунах. // Над обрієм глухий Бетховен / Жадобу, захват, скрегіт, жах / Сполучує в єдиний помах. / І буря звуків двиготить, / Вогонь скресаючи на зломах / Нещадних хвиль... / Твій біль – як мить. // Твоє життя – поглянь – як атом. / Вичерпуй воду. / Затикай / Пробоїни. Будь мужем, татом. / Керуй. Молись. Не нарікай. // Шлях Одисея перейдено, / І десь скінчиться мій сторіч: / День однооким Поліфемом / Всіх звабить у печеру-ніч. // І ти, що полум'я був повен, / Затихнуть змушений тепер: / Сама доба – глухий Бетховен, / Сама доба – сліпий Гомер. Образ-лексема *родина* вертикально взаємодіє з другою строфою (*Будь мужем, татом. / Керуй. Молись. Не нарікай*), адже він наповнює відповідну форму граматичною та індивідуальною семантикою.*

У нині наявних словниках активного користування смисл витлумачують як «1) уявлення про щось, поняття, розуміння чого-небудь» (СУМ 1978₉: 405): *Про це ще Гете писав: мовляв, який смисл у моєму великому домі, якщо я все життя живу у двох кімнатах – кабінеті й спальні, а в усі інші навіть не зазираю* (Сучасність. [Франко 1986/48: 46]. 2004. – № 2); «роль, важливість чого-небудь» (СУМ 1978₉: 405): *Я ласкаво погладив бетон. Так, мабуть, пестили нагнічений магічним смислом камінь грабіжники фараонівських пірамід* (Р. Андріяшик); або ж «2) внутрішній зміст, суть чого-небудь; значення» (СУМ 1978₉: 405), прирівнюючи його в цьому розумінні до значення: *Це високий чин, знак якості і смисл життя. І вони мусять бути зрозумілими, через те, що вірш ні для кого втрачає смисл* (Сучасність. – 2004. – № 2). Ще в одному значенні *смисл* подають як «мету, завдання, призначення чого-небудь» (СУМ, 9 (1978), с. 405): *Я в душі погодився з ним, почав було говорити при Францію, та циган ніяк не міг второпати, який смисл порівнювати Україну і Францію, і, либонь, мав рацію. Удосвіта я побачив на дорозі господарів* (Р. Андріяшик), що в граничному вияві може означати в розмовній стихії «користь, вигоду»:

У наукових текстах парадигмальний простір слова *смисл* дещо ширший, охоплюючи у своїй стихії суттєві філософсько-інтенційні розуміння, пор., наприклад: *При цьому загальне розуміння доби нігілізму у порівнянні із попередниками залишається незмінним: вона характеризується виснаженням і загибеллю смислу* (Є. І. Андрос); *Для Гайдеггера ж нігілізм як епоха втрати смислу характеризується найперше марністю антропологічних спроб відповісти на запитання “що є людина?”* (Є. І. Андрос); значущі теософічні навантаження:

Насправді святителі гармонійно пов'язані із загальним задумом та ідейним змістом церковного діяча, християнського проповідника, письменника, константинопольського патріарха Іоанна Златоуста (бл. 350–407), Григорія Ніського (Богослова) (355–394) – отця Церкви, християнського мислителя, діяча і письменника. Людина занадто мала і занадто коротке має життя, аби мати багато (Сучасність. – 2004. – № 2). Відомо, що у філософії емпіризму *смісл* розуміли як чуттєву асоціацію, в раціоналізмі Нового часу – як трансцендентна реальність, що зведена була до духовної субстанції (Бога), згодом його розуміли як загальнозначущу ментальну сутність мовних знаків. Початок ХХ ст. став переломним у кваліфікації *сміслу*, що поставав провідним чинником наукових пошуків. У сучасній філософії *смісл* визначають як філософську категорію метаорієнтури, щодо якого вибудовується стратегія людського буття [Турко 2010]. Сьогодні *смісл* та його розуміння студіюють культурологія, психологія, логіка, епістемологія, лінгвістика, семіотика, наукознавство та ін. [Петрущенко 2008, с. 12]. За такого різнобічного дослідження *сміслу* як поняття у філософському, логічному, психологічному та інших вимірах залишається актуальним питання співвідношення значення і *сміслу* слова в його конкретних реалізаціях, адже відомим є твердження, що слово в конкретному тексті реалізує тільки *смісл* і ніяк не дорівнює своїм навантаженням значенню, уміщеному в словнику.

Розкриття *сміслу* слова в конкретних його реалізаціях вимагає врахування особливостей його контекстного оточення та впливу усіх сполучувальних інтенцій на витворення потенціалу текстотворення, образного насичення, що загалом можна схарактеризувати як нарощування *сміслів* слова. Останнє може відбуватися однократно (одноразово), багатократно (багаторазово). Розмежування заявлених двох різновидів легко виявити за умови цілісного обстеження тексту [Загнітко 2006: 75–87]. Однократне використання слова, зазвичай, виявляє його певні актуалізовані параметри, що також постають відмінними у своїх виявах – від ініціального вжитку до інтерпозиційного та постпозиційного. Це так зване лінійне нарощування *сміслів* слова, умотивоване його внутрішньорядковими розташуваннями. Більше важить врахування слова в цілісності всього поетичного твору, де можливе дво- і більше кратне його використання, що засвідчує витворення множини *сміслів*. Останні активно взаємодіють між собою, витворюючи різні площини нарощування *сміслів* слова, чому сприяють не тільки власне-повтори, але й внутрішньотекстова взаємодія різних форм слова та їхнього внутрішньореченневого позиційного статусу: *Я їх так люблю, я знаю їхню мову, / Я з ними так мовчанням говорю* (Л. Костенко) – внутрішньо- та міжрядкова площина, обмежена тільки власними інтенціями актуалізатора особи, що в межах поезії зазнає видозміни від форми *мене* в родовому відмінку, що використана в першому рядку (*Мене ізмалку люблять всі дерева / і розуміє бузиновий*

Пан) і заповнює позицію сильнокерованого валентнозумовленого компонента об'єктної семантики. Поступово навантаження компонента особової семантики набуває статусу напівсильнокерованого валентнозумовленого компонента адресатної семантики (*чому верба, від крапель кришталева, / мені сказала: «Здрастуй!» – крізь туман*) з наступним повтором першої статусної ролі в другій поетичній строфі: *Чому ліси чекають мене знову, / на щит піднявши сонце і зорю*. Формальна видозміна носія особової семантики в останніх рядках поезії є супровідними його текстового навантаження як актуалізатора смислового нарощення, що в цьому разі має подвійне збільшення через формальний і семантичний плеоназм: актуалізований носій абсолютизованої особової семантики (*я*) + дієслівно-особовий показник (-*у*), пор.: *Я їх люблю. Я зна[*j*-у] їхню мову. / Я з ними теж мовчанням говорю*.

У розкритті смислового нарощування слова істотним є простеження семантичної ємності усіх співвіднесених з відповідним словом-маркером лексем. Цікавою постає, наприклад, думка В. Климчука про смислове поле слова *Доля* у поетичному просторі Тараса Шевченка: «Є слова, роздум над смислами яких самого поета становить і ядро його світобачення та ідентифікаційної стратегії, і ядро його поезії. Слова, що належать метафізиці, утворюють цілісний космос. Маю сумнів, що хтось із дослідників знайде бодай дюжину віршів у спадщині поета, де не було б, наприклад, метафізичного слова «доля». Прояснити його смисл означає перше наближення до Шевченка: Бог, Душа, Воля, Добро, Зло, Правда, Лжа, Серце, Рід, Дума, Слово, Слава, Живий, Кров, Панування, Людина, Рай – це той словник, що складає симфонію, так само необхідну, як симфонія слів при читанні Біблії. Це ключ до справжнього прочитання Шевченка, герменевтичного прочитання, бо і сам поет був передусім великим герменевтиком, що єретично витлумачив і Старий, і Новий Заповіт» [Климчук 2014: 37]. Таким чином постає мотивована теза про необхідність врахування усіх семантично й тематично пов'язаних із певним словом лексем для адекватного розкриття його усіх смислових нарощень (пор.: [Мойсієнко 1997]).

Так, наприклад, у поемі «Гранослов», що містить присвяту «На вічну пам'ять Максиму Рильському», смислове нарощування лексеми – теми *гранослов* розпочато імпліцитно в першому рядку початкового катрена – лексема *тремтіння* (*Немов тремтіння зляканих осик*), поступово розгорнуто в другому катрені в його першому і третьому рядках – слова *крик* + *сик* (*Немов жіночий відчайдушний крик* + *Немов червоної гадюки сик*), які своєю побудовою сигналізують радше про підготовку до чогось несподіваного. Смислове нарощування набуває свого розвитку через лексему *вість* у першій терцині з відповідною послідовністю її появи: *вість* → *примчала, постукала* (*Ношу в собі я найтемніошу вість*). Остання експлікована в останніх рядках кінцевої терцини: *Голосить в*

Голосієві земля: / Ой синку мій, велика в мене рана... Найвний перший корелят теми-лексеми *гранослов* – *Голосіїв*, а лексема *вість* змістово наповнювана: *рана*. Наступне нарощування у другому катрені другого сонета співвідносно із семантикою лексеми *князь* із послідовними її займенниковими репрезентантами *його* (об'єктна синтаксема), *нього* (об'єктна синтаксема) та субстантивом *полоненим*, що в ініціальній позиції неповної предикативної частини безсполучникового речення як рема нарощує свій зміст: образне значення лексеми не дорівнює лексичному: «2. у знач. прикм. Взятий у полон; який перебуває у полоні / у знач. ім. полонений, ного, чол. Той, кого взято в полон (у 1 знач.)» (СУМ, 7 (1976), с. 94)», а звучить як «той, хто морально вищий»: *Лакузи Кончакові подуріли, / Перед полоненим упали в грязь*. Водночас витворюється в межах першого катрена вертикальна взаємодія *князь* ↔ *полонений*, що асоціативно пов'язана з поетом-гранословом, кому присвячено поему – Максимом Рильським. Суть у тому, що все своє життя митець був *полоненим* морально, психологічно, але у творчому пошуку, силою внутрішнього духу залишався вільним, був «князем слова», знаходив підтримку в активній силі взаємопідтримки, саме тому: *на щитах / Його несуть хоробрі побратими*. Кореляція *князь* ↔ *полонений* знаходить розвиток в останньому рядку другого сонету: *життя віддати чесне*. Заявлене твердження аргументовано в першому катрені третього сонета, де значення лексеми *життя* уточнено у видовій лексемі *дні* (*Він дні свої, як сосни злотокорі, / Для нив будучини спалив дотла*), що спільно з предикатом *спалив*, перебуваючи в сильнокерованій валентнозумовленій позиції, передає безмежну відданість улюбленій справі (*Його душа у слово перейшла*) та відсутність будь-яких компромісів, спрямованих на знищення особистісного начала – тому, постійно перебуваючи в гнітючій атмосфері «боротьби з усім українським», поет повстав у *працьовитій непокорі*.

Аналіз особливостей смислового нарощування значеннєвого потенціалу лексеми засвідчує, що обсяги нарощування смислів слова слід диференціювати: а) за напрямом; б) за експресією; в) за асоціативністю; г) за позиційним виявом у внутрішньо лінійній структурі висловлення тощо. За напрямом нарощування смислу внутрішньо структуроване на горизонтальний та вертикальний (пор. аналіз категорій тексту І. Р. Гальперінім з послідовним диференціюванням їхнього внутрішньотекстового навантаження [Гальперин 2007]). Перший співвіднесений із лінійно-текстовою протяжністю, в якій завжди актуалізуються значення контактних лексем, що створюють мінімальний контекст слова. У межах останнього лексема набуває статусно значеннєвих виявів. Так, у двох кінцевих поетичних рядках другого катрену четвертого сонету *А з нього листя падало зірками / Від радості за їхнє майбуття* легко простежити метафорично-смислове нарощення слова *листя* в контексті згорнутого порівняння → *падало зірками*,

де форма орудного відмінка *зірками* як адвербіально-атрибутивна синтаксема попри свою вільну валентно незумовлену прилеглисть семантично злита з дієсловом-предикатом і прогностично може бути передана **зорепадували*, тобто ставали зірками. Водночас у таких і подібних реляціях особливої ваги набуває внутрішньо асоціативний ряд, який тільки мисленнево може впізнаватися, оскільки мова йде не про листя як «орган повітряного живлення і газообміну рослин у вигляді тонкої, звичайно зеленої пластинки» (СУМ 1973₄: 491) або як «збірн. до лист» (СУМ 1973₄: 493), а як про геніальні творчо-мистецькі знахідки (= *ставали зірками* ↔ *видатними*). Останній (вертикальний) прямо співвіднесений зі структурою тексту і передбачає урахування міжреченневих зв'язків та зв'язків між складними синтаксичними цілими тому, що в цьому разі надзвичайно важливою постає і частотність лексеми, і зміна її контекстного оточення, і повторюваність контекстного оточення і под. Так, смисловий потенціал лексеми *рана* (останній рядок другого терцету першого сонету) імпліцитно нарощувано в другому сонеті з особливою актуалізацією у двох терцетах, на що зорієнтовані словосполучення: *його несуть* + *несуть на щитах* + *скажіть йому*, предикативна модель *він прокинеться, в воскресне* та підрядна детермінантна предикативна частина *щоб знову вам життя віддати чесне*. Максимальне нарощування аналізованої лексеми відчутне в третьому сонеті у двох терцетах з ключовим словом *труна*: *І його труна / Нам обривала руки молодечі. // Від мертвих сонць така була вона, / Що й тінь її врізалася у плечі / Ігнула нас, як брила кам'яна*. У першому катрені шостого сонету постпозитивний валентнозумовлений локатив із постпозитивним посесивним атрибутом (форма родового відмінка іменника-власної назви) – *Стояв і плакав я коло труни / Максима Рильського* – посилює смислово ємність лексеми *рана* з актуалізацією компонента непоправної втрати – смерті, що тричі заактуалізовано через повний повтор останньої в межах усього тексту: другий катрен шостого сонету (*Що смерть іде по стежці потаємній*), перший катрен дев'ятого сонету як початок прямого мовлення поета-гранослова, відтвореного у внутрішньому мовленні суб'єкта-наратора (*Поети! Смерть не служниця!*), заключний терцет дев'ятого сонету (*Той смерть свою навіки поборов, / Хто на її ненависть мав любов...*), а через антоніміїний повтор *безсмертя* в першому терцеті шостого сонету: *Безсмертя виростає не з могили*.

Особливим постає вертикальний потенціал лексеми-теми *гранослов* у цілісному тлі однойменної поеми. Нарощування її смислової ємності зреалізовано по-кроково: 1) спочатку в локативі в *Голосієві* (другий терцет першого сонету) → 2) згодом у суб'єкті *князь* та об'єкті *його*, ініціальному локативі *Перед полоненим* (перший катрен другого сонету), далі йде посилення в посесиві в *нього* (дру-

гий катрен), валентнозумовленому об'єкті *його* та адресаті *йому* (перший терцет), суб'єкті *він* (другий терцет). Нарощування смислової ємності лексеми *гранослов* через її ланцюговий міжреченнєвий послідовний зв'язок реалізовано в силу контекстного оточення займенникових слів, їхню внутрішньореченнєву синтаксичну позицію та постійну співвіднесеність із темою тексту. Якщо позначати значення слова через X , його смисл через Y , а кожне нарощування смислу – через відповідний індекс на зразок (n) – індексом (n) позначено ту чи ту кількість, контекстне оточення – через Z , їхня кількість – через відповідні індекси (n) , тоді сумарне нарощування смислової ємності слова становитиме: $Y = X + Y_n + Z_n$. Для прикладу можна взяти смислове нарощування лексеми *гранослов*, що належить до суто авторських новотворів (пор.: [Папина 2002]). В одному з досліджень авторсько-поетичної синоніміки та встановлення потенціалів останньої в реалізації художньо-творчих задумів наголошено: «Із іменників потрібно відзначити новотворення *гранослов* (у розумінні поет, бард, кобзар, митець тощо): *Він* (Рильський) *України мав чарівну вроду, / Носив її наймення гордо лиць. / Він виріс од суніць аж до зірниць, / Великий гранослов свого народу*» [Якубівський 2009: 176]. Аж ніяк не заперечуючи пропонованих міркувань, слід водночас зацентувати на особливій текстотвірній значущості лексеми *гранослов* (виступає темою) та її вертикальному зануренні в усю структуру тексту. Майстровість поета виявлювана в тому, що новотвір *гранослов* у рамках усього тексту та й сьогодні асоціативно пов'язаний з генієм Максима Рильського. Останнє свідчить справді про неперевершений талант Дмитра Павличка – утворити нове слово, що повністю б гармоніювало з особистістю Максима Рильського. Водночас текстотвірний потенціал лексеми *гранослов* можна встановити тільки за умови адекватного врахування усіх її реалізацій (кількісний аспект смислового нарощення), відповідних контекстних оточень аналізовано лексеми (лінійний аспект), простеженні її зв'язків з наскрізними позиціями слова *гранослов* (вертикальний вимір), врахуванні позиційних закріплень (актуалізаційно позиційний аспект), розширення / звуження родо-видових та семантичних зв'язків (семантико-парадигмальний вимір), розкриття емоційно наголошеного / емоційного нейтрального навантаження лексеми (емоційно-експресивний аспект) тощо. До цього слід додати особливий статус використання лексеми в рематичній / тематичній позиції (тема-рематичний вимір) для її смислового нарощення. Якщо взяти за вихідну позицію з'ясування значення новотвору *гранослов* його структуротвірні компоненти, легко встановити, що компонент *гран* походить від діалектного (південно-західного) *гранити* (за допомогою певних інструментів надавати певної форми каменю твердої породи або ж за допомогою певних інструментів формувати грані дерева, металу), вплинуло, звичайно, і слово *грань* (1) лінія поділу, межа, границя; те, що відділяє одне від другого; 2) плоска

поверхня предмета, що утворює кут з іншою такою ж поверхнею; ребро, утворене двома пересіченими площинами; *перен.* Властивість, особливість, риса чого-небудь (СУМ 1971_г: 158), до якого додано регулярний компонент *слов(о)*. У поетично-текстовій структурі поеми лексема *гранослов* реалізує такі напрями смислових нарощень: 1) виступає темою (назва поеми) – тема-рематичний аспект; 2) повторювана двічі, крім заголовка – кількісний аспект; 3) двічі змінює контекстне оточення: *Учіться в нього, юні гранослови, В незграбній брилі думки віднайти / Ясні і вперті лінії плити, / Придатної для вічної будови, // Приєднувати геніїв світи / До володінь Тарасової мови; / Коли ж похвал насунуться димове, / Від їх трутизни очі берегти!* (12-й сонет перший катрен); *Він виріс від суниць аж до зірниць, / Великий гранослов свого народу* (14-й сонет другий катрен) – лінійно-контекстний аспект; 4) вертикально-текстовий простір: *гранослов* → *в Голосієві земля* → *князь* → *його* → *полоненим* → *в нього* → *Його* → *йому* → *він* → *Він* → *Його душа* → *він* → *його труна* → *У нього* → *старому* → *він* → *у нього* → *в нім* → *Його* → *Максима Рильського* → *він* → *Він* → *Його* → *він* → *Він* → *голос його* → *він* → *він* → *Йому* → *в нього* → *гранослови* → *Він* → *Він* → *Його* → *Він* → *Він* → *Він* → *Великий гранослов свого народу* → *Йому* → *В його житті* → *Він* → *біля нього* → *він* → *Зоря Максима Рильського*, де яскраво простежувані з-поміж лінійно-ланцюгових реалізацій домінує займенниковий компонент у суб'єктній позиції; 5) трьохпозиційний тема-рематичний вияв – ініціально-заголовковий (тематична позиція), адресатно-суб'єктний (рематична позиція); інтродуктивно-рематична позиція, що засвідчує домінування рематичного смислового нарощення над тематичним; 6) семантико-парадигмальний аспект – розширення родо-видових відношень та опозицій тотожності через включення субстантивів *полонений, старий, в Голосієві земля* та ін., що належать до суто контекстуальних виявів смислового нарощення; 7) емоційно-експресивний вимір – експресивно-констатувальний (позиція теми – заголовка), емоційно-апелятивну (*юні гранослови*), експресивно-інтродуктивну (*Великий гранослов свого народу*). Смислове нарощення тієї чи тієї лексеми слід здійснювати з послідовним урахуванням активної взаємодії різних аспектів – семантико-парадигмального, вертикального, емоційно-експресивного та інших. Їхній розгляд зі встановленням навантаження кожного окремо можливий тільки за умови виокремлення кожного з аспектів. Обрахування загального тла смислового нарощення лексеми *гранослов* в художньо-поетичній структурі поеми «Гранослов» засвідчує її ядровість для всього твору та текстоцентричний статус. За формулою $Y = X + Y_n + Z_n$ смислова ємність лексеми *гранослов* становить: X (значення слова) + Y_{43} (індекс частоти в різних лінійно-позиційних та ланцюгово-текстових реалізаціях) + Z_{43} (констатування кількості контекстів, а з урахуванням препозитивних та постпозитивних компонентів складатиме 115).

До цього варто також додати статус лексеми в композиційній побудові твору та його концептуальному визначенні. Лексема *гранослов* виступає основним засобом вираження відповідного концепту, до якого прилягає низка інших лексичних, синтаксичних засобів реалізації цього концепту.

Смислове нарощення лексеми та визначення напрямів його вияву в межах художньо-поетичного тексту є досить складним. Основним і легко діагностованим постає лінійний, ланцюгово-текстовий, кількісний аспекти, більшої уваги потребують семантично-парадигмальний, вертикально-текстовий та інші виміри смислового нарощення слова. Перспективним виступає створення баз даних внутрішньотекстових смислових нарощень та формування цілісної процедури визначення етапів смислового нарощення лексеми.

3.3. Мовноманіпуляційні технології сучасних медійних міфологізацій: лінгвоперсонологічний аспект

Дослідження сучасних мас-медійних комунікативних моделей³ є особливо актуальним, оскільки функціне навантаження сучасних засобів масової інформації постійно зростає в житті суспільства, що посилює їхній вплив на свідомість і поведінку не лише окремих корпоративних груп, а й людської спільноти загалом, мотивує зміни в поведінковому статусі сім'ї, школи, громадських інституцій [Молчанов 1984: 23–35]. Масмедійний дискурс (або: масова комунікація [Алешина 2002: 17], масова культура [Молчанов 1984: 27], мова масової комунікації [Володина 2008: 12], мова мас-медіа чи мова ЗМІ [Александрова 1984: 81], дискурс мас-медіа чи масмедійний дискурс [Желтухина 2004: 19, 27], масово-інформаційний дискурс [Карасик 2000: 16]). Доцільно говорити про масмедійний (медійний) дискурс у межах загальної типології дискурсу [Загнітко 2008: 15, 21–28], тому що в його текстах як результатах дискурсивних практик наявна актуалізація використовуваних мовних засобів в інформаційному полі (мова ЗМІ, мова мас-медіа) і водночас тексти структуровані за відповідними усталеними зразками. Щодо останніх легко говорити про їхню корелятивність з інваріантними одиницями – комунікативними (мовленнєвими) жанрами, пор.: інтерв'ю, репортаж, портрет, фіче, новинарна інформація, аналітична стаття та ін. У силу цього говорять про жанротвірні чинники – предмет, метод, функція [Загнітко 2008: 15, 21–28]. Масмедійним текстам притаманні особливості структурної

³ Дослідження виконано в рамках програми фундаментальних досліджень Міністерства світи і науки України (проект № 0115U000088 «Комунікативно-прагматична і дискурсивно-прагматична лінгвоперсонологія: структурування мовної особистості та її комп'ютерне моделювання»)

організації, мовні засоби реалізації дискурсивних практик, вияву комунікативних стратегій і тактик. Знаковими є соціальні (інформаційне насичення, ціннісно орієнтаційна та ціннісно орієнтувальна, прескриптивно настановна, неперервно соціумна, мовноігрова, а також – функція редукції тривоги) функції медійних засобів, високий потенціал впливу на соціальні, економічні, культурні, естетичні, етичні та інші виміри життя, граничним виявом чого є формування стійких образів, трансформація їх у стереотипи і под. Актуалізованим є вивчення впливу медійного дискурсу на формування колективної / колективних моделей патріотичного настрою певного суспільства [Вершинина 2015].

Мовна особистість у процесі свого самостановлення має декілька визначальних етапів: 1) усвідомлення власного мовного потенціалу; 2) самоусвідомлення мовного *Я* як *Ego*; 3) усвідомлене поглиблення й саморозвиток мовленнєвих інтенцій, кожний з яких містить підетапи. Відповідно й індивідуалізація народу як мовної особистості охоплює низку етапів: 1) формування мовного простору як етнічної цілісності; 2) самоусвідомлення лінгвоетнічної спільноти з належним рівнем самоідентифікації; 3) мовно-духовний розвиток лінгвоетнічної спільноти з набуттям ознак нації. Заявлені етапи надзвичайно ємні у своєму вияві й охоплюють місткі підетапи, виділення й характеристика яких вимагає особливого підходу, адже маніпулювання має ґрунтуватися на послідовному врахуванні вікових, соціальних, територіальних та інших параметрів аудиторії, а також її кількісного вияву з послідовним дотриманням контактності ↔ опосередкованості та ін. До цього треба додати, що індивідуалізації особистості динамічні в часовому просторі не постають тотожними, внаслідок чого легко простежити видозміну динаміки авторського лексикону як одного з найістотніших компонентів кваліфікації мовної особистості, еволюцію модальних інтенцій тощо. В авторському лексиконі спостережуваними є а) особливості функційного навантаження опозицій тотожності, контрарності, еквіполентності, привативності тощо; б) звуження чи розширення атрибутивного, номінативного та інших компонентів; в) зменшення чи збільшення кількості тематичних слів (пор. персонотексти Г. Сковороди, Т. Шевченка, М. Коцюбинського); г) зниження / посилення частоти тих чи тих лексичних компонентів (пор. вербалізатори концептів *Людина, Душа, Горе* та ін. у лінгвоперсоналіях Г. Сковороди, М. Коцюбинського); д) повторюваність вербалізаторів ключових концептів; е) витворення нових концептів та їхня вербалізація; ж) еволюція граматичної норми з опертям на загальнонаціональну норму і т. ін. Подібне легко простежити, наприклад, на лінгвотекстах М. Коцюбинського, що структуровані в експериментальному дослідницькому корпусі текстів (<http://52.28.184.95/bonito/> (07.12.2016) або <http://corpora.donnu.edu.ua/> (07.12.2016)) обсягом у 86,5 млн словоформ, створеному на кафедрі української мови та прикладної лінгвістики Донецького національного

університету в 2009–2014 роках (автор Н. А. Бройко), пор.: у лінгвотекстах письменника зафіксовано 53 випадки фіксації леми *подарунок* на 76,8 млн слів-форм, з-поміж яких 46 засвідчено в епістолярії різних періодів з особливою інтенсивністю в час підготовки й виходу оповідання «Подарунок на іменини» й опісля нього. Таке навантаження лексеми *подарунок* свідчить про її закріплення в листуванні й щоденникових записках, у художньо-мистецькій спадщині вона є ключовою лише для оповідання, що написано в останній період творчості – в 1912 році на о. Капрі, виступаючи його темою з постійним обростанням (шестикратним) у ньому різноманітними смисловими нашаруваннями. В епістолярії лексема *подарунок* є однією з реалізацій імператива в його окремих різновидах: а) нежорсткому – необхідність просто обговорити питання перебігу святкування: *Цілий тиждень знайомі обмінювались подарунками, які виставляють на цілі святки на столі* (1911 р.); б) жорсткому, коли ситуація мотивує реалію: *Треба було йти <на весілля>. Купив я йому в подарунок краватку й пішов* (1910 р.) і т. ін.

Не заторкуючи питання ґрунтовної кваліфікації й класифікації типів мовної особистості – лінгвоперсоналій, оскільки такий аналіз не входить у коло досліджуваних завдань, можна говорити про систему рівнів, категорій лінгвоперсонології. З опертям на визначальну динаміку і / або зміну ідіолектної особистості в часовому вимірі слід вирізняти ядрові, напівпериферійні й периферійні її компоненти, реалізовані на відповідних мовних рівнях та в конкретних витворюваних / витворених величинах (висловлюваннях ↔ висловленнях), зокрема персонотекстах. У силу цього виділення окремими лінгвістами (Ю. М. Карауловим та ін.) трьох рівнів організації мовної особистості – вербально-семантичного, лінгвокогнітивного, прагматичного (або мотиваційного) – ґрунтовано на її потенційній можливості виявляти себе на кожному з них. Кожний із цих рівнів відбиває особливості організації мовної особистості, її інтенцій. Тією чи тією мірою ідеї про особливості реалізації мовною особистістю на кожному з рівнів знайшли розвиток і поглиблення в низці студіювань (В. І. Карасика, Т. А. Космеди, І. А. Стерніна та ін.). Найпоказовішими є студіювання лексичного потенціалу мовної особистості з окресленням закономірностей вияву в ньому семантичного насичення тих чи тих структур. Показовими є студіювання мовної особистості в окремій з функційно навантажених для такої особистості дискурсивних практик зі встановленням статусного навантаження окремих лексичних шарів – політичного, церковно-релігійного, філософського і т. ін., виявом ролі оцінного простору – від власне-позитивного, нейтрального до різко негативного, осудного, кваліфікації тих чи тих речей як національно чужих, неприйнятних, пор., наприклад, вияв у щоденникових записках Катерини II словосполук на кшталт *отвратительная гримаса, глупая физиономия, девицы*

дрянного поведення, язвительная насмешка, в человеке, самом тупом и лишенном всякого воображения и ума як негативно маркованих (цит. за: [Никитина 2013: 248–252]). Для дискурсивних практик М. Коцюбинського характерним є абсолютне співвідношення художньо-белетристичної (обсягом у 373 907 лем) та епістолярно-мемуарної (охоплює 300 529 лексем і словоформ) дискурсивних практик, їхньої відносної кореляції з публіцистичною (ємністю в 46 431 лем) і фольклорною (всього більше 3 000 лексем). Показовим є те, що загальне вербальне тло митця охоплює 553 860 одиниць, а реченнєві утворення – 61 766 із максимальним обстеженням його документів – 718. На вербально-семантичному й асоціативно-смісловому рівні в М. Коцюбинського розміщені величини власне-людського світобачення й інтерпретації, тому оцінна призма налаштована на відбиття реалій довкілля через світосприйняття, що виявлювано через вербалізацію концепту *Людина*, пор.: 1) людина як особа, особистість, духовна сутність: *він досі не був цілою людиною, іно половиною; Вона була для нього чужою людиною; Най добрі люди розсудять; Ще люди сміятимуться; З карих, трохи посоловілих очей визирали неспокій та задума, наче вона загубила моральну рівновагу нормальної людини;* 2) людина як носій і втілювач стосунків, суспільних відносин, усталених моделей співжиття, що часто є основою для порівняння: *От краще помиріться з Олександром та живіть, як добрі люди; зять – чужа людина; джерелом повідомлення є також покликання на людину: казали люди; добрі люди нараяли жити на віру.* Цілком логічно встановити, що найінтенсивнішим компонентом метафорики М. Коцюбинського, його образно-семантичної версії світу постають вершинно частотні лексичні одиниці.

До ядрових категорій лінгвоперсонології належать «мовна особистість», «мовна свідомість», а також категорії «мовна картина світу», «когнітивна картина світу». Персонотексти мовної особистості утворюють цілісність із відповідними часовими зрізами, за якими можна встановити: а) еволюцію мовно-мовленнєвої інтелектуалізації мовної особистості з диференціюванням етапних індивідуацій; б) закономірності поглиблення відбиття позамовної дійсності; в) диференціювання комунікативно настановних та експресивно-естетичних реалізацій; г) інтенсифікацію психолого-інтенційного ефекту; д) збільшення конотативно-сміслового тла тощо. Мовна особистість цілком свідомо й відповідально ставиться до власної мовної практики, є виявом соціально-корпоративного, суспільно-культурного, територіально-регіонального середовища, традицій виховання, тому її дослідження слід здійснювати з оперттям на низку семантичних, комунікативних та інших категорій із використанням принципів контрастивності, системності та ін. Авторитетні лінгвісти (В. фон Гумбольдт, О. О. Потебня та ін.), розглядаючи зв'язок мови з мисленням людини, культурними цінностями, наголошували на значущості для особистості силового поля

мови, дух якої індивідум спроможний пізнати через глибину мовного знака. Індивідум формується в «семантичному полоні мови», освоюючи та засвоюючи його, тому індивідуації мовної персоноособистості прямо і / або опосередковано корелюють з народномовною особистістю, її просторовими й часовими індивідуаціями. Визначення особливостей реалізації диференційних ознак у дискурсивних практиках і загалом диференціювання дискурсів за цими кваліфікаційними параметрами окремої мовної особистості й народномовної особистості має опертям рівневу структурацію лінгвоперсонології, що можуть розглядатися в узагальненій моделі лексику й граматикону мовної особистості, в межах яких легко простежити креативний потенціал конструкцій, емоційно-експресивне насичення тих чи тих формул, конотативні вияви словоформ, смислове наповнення утворень, розширення і / або звуження синтагматичного потенціалу і под.

У сучасних дослідженнях здебільшого розглядають застосовувані мас-медіа маніпулятивні технології у військово-політичному [Бачурин 2014], політичному [Казаков 2011] та інших дискурсах. Цікавим є студіювання сучасних технологій мовного маніпулювання на реалізаціях тієї чи тієї конкретної медіа-теми, наприклад, *війна, мир, криза* і под. у новинарній, репортажній чи іншій дискурсивних практиках із простеженням лексичних, морфологічних, синтаксичних, словотвірних, стилістичних та інших засобів відповідної медіа-теми у певних текстових площинах різних мов. Заявлене дослідження уможливорює встановлення закономірностей навантаження інформативної (фактуальної) і впливової (ідеологічної) функцій мас-медіа (О. М. Єрмолаєва, М. В. Геворгян [Єрмолаєва 2012]). До цього прилягає студіювання парасоціальної взаємодії, ґрунтованій на одному з феноменів – усталене сприйняття певного теле- чи кіноперсонажа, модератора, ведучого та ін. Що більше глядач заглиблюється в інформативно-подійовий контекст теле- чи радіопростору, то істотнішим постає силове навантаження останніх для задоволення його естетичних, емоційних, експресивних, етичних, культурно-освітніх потреб. Граничним виявом цього може поставати максимальне ізолювання від реальності, несприйняття будь-якої інформації від друзів, знайомих, родичів, колег, сусідів, чи наголошення на її сумнівності, спроба її симетризування з єдино правильним джерелом інформаційного поля – мас-медіа. Власне, такий поведінковий вияв окремого індивіда чи певного корпоративного утворення є кінцевою метою відповідної комунікативної стратегії медійного дискурсу, в рамках якого повністю уже можна моделювати усі подальші кроки й окремої особистості, корпоративної групи, певних прошарків громадянської спільноти та усього суспільства загалом.

З опертям на кваліфікацію дискурсу як сукупність ситуативно актуалізованих письмових та усних текстів, що визначаються соціокультурними, політичними, ситуативними, психологічними, етичними, рівнево-освітніми та іншими

чинниками й інтерпретовані всіма учасниками комунікативного процесу в межах припустимої адекватності, тобто текст у ситуації реального спілкування з урахуванням статусної ролі адресанта й адресата, відповідних комунікативних настанов та інтенцій, медійному дискурсу притаманні такі характерні ознаки: 1) групова співвіднесеність (адресант усвідомлює ціннісно орієнтаційні та світоглядні параметри своєї групи для максимально швидкого встановлення контакту) – фатична функція; 2) публічність (відкритість, орієнтація на масового адресата, функційно навантажена діалогійність); 3) дисенсне програмування (створення ↔ формування площини дисенса – протиріччя, незгоди в різних її вимірах → трансформація в дискусію з обов'язковим функційно навантаженим статусом модератора (пор. авторські програми з модераторами Савиком Шустером політичне ток-шоу «Шустер LIVE (канали «Інтер» (2010–2013 рр.), «Перший національний» (2013–2014 рр.), «1+1» (2015 р.) та Андрієм Куликовим політичне ток-шоу «Свобода слова» (канал «Іctv» (2013–2016 рр.)), у яких перший спорадично нав'язує поведінкову модель відповіді (пор., наприклад випуски: 05.02.2016, 12.02.2016, 19.02.2016, 26.02.2016, 15.04.2016, 22.04.2016, 29.04.2016, 06.05.2016, ті ін. (http://1plus1tv.ru/news/shuster_live/page/2/), а другий – витримує паузальну модель модератора з акумулюванням найбільш прийнятної думки в аудиторії (пор., наприклад, випуски: 01.02.2016, 08.02.2016, 15.02.2016, 22.02.2016, 29.02.2016 та ін. (<http://svoboda.ictv.ua/>)); 4) інсценування (інколи театралізація) і масове спрямування [Сычева 2011]. Будь-який текст того чи того дискурсу в медійному просторі набуває особливих інтерпретативно-експресивних та модифікаційно-варіативних (коментування, інтерпретування, переказування, покликання, інтертекстуальність та ін.) вимірів зі збереженням власних конститутивних ознак. Аргументованою є кваліфікація медійного дискурсу як матеріалізованого в письмовій або усній формі мовлення з відповідними прагматичними, соціокультурними, психологічними, ментальними та іншими чинниками та визначуваного у своїй реалізації соціально-історичними, освітньо-культурними умовами.

Проблеми маніпуляції, напрацювання новітніх технологій маніпулювання окремим індивідом, корпоративною групою, цілісною спільнотою на всіх рівнях ціннісних орієнтацій і кваліфікацій набули особливої актуальності на межі століть (Т. М. Голубевої [2009: 14], А. А. Горбачова [2011: 8–11], А. О. Данилової [2009: 12] та ін.). Поняття *маніпуляція* і відповідний термін, а також *маніпулювання*, широко використовують у масмедійному, педагогічному, різних інституційних дискурсах. Визначальним в аналізованому понятті є прихований, таємний вплив на адресата і здебільшого відсутність зацікавлення з боку останнього з домінуванням маніпулятора над маніпульованим, тобто спілкування має корисливий вимір, що й уможливило розгляд маніпулювання як а) психологічний

або духовний вплив (психологічний підхід); б) мовленнєвий або мовний вплив (лінгвістичний підхід); в) вплив на індивіда, корпоративну групу, спільноту (абстрактно-узагальнений підхід); г) спосіб домінування, панування, приховане використання влади (політичний підхід); д) керування процесами і тенденціями (соціологічний підхід) [Сур 2012]. Маніпулювання не слід сплутувати з обманом, хоча використання окремих елементів останнього цілком можливе для створення низки переконливих фактів, пор., наприклад, актуалізацію через сурядний ряд у заголовку: *«І вся Донеччина, і однойменна газета були і завжди залишатимуться українськими...»* (Донеччина. – 2016. – 3 червня), де останній компонент посилює імпліцитну опозицію *свій ↔ чужий*, де перший належить до категорії *українських*, а другий – до категорії *чужих чи не українських*. Цілком коректно сформульована тема співвіднесена з рематичним внутрішньо-текстовим посиленням, де через інтерв'ю подано перебіг історії газети «Донеччина» з максимальним посиленням першого компонента опозиції, що в цьому разі набуває одновимірного співвідношення зі значенням лексеми *державний*. Останнє особливо актуальне в силу того, що газета «Донеччина» перебуває в українсько-державному силовому полі і співвіднесена із загальним медійним дискурсом. У цьому разі відчутним є створення семантичного поля «свої» через використання інклюзивних займенників першої особи множини (*Всі попередні роки ми вели коректну і цілком делікатну українізацію...; Звичайно пригодився набутий нами досвід виживання всупереч несприятливим обставинам...* (Донеччина. – 2016. – 3 червня)) для створення семантики колективності (пор. [Чернявская 2012: 48–67]). Не менш значущою є вказівка на а) відповідне коло реальних і потенційних адресатів із посиленням позитивної оцінки (*...за ці непрості для нас два роки ми створили своєрідний клуб уболівальників газети, які популяризували газету і друкувалися в ній*); б) подання інформації за мінусово-плюсовою шкалою, де відчутним є посилення одного й другого елемента в опозиції *свій ↔ чужий*: *Згадав публікації останніх років, а серед них відкритий лист колеги зі Слов'янська Віктора Скрипника до Володимира Путіна із вимогою забрати своїх «визволителів» з міста, свою статтю «Донецький патріотизм – не міф» про останній проукраїнський мітинг в обласному центрі тощо; Це жителі різних куточків області, які особистим прикладом розвивали міф про другорядність української* (Донеччина. – 2016. – 3 червня) – імплікований вияв опозиції «мирний ↔ агресивний» зреалізовано через експлікування другого елемента (*забрати своїх «визволителів»*); в) опертя на ті чи ті стереотипи, соціальні норми, прескрипції, авторитети: *...саме на сторінках газети з'явилося ім'я Василя Стуса; Це саме наш журналіст і поет Юрій Доценко найпершим почав готувати сторінку «Стусове коло»; ...про насильницьку русифікацію в газеті писав наш давній автор і земляк, вчений і літературознавець Іван Дзюба;*

А свого часу до газети звертався ще один відомий донеччанин – Олекса Тихий (Донеччина. – 2016. – 3 червня); г) вживання «спустошених слів» (слів «тоталітарної мови» (за П. Серіо [18, с. 160–167]), функційно смислове навантаження яких у висловлення є нівельованим (*хотів би зазначити...; ...не слід також забувати і те, що окремі факти...*); д) максимальне оперування кількісними даними, статистичними показниками, квазітермінами (*У середині 90-х років «Світлиця» сягнула майже 20-тисячного тиражу (Донеччина. – 2016. – 3 червня); Станом на 27 листопада 2015 року 213,5 тис. сімей отримують субсидії на відшкодування витрат на оплату житлово-комунальних послуг. (Донеччина. – 2015. – 4 грудня)* – за таким оперуванням важко здогадатися про позитив чи негатив, натомість створювано активне тло сугестії; е) відсутність вираження суб'єкта мовлення для посилення «об'єктивного», «нейтрального» характеру подання інформації [Серіо 2008: 207–225]: заявлений аспект домінує в новинарно-фактологічних дискурсивних практиках (*Український художній фільм «Земля» Олександра Довженка увійшов до списку п'яти кіношедеврів ЮНЕСКО за всю історію (Донеччина. – 2015. – 18 грудня); Президент Польщі Анджей Дуда висловив солідарність з Україною у річницю Голодомору українською мовою (Донеччина. – 2015. – 4 грудня), послідовно виявлюваний у репортажних текстових моделях і под.; ж) відсутність перформативних дієслів; к) нав'язування пресупозицій: *Мій колега Олександр Винниченко навіть знайшов на Донбасі табірного наглядача Стуса, який в розмові з журналістом весь час монотонно повторював – «... прости нас, Василю...» (Донеччина. – 2016. – 3 червня); Ми вирізнялися від інших не тільки послідовною українською позицією – ніхто крім нас не вів краснзавчі сторінки і тому наразі це цілий літопис нашого краю – хоч окрему книгу видавай! (Донеччина. – 2016. – 3 червня); л) створення образу опонента – експліцитного чи імпліцитного, що може досягатися через актуалізацію дискурсивних слів на зразок *тільки, лише, адже, крім, окрім, попри: Тільки «Донеччина» друкувала вірші українською мовою і проводила курси серед школярів на кращі твори рідною мовою. Ці творчі заходи редакція проводила разом із обласною письменницькою організацією, яку очолює наш постійний автор Павло Куц (Донеччина. – 2016. – 3 червня).***

Одним із виявів маніпулювання є, поза всяким сумнівом, сугестія, реалізація якої має декілька діапазонів [Richards 2002: 15–21, 47, 101]. Кінцевою метою будь-якої сугестії є формування стійких образів, стереотипів, адже сугестія ґрунтована на емоційно-почуттєвому, узвичаєному, ціннісному для адресата, що не викликає в нього внутрішнього спротиву, що й мотивує 1) зміну чи формування нових настанов, переконань; 2) постановня відповідних психічних станів; 3) спрямування тих чи тих дій: *Молоді гопники, що зривали синьо-жовті прапори й тризуби з фасадів держустанов, відмовляються визнавати, що саме вони своїми*

деструктивними діями позбавили власних «дідусів, що воювали», пенсійних виплат, зруйнувавши систему, яка давала їм оті кошти. Як це так – грошей немає? Такого не може бути! (Тиждень. – 2014. – № 46 (14.11.2014)); *Продаються місця у виборчих комісіях. Дорого! Діяльність ОВК перетворилася на фарс. Там працюють сестри, швагри, подружки, сусіди керівників районної влади* (Високий замок. – 2012. – 4 вересня); *Міністру внутрішніх справ Анатолієві Могильову подарували автомобіль «Кадиллак Ескалейд» цього року випуску. Коштує понад 1 млн грн. Придбали з порушенням законодавства – без проведення тендеру й без дозволу Кабміну* (Газета по-українськи. – № 1069. – 2010. – 3 серпня). У таких випадках в опозиції «реальність ↔ іреальність» експліковано перший компонент (*Продаються місця у виборчих комісіях. Дорого!; без проведення тендеру й без дозволу Кабміну*), іреальність є імплікованою, що має опертям інший вимір (↔ (не) *Продаються місця у виборчих комісіях; *з проведенням тендеру й з дозволу Кабміну*). Тактика дискредитація максимально простежувана у *Продаються місця у виборчих комісіях. Дорого! Діяльність ОВК перетворилася на фарс. Там працюють сестри, швагри, подружки, сусіди керівників районної влади*, на що спрямовано гру на почуттях (висновкова теза: *Діяльність ОВК перетворилася на фарс*) із обов'язковим розгортанням дезінформації (*Там працюють сестри, швагри, подружки, сусіди керівників районної влади*), що ніяк не підкріплена фактами.

Прихованість, внутрішньодискурсивне і внутрішньотекстове вмонтування маніпуляції [Руда 2012: 56–65] постає однією з її визначальних рис, оскільки її функційне навантаження дає змогу адресанту латентно і найефективніше впливати на адресата для формування його світоглядних позицій, ціннісно кваліфікаційних орієнтувань, моделювати його реальність, заступаючи інформаційну достатність на віртуалізовану: *Яку загрозу представляла 54-річна жінка, яка разом з чоловіком і донькою навіть не перебували на Банковій, а йшли по Інститутській, повертаючись додому, не можу збагнути. Що відбувалося в голові бойовика «Беркуту», який наздогнав цю родину і почав гамселити, може встановити тільки психіатр* (Українська правда. – 2014. – 11 грудня), пор. актуалізаційний ряд рематичної прогресії: *загрозу представляла → не перебувала на Банковій* (імплікація: *якщо не перебувала на Банковій, то не представляла загрози*) → *відбувалося в голові бойовика* (зі спеціальною настановою замінено лексему *беркутівець* на лексемну одиницю *бойовик*, що у відповідному контексті може бути прочитано як *агресивний, терористичний* (у своїй більшості такими вони сприймалися патріотично налаштованою спільнотою Майдану) → *може встановити психіатр* (висновкова теза → подібним особам не можна довіряти охорону громадського порядку); *І тут показовою є реакція регіоналів на негативні висновки Венеціанської комісії, оприлюднені 19 червня. У них вона*

звертає увагу на те, що в згаданому документі закладені високі ризики узурпації влади. [...] Проте керівник фракції ПР у парламенті Олександр Єфремов уже заявив, що «рішення прийматимуть депутати в сесійному залі так, як вважають за потрібне» (Український тиждень. – № 27 (04.07–10.01.2013)). В обох контекстах імпліковано опозицію «патріот ↔ непатріот», що є модифікованим виявом опозиції «націоналіст ↔ інтернаціоналіст», пор. також: *Ви називаєте екстремістами людей, які хочуть жити по заповідям? Ви хочете стріляти в людей, яких, зубожілих і деморалізованих, було доведено до відчаю? Всі ви декларуєте християнські цінності. Вчиніть тоді по-християнськи, і зупиніть силу! Зрозумійте, зачистка Майдану нічого не вирішить. Будуть з'являтися нові Майдани. І це тільки погіршуватиме ситуацію в країні. Зробіть цей надважливий МИРНИЙ крок. Доля країни в ваших руках і на вашій відповідальності* (Українська правда. – 2014. – 19 лютого) – агітацію; і *Україна посіла 62-е місце серед 133 країн у світовому рейтингу соціального розвитку, випередивши Білорусь (66-е місце), Молдову (70-е місце) і Росію (71-е місце). Рейтинг базується на оцінці трьох основних напрямів: задоволення базових потреб, основи добробуту і можливості. Для оцінки використовують 52 показники. [...] Україна одержала 65,69 балів зі 100 можливих* (Українська правда. – 2015. – 9 квітня) – пропаганду. Сугестивний вплив є особливою технологією маніпулювання, моделі її організації та використання корелюють з окремими напрямками нейтралістичного програмування і належать до значущих перспектив дослідження. Співвідносні питання мовних маніпуляцій з типологією лінгвоіндивідуалізацій та лінгвоіндивідуалізацій особистості, корпоративної групи та спільноти загалом. Кожна особистість (окремий індивід і мовна спільнота) проходить три основні періоди лінгвоіндивідуалізацій (зовнішній, внутрішній і внутрішньо диференційований) з особливими власними дискурсивними практиками, у множині яких реалізуються різні виміри лінгвоіндивідуалізацій – власне-мовні, територіальні, культурні, мовно-ігрові, корпоративно-соціумні [Загнітко 2016(а): 23–33] та ін. Для кожної з них притаманний особливий спектр мовного маніпулювання ([Загнітко 2016(б): 58–72], пор. усталені моделі прокляття як особливого застосування сугестії [Конюшкович 2011] та міфологізації (створення прагматично настановних елементів з їхньою ідеологізацією): «Русский мир» – це сучасна й у потенціалі вельми ефективна форма братерської взаємодії всіх народів, причетних до російської культури, до сфери її благосного впливу. [...] Немає нічого більшого далекого від реального стану справ, ніж подібні заяви. По-перше, від самого свого початку Британська чи Французька колоніальна імперії та імперія Романових типологічно відрізнялися. [...] По-друге, Британська та Французька колоніальні імперії вже у ХІХ, тим більше у ХХ столітті несли народам підкорених країн не тільки безправ'я, а і найпередовіше європейське право, не тільки

деспотичне адміністрування, а й демократичні засади самоврядування [...] Портрет, на відміну від Британії та Франції, Російська імперія перетворилася на тоталітарну Советську, яка в 1930–80 роках набувала дедалі більше і більше ознак спадкоємності щодо своєї попередниці... (Тиждень. – 2011. – № 40 (205) (22–29.09.)). Міфологізація має опертям ідеологічно закріплені мотиви, образи, стереотипи. Активізація їх пам'яті виступає надійним підґрунтям умонтування елементів міфу, самого міфу в ієрархію новітніх цінностей та світоглядних орієнтацій. Ґрунтовне студіювання маніпулятивних технологій, простеження індексів таких технологій можливе за умови створення цілісного щонайповнішого Експериментально-дослідницького корпусу текстів із відповідним тегуванням та вільною навігацією, що дає змогу встановити не лише наявність тієї чи тієї маніпулятивно-комунікативної технології, а й визначення функційного навантаження та з'ясування її глибини.

3.4. Мовно-лексикографічний світ Олекси Тихого: незвідані глибини рідного слова⁴

Олекса Тихий належить до знакових особистостей в історії України, що пов'язано з його активною життєвою та громадянською позиціями, визначальними чинниками яких слід уважати: 1) відстоювання принципів прав самоідентифікації та самовираження з послідовним національним самовиявом кожної національної особистості; 2) напрацювання напрямів розбудови світоглядних орієнтирів із національно-ментальними домінантами й національно мотивованими життєвими цінностями; 3) правозахисна діяльність за поцінування загальнолюдських цінностей та обстоювання права особистості на вільне вираження думки; 4) активна робота на ниві відродження національно зорієнтованих принципів патріотичного виховання й активізація новітнього навчання поза формалізованою школою; 5) боротьба за повноцінне функціонування національно-рідної мови як самодостатнього складника функціонування державних інституцій та ін. Для Олекси Тихого рідна українська мова була тим чинником, що єднає тисячолітню історію народу («Роздуми про українську мову і культуру в Донецькій області» та ін.), виявляє його національно-ментальну тяглість і т. ін. Функціонування української мови у власній державі має охоплювати усі сфери життєвої спроможності нації – від адміністративно-керівних, військових структур до освітньо-культурних, мистецько-просвітницьких та інших начал.

⁴ Стаття написана у співавторстві з Н. Н. Загнітко

У поборюванні прав української мови, її статусної ролі в суспільному та громадянському просторах держави – на той час декоративної Української Радянської Соціалістичної Республіки – Олекса Тихий одним із актуальних завдань убачав у рамках чинних законів усіма силами продіяти активній русифікації усіх сфер життя («Редакції газети «Радянська освіта» [Тихий 2009: 24–29]; «Лист до Голови Президії ВР УРСР» [Тихий 2009: 42–44], «Зауваження до «Загальних положень Проекту «Основ...» [Тихий 2009: 45–50] та ін.), відроджувати питомі українські слова, вирази, словосполуки, граматичні форми. Якщо поглянути на заявлені два аспекти, то перший послідовно окреслено в його різних зверненнях до центральних та регіональних органів влади, керівних структур комуністичної партії, а другий – акумульовано в ретельно зібраних і систематизованих висловлюваннях про мову та її значення в житті народу, які інколи називають так званим «цитатником». У машинописному варіанті його зберіг краєзнавець Ярослав Гомза, один із активних поборників українсько-державного слова на Донеччині, а згодом цей оригінал передав синові Олекси Тихого – Володимирові. У заявленій праці ретельно відібрано стрижневі фрази з різних праць К. Маркса, Ф. Енгельса, В. Леніна, відомих філософів, знаних громадських діячів, науковців та інших про роль мови в суспільстві, її зв'язок із народом та навантаження у формуванні нації, її повноцінному самовираженні. У «Висловлюваннях про мову та її значення в житті народу» також багато матеріалу з різних законів, інструкцій, постанов центральних органів комуністичної партії Радянського Союзу й комуністичної партії України про роль мови в суспільстві, взаємодію різних культур у суспільстві. У «Роздумах про мову та культуру в Донецькій області» [Тихий 2009: 8–22] Олекса Тихий наголошує: «... для мене, для кожного українця мова має стати святиною, найдорожчим скарбом. А для кожного з національних меншостей обов'язково її знати, хоч і не вважати святиною, якою для нього має бути його рідна мова. Так же записано в законах, так говорять письменники, визначні діячі партії, партійні документи», тому О. Тихий прагне пробудити у своїх земляків-українців свідомість належності «до окремішнього українського народу, одного з багатьох братніх слов'янських народів (росіяни, білоруси, болгар, серби, словенці, словаки, чехи, поляки)» і «розбудити приспану любов до рідного краю, його культури, героїчного (хоч і трагічного) минулого» [Тихий 2009: 22]. У зверненні до «Редакції газети «Радянська освіта»» автор констатує неприродний стан української мови в сучасній для нього Донеччині: «В Донецькій області зовсім нема або майже нема українських шкіл та дошкільних закладів, не демонструються художні кінофільми українською мовою, в тім числі українських кіностудій. Бібліотекарі, працівники книгарень, музеїв, палаців культури не знають української мови або зневажають її. Установи та підприємства послугуються тільки російською мовою.

Отже, практично проводиться дискримінація українців Донеччини і, звичайно ж, це веде до зниження рівня культури, моралі», що згодом аргументовано відіб'є у відповідних статистичних даних, які переконливо засвідчують дискримінаційний статус української нації («Трохи статистики» [Мова 2007: 369–383]). Визначальним у такій складній ситуації, лукаво нав'язуваній усіма керівними структурами, є заклик «кожного українця до свідомої праці на користь рідного народу, Батьківщини, України», звертаючись до «кожного неукраїнця області»⁵ з закликом: «Будьмо братами! Шануйте, поважайте мову, культуру, традиції народу, на землі якого живете, хліб якого їсте» [Там само: 22]. Такі резюмування Олекси Тихого постають висновковими після ґрунтовного аналізу мовної ситуації в різних школах Донеччини – с. Кіндратівка, с. Мала Іллінівка (м. Бахмут) та ін., що набули російськомовного статусу через упроваджену різними засобами російську мову в освіті, засобах масової інформації, адміністративних та керівних органах, формування стереотипу вторинності національно-рідного, мовне відчуження дітей від батьків (див.: Тихий О. Не могу більше мовчати // http://torba.etnoua.info/files/Oleksa-Tyhyj_Ne-mozhu-bilshe-movchaty_2009.pdf (14.12.2016)). Автор конкретно вказує причини переходу шкіл на російську мову викладання: «В Костянтинівці, Дружківці, Артемівську, Слов'янську, Горлівці, Жданові (тепер Маріуполь – А. З.), а може, й у не названих мною містах Донецької області, українських шкіл немає зовсім. У Донецьку, кажуть, є одна (на один мільйон жителів). Дитячих садків українських нема зовсім, навіть в окремих селах стали російськими. Я задавав і задаю собі питання: чому? Відповідь одна: так бажають батьки і діти. А чому так бажають? Бо технікуми, ПТУ, вузи, армія, підприємства, лікарні, крамниці, установи послуговуються російською мовою.

Чи нормально це? На мою думку, ні. Адже німці теж без батога пішли за Гітлером, італійці за Муссоліні і т. д. І поплатились. І батьки, і самі діти поплачуться за свій вибір. Вони не винні, бо не знають, що творять. А не знають, бо цьому питанню мало приділяється уваги, особливо газетами, радіо, телебаченням. Я, наприклад, не чув жодної передачі і не читав у газетах закликів і остерог від подібної тенденції, яка суперечить і Конституціям УРСР та СРСР, і марксизму-ленінізму, і просто людяності» [Мова 2007: 387]. У таких міркуваннях відчутною постає надзвичайна тривога, глибоке переживання за долю українського слова. Основним для автора є власний приклад проти національно-мовного збайдужіння, адже Олекса Тихий послідовно користувався скрізь українською мовою, відчуваючи часто підтримку, прагнення продовжити українсько-

⁵ У всіх цитатах Олекси Тихого збережено авторські вживання граматичних форм, синтаксичних конструкцій, а також правописні особливості.

мовний діалог, інколи – подив, непоодинокими були випадки агресивного несприйняття його позиції. Завершує свій лист-звернення (говориться про кінцівку листа образно, оскільки самого листа не збереглося, а в чернетці, за якою реалізовано публікацію, немає кінцівки), що його О. Тихий вручив працівникам редакції 2 червня 1972 року, низка пропозицій у царині освіти, з-поміж яких знаковими постають: 1) переведення всіх вишів, технікумів, ПТУ, шкіл на українську мову викладання; 2) не приймати вчителем будь-якого предмета людину, що не знає, не шанує української мови та культури; 3) ганьбити тих, хто питає учнів чи студентів, якою мовою вести предмет чи курс, українською чи російською та ін. [Там само: 388–389].

У своєму житті, за спогадами Є. Сверстюка, Олекса Тихий послідовно відстоював право українця користуватися рідним словом: «... непоступливим він був і щодо української мови: маю право! Усі кривляться? І хай кривляться, вони ж – „усі, як один”. Його максималізм був станом душі. І на ту душу він покладав обов’язки. Роздумуючи про можливі форми опору державній політиці і суспільній інерції, він ставить перед людиною мінімальні вимоги, але такі, яких вона повинна неухильно дотримуватися: неучасть в русифікації, збереження мови і традиції, відмова від військової служби за межами України, ведення здорового способу життя. Але ж кожна з цих вимог передбачає протистояння одиниці – масі!» (Є. Сверстюк. Учитель Тихий [Тихий 2007: 130]).

Як пророче звучать його рядки, мовлені ще 24 квітня 1973 року в «Листі до Голови Президії ВР УРСР», особливо сьогодні: «Чи буде Донеччина через 10–20 літ складовою частиною української нації як форми спільності людей, об’єднаних єдиною територією, мовою, внутрішніми економічними зв’язками, певними рисами культури і характеру? Думається, що не буде, якщо основний елемент духовної культури – мова – буде так інтенсивно витісняватись у всіх сферах життя, особливо в закладах освіти». Не менш переконливо звучать пропозиції, висловлені в цьому документі: «Мені думається, що Президія Верховної Ради УРСР може видати Указ про введення в усіх ПТУ, технікумах, вузах Донеччини викладання українською мовою всіх наук і предметів. Хто не хоче або не може вчитись українською мовою, в силу шовіністичних чи міщанських переконань, хай шукає собі інших вузів чи технікумів в інших краях. Хай в окремих випадках замість доктора наук курс читатиме кандидат чи аспірант, але це конче потрібно. Та й можна сподіватись, що Донеччині в цьому допоможуть Київ та інші області, як це бувало і раніше» [Тихий 2007: 44]. Багато хто й у сучасних умовах сором’язливо оминає подібні твердження, а вони акумулюють у собі повноцінне вирівнювання ситуації від самого початку постання України як повноцінної Держави.

1976 року Олекса Тихий закінчив роботу над рукописом «Мова – народ» із підзаголовком «Висловлювання про мову та її значення в житті народу», який отримав схвальні рецензії Донецького університету (1976 р.), Донецького інституту післядипломної освіти (1976 р.), а також Інституту філософії АН УРСР (1977 р.), після чого поступив до видавництва «Радянська школа» для включення до видавничих планів. Очевидно, перешкодою цьому став арешт автора. На жаль, майже усі примірники, крім одного – десятого (на цигарковому папері, зникли, гіпотетично можна передбачити, що вони десь і нині перебувають в архівах КДБ). Видавництво «Смолоскип» у 2007 році видало цю книгу з окремими додатками: «Лист до редакції газети «Радянська освіта»» [Мова 2007: 384–389], іменним покажчиком [Мова 2007: 405–414], післясловом О. Зінкевича «При книжку Олекси Тихого» [Мова 2007: 390–393], міркуваннями Володимира Тихого – сина Олекси Тихого «Мова як доля, штрихи до портрету Олекси Тихого» [Мова 2007: 394–403], а також «Лист-звернення організації «Міжнародна амністія» з приводу голодівки О. Тихого» (в перекладі з англійської) [Мова 2007: 404–406]. У післяслові О. Зінкевич зауважує; «Олекса Тихий став першою в Україні людиною, яка збила в одинадцяти розділах документи і вислови більш ніж 250-ти авторів» [Мова 2007: 391]. У редакторському упорядкуванні висловлень О. Тихий як упорядник книги прагне максимально зберегти їх достовірність – тому наводить цитати або мовою оригіналу, або ж мовою наявного й досить поширеного перекладу (здебільшого – російською мовою). Структурно книга містить 11 розділів: «Епіграфи» [Мова 2007: 7–10]; «Класики марксизму-ленінізму про національне питання» [Мова 2007: 11–16]; «Документи КПРС, КПУ та радянської влади про мову» [Мова 2007: 17–42]; «Висловлювання діячів КПРС, КПУ та радянської влади про мову» [Мова 2007: 43–82]; «Тарас Шевченко про мову» [Мова 2007: 83–92]; «Доля української мови в історичному плані» [Мова 2007: 93–158]; «Письменники, вчені та поети про роль та значення мови в житті народу» [Мова 2007: 159–246]; «Ставлення до мови» [Мова 2007: 247–290]; «Письменники та поети про любов до рідної мови та свого народу» [Мова 2007: 291–322]; «Патріотизм» [Мова 2007: 323–368]; «Трохи статистики» [Мова 2007: 369–383]. Усі вислови послідовно документовано, наголошено ті обставини, ситуації, в яких вони набули свого максимального звучання. Так, уривок зі «Слова над гробом Шевченка» Пантелеймона Куліша містить покликання: «цит. за: «Біографія Т. Г. Шевченка: за спогадами сучасників». – Київ, 1958, ст. 326»: «Немає з нас ні одного достойного проректи рідне українське слово над домовиною Шевченка: уся сила і вся краса нашої мови тільки йому одному відкрилася. А все ж таки ми через його маємо велике й дороге нам право – оглашати рідним українським словом сю далеку землю.

Такий поет, як Шевченко, не одним українцям рідний. Де б він не вмер на великому слов'янському мирові, чи в Сербії, чи в Болгарії, чи в Чехії, всюди він був би між своїми» [Мова 2007: 134]. Подібне звучання висловлення набуває особливої ваги, оскільки розкриває велич генія Тараса Шевченка в загально-слов'янському та загальноцивілізаційному просторі. А те, що Кобзар викристалізував українську мову, надає особливого акценту мудрим словам Пантелеймона Куліша в загальному контексті минулої епохи та сьогодення, що досягнуто через уміле включення роздумів П. Куліша в загальний контекст висловлень.

Говорячи про патріотизм, його навантаження в суспільному поступі окремого народу та народів загалом, О. Тихий пропонує для спостереження глибокі думки В. фон Гумбольдта: «Языку нет ничего равного, кроме духа. Вместе с духом он возводится к божественному началу» [Мова 2007: 359], що й сьогодні функційно навантажені, адже в них наголошено неповторність мови, її вагомість у становленні народу, його духу. Не менш вагомими є пропоновані читачеві сентенції Д. Яворницького з глибин історії козацтва, що майстрово виокремлюють навантаження української мови у формуванні козацького побратимства: «Но всякому, кто бы он ни был, откуда бы и когда бы ни пришел на Запорожье, доступ был свободен в Сичу при следующих пяти условиях: быть вольным и неженатым человеком, говорить малорусскою речью, присягнуть на верность русскому царю, исповедовать православную веру и пройти известного рода учение...».

По второму обязательству требовалось, чтобы поступивший в Сичу, если он не был русским, забыть свою природную речь и говорить козацкою, т. е. малороссийскою, речью» (Д. Яворницкий / Эворницкий. «История запорожских казаков», т. 1. С.-Петербург, 1892, ст. 184–185) [Мова 2007: 336]. Від висловлення до висловлення поступово розгортається заявлена в назві розділу тема, набуваючи логічно мотивованого завершення в останніх думках. Посилне звучання лінійно упорядкованих висловів наявність думок не лише знаних вітчизняних (Тарас Шевченко, Амвросій Метлинський, Сидір Воробкевич, Максим Рильський, Павло Тичина та ін.), закордонних (Олександр Пушкін, Микола Добролюбов, Рабіндранат Тагор, Лев Толстой, Давид Лордкіпанідзе та ін.) майстрів художнього слова, а й численні наукові сентенції, відобуті Олексою Тихим із монографій, науково-популярних видань, навчальних посібників, підручників, що у своїй сукупності посилює аргументованість висловлень, надаючи їм наукової ваги, достовірності, відповідності тій ситуації, яка й покликала до життя висловлення.

У «Слові укладача» [Мова 2007: 4] О. Тихий констатує, що з окремим цитованими в книзі висловленнями та поглядами укладач не згодний, «але для об'єктивності та повноти вніс і їх до книги. Окремі висловлення відверто ворожі українській мові, культурі та самому українському народові, також знайшли

собі місце...» і продовжує «Тема про мову та її значення в житті народу практично невичерпна (в житті духовному, мистецькому, виробничому і т. д.)».

Аналізуючи практичну роботу Олекси Тихого над обстоюванням повноцінності українського слова, відродження його природного звучання, слід звернутися насамперед до його «Словника невідповідних нормам української літературної мови слів (чужі слова, спотворені слова, кальки і т. д.)» [Тихий 2009: 9–64], історія збереження та оприлюднення якого коротко схарактеризована Л. Огневою [Тихий 2007: 157–159]. Попри арешт автора *Словника*, ув'язнення і тривале перебування в таборах рукопису справді судилася добра доля. Від 1977 року до 2004 року протягом 27 років один-єдиний його примірник переховували й зберігали різні люди (Василь Скрипка, Інна Філіппова), які переживали за збереження рукопису, поки нарешті тека з матеріалами не була передана до Товариства імені Олекси Тихого. Через 5 років під час Других читань, присвячених Олексі Тихому, як згадує Л. Огнева, вона «запропонувала присутнім продовжити працю над «Словником» ... і, несподівано, це знайшло відгук. ... Володимир Тихий (син Олекси) дав згоду на окреме видання «Словника». Василь Овсієнко взяв на себе редакторські обов'язки, я – виготовлення комп'ютерного макету, а Товариство ім. Олекси Тихого, яке очолює Євген Шаповалов, – фінансування» [Тихий 2007: 157–159].

Про *Словник* Олекси Тихого під час його першодруку автор цих рядків уже писав [Загнітко 2009: 65–69]. І хоч минуло майже 8 років, можна з упевненістю стверджувати: лексикографічна праця Олекси Тихого не втратила своєї актуальності. *Словник* цікавий не лише в плані простеження еволюції принципів укладання подібного зразка праць, а й у розрізі вагомості дібраного й належним чином упорядкованого матеріалу. Для зручності користувача автор у своїй праці диференціював увесь лексикографічно опрацьований матеріал на три рубрики «Покруч, чуже слово, калька, запозичене слово» (пор., наприклад: *алмаз, алтар, алтарь, аляпувато, амбар, антиномії*), «слова, що відповідають нормам української літературної мови, діалектизми, запозичення» (відповідно: *діамант, алмаз (інструмент), алмаз; віттар, олтар; незграбно, недоладно, грубо, неоковирно; комора, гамазея, шпихлір, сипанець, шопа, амбар; теревені, лясси, баяндраси, баліся (точити, правити і т. д.)*) і «Російське слово, за значенням якого підбиралися покручі, чужі слова, кальки, запозичення» (відповідно: *алмаз, алтарь, аляповато, амбар, антиномии*) [9, с. 9]. Здебільшого до одного мовного покруча автор добирає декілька мовно-українських відповідників, відбиваючи таким чином багатство рідномовного простору: *краска – фарба, красильник, (множина) барви, кольори, рум'янець, краска* [Тихий 2009: 51], *лабач – гамазей, гамазея, гамазин, магазей, магазезя, шпизлір, поміст, повітка, шіпка, шіпчина* [Тихий 2009: 53] або *марання – мазання, бруднення, каляння, плямування, мазюкання,*

ляпання, баграння, мазанина, базгранина [Тихий 2009: 58], мелькання – мигтіння, миготіння, мигання, блискання, майоріння [Тихий 2009: 60]; метіль – завірюха, заметіль, метелиця, сніговій, сніговійниця, сніговиця, сніжниця, віхола, хуртовина, хурдига, хуртеча, метіль, хвища, замета (с. 60), мисленно – думкою, думками, у думці, у думках [Тихий 2009: 61], мислимий – гаданий, уявний, можливий, імовірний [Тихий 2009: 60]. На жаль, «Словник невідповідних нормам української літературної мови слів (чужі слова, спотворені слова, кальки і т. д.)» Олекса Тихий не встиг завершити (довів лише до літери *М*), тому важко говорити про цілісність його лексикографічної концепції, аналізувати структуру словникової статті за актуальними для словникарської роботи принципами. Більшість із наведених невідповідних нормам української літературної мови слів (чужих слів, спотворених слів, кальок і т. ін.) можна зустріти й сьогодні в засобах масової інформації, і в окремих науково-популярних та навчальних виданнях, що свідчить про талант Олекси Тихого як стиліста, лексикографа, пуриста та як укладача матеріалу помічати ненормативне й віднаходити у величезному лексичному, граматичному і стилістичному фонді української мови відповідники, сповнені природного звучання, високої сили зв'язки з їм подібними в національно-мовному просторі.

У Принципах побудови *Словника* автор наголошує на тому, що наперед виноситься невідповідне нормам української літературної мови слово: спотворене слово – *стулка, бомага*; калька – *дорослішати, воображало*, чужі слова – *башковитий, любопитство*; запозичені слова, що ввійшли в літературну мову – *ануляція, безбідно*; потім ставляться слова, що відповідають нормам української літературної мови, останніми ж є слова, на основі яких, за тритомним російсько-українським словником, добирались слова-покручі. Тим самим ще раз акцентовано, що *Словник* має опертям відому академічну лексикографічну працю, і тому Олекса Тихий підкреслює практичне значення пропонованої праці: «Словник не є науковою працею, не відкриває чогось нового й майже повністю укладений за тритомним Російсько-Українським словником АН УРСР видавництва «Наукова думка», Київ – 1970 р.». Навіть на засланні О. Тихий продовжував міркувати над словником, переживаючи за отримання чергового тому «Словника української мови: В 11-ти т.» (3 листів до сестри Шури: «Я передплачував «Словник української мови» в 11 томах у книгарні «Подписные издания». Викупив 5 томів. Здається, вийшов шостий – викуплю обов'язково» [Тихий 2007: 101]).

Прикметно й те, що Олекса Тихий *Словник* не вважав нормативним і таким, що розрахований на науковців, редакторів, письменників, оскільки основних користувачів він бачив з-поміж учителів, школярів, а також тих, хто занедбав рідну мову або втратив контакт із нею. Такого зразка праці й сьогодні є край

необхідними, тому що уможливають глибинне проникнення в нюансорику слова, його зв'язки з іншими, відображають умонтованість слова в народну пам'ять. Найстрашніше, коли «слова мовчать» (Ліна Костенко), Олекса Тихий свою активну позицію в обстоюванні національно-українського слова та подвижницьку практичну діяльність на ниві рідного слова спрямовував на утвердження рідного слова, його розвій. Водночас слід наголосити надзвичайно високий рівень вимогливості автора в доборі відповідників до слів, словосполук і т. ін. у кожній з аналізованих рубрик-ремарок. Своєю змістовою ємністю модель *Словника* є досить вичерпною, вона цілком конкурентна з низкою сучасних подібного зразка словників [Береза 2015]. Як стверджує Людмила Огнева, голова донецького відділу українок у дев'яності роки ХХ ст. та початку ХХІ ст., у розповіді від 2009 року: «Заявлений словник автор уклав у 1976 році до літери «М» включно, машинопис охоплює 64 с.» (Л. Огнева. Ініціативи Товариства ім. Олекси Тихого [Тихий 2007: 157–159]). *Словник* і сьогодні актуальний, функційно навантажений. Його матеріали мають ширше упроваджуватися в лексикографічну практику під час підготовки подібних словникарських праць, а також викінчено осмислюватися в сучасному просторі, коли надзвичайно важливо постає тяглість національно-мовних лексичних і граматичних норм та ін.

Наскрізнний перегляд і прочитання різноманітного матеріалу, над яким працював Олекса Тихий, дають змогу виявити еволюцію його світоглядних позицій, формування усвідомленої позиції у відстоюванні самодостатності української мови, її статусу в суспільстві. Клопітка робота, активна громадянська позиція свідчать про тривогу О. Тихого за українську мову, прагнення автора віднайти щонайвагоміші аргументи на користь не лише вивчення української мови, її знання, але й утвердження в Рідній Державі як повноцінної, повноправної для свого народу. Незважаючи на складність обставин, на постійний пошук ворогів з-поміж тих, хто боровся за своє рідне, національне самовідродження, Олекса Тихий продовжував свою працю – працю й справді подвижницьку не лише тоді, а й сьогодні.

Олекса Тихий аналізував промовисті історичні факти, простежував перебіг подій, що зумовили стан вжитку української мови в сімдесяті роки двадцятого століття, ґрунтовно розглядав кількісно-статистичні показники перепису населення в межах колишнього СРСР, УРСР, Донецької області, водночас вибирав усе те, що руйнувало мелодіку рідного слова, засвідчувало прагнення цілої низки «дбайливців» до інтернаціоналізації лексичного фонду усіх мов Радянського Союзу» та запровадження в українській мові невластивих, неприродних для неї форм (підтвердженням тут може бути майже вилучення форми кличного відмінка і поступова заміна формою називного, заборона вжитку літери *r*, нав'язування не властивих українській мові слів та ін.), не кажучи вже

про формування спільного термінологічного фонду для всіх мов колишнього СРСР і под. Навіть сьогодні, на тлі тих сучасних численних нормативно-лексикографічних видань (пор. праці С. Караванського, Р. Зорівчак, М. Білоус, О. Сербенської, З. Терлака та ін.; див., наприклад: Скарбослов: Російсько-український словник маловідомих слів та виразів / Укл.: В. Левун, М. Ляшенко. – К.: Бібліотека українця, 2000. – 324 с.; Білоус М., Сербенська О. Екологія українського слова: Практичний словник-довідник. – Вид. 2-ге, випр. і доп. – Львів: ВЦ ЛНУ імені Івана Франка, 2005. – 88 с. та ін.), відроджуваних словників початку та першої половини ХХ століття (особливо 30-х років; пор.: Іваницький С., Шумлянський Ф. Російсько-український словник. – К.: Обереги, 2006. – 528 с. (перевидання: Іваницький С., Шумлянський Ф. Російсько-український словник, 1918 р., видання відділу народної освіти Подільської Губерніальної Народної Управи. Вінниця. Нова друкарня Пойлішер та друкарня Міського Самоврядування тощо), словник Олекси Тихого приваблює ґрунтовністю висвітлюваного матеріалу, прагненням подати щонайвичерпніше слова, які відповідають нормам української літературної мови, а вже потім навести ті чи ті діалектизми, запозичення. Мовний світ Олекси Тихого притягує своєю еволюцією, прагненням розширити функційно силові вияви української мови. Парадоксально те, що на 26 році Незалежної Української Держави уся спадщина Олекси Тихого надзвичайно актуальна, змінилися лише адресати офіційних звернень.

Що ж до унормування лексичного, граматичного та іншого багатства української мови, то тут надзвичайно цінними є і принципи лексикографування матеріалу автором, і вирізнення ним слів-покручів, оцінка вагомості та цінності звучання рідноукраїнського та ін. Значущим є формування напрямів розширення силового поля українського слова, акумуляція народної пам'яті в ньому. У мовному світі Олекси Тихого простежувано еволюцію – від призбирування історичних фактів, подій про мову, наукового аналізу розвитку української мови, висловлень геніальних дослідників слова, відомих діячів культури та літератури про мову до принципового відстоювання прав національних мов та української мови зокрема, встановлення напрямів повноцінного функціонування в державотворенні. Така діяльність спричинила прагнення Олекси Тихого самостійно зібрати й упорядкувати той численний матеріал, який відбивав напрями й особливості русифікації в усіх сферах суспільного й адміністративного, культурно-мистецького життя. На часі не лише вивчення мовознавчих поглядів Олекси Тихого з глибинним аналізом його мовно-законодавчих, мовно-політичних і мовно-освітнянських пропозицій та ініціатив, а й формування цілісного Експериментально-дослідницького корпусу текстів засобів масової інформації, наукової та науково-популярної, науково-навчальної літератури для встановлення наявності в українській мові зафіксованих ним явищ.

Література

Александрова О. В. Проблемы экспрессивного синтаксиса : на материале английского языка : [учеб. пос.] [Текст] / Ольга Викторовна Александрова. – Москва: Высшая школа, 1984. – 212 с.

Алексеева Л. М. Лингвистика текста [Текст] / Л. М. Алексеева // Стилистический энциклопедический словарь русского языка; под ред. М. Н. Кожинной. – Москва: Флинта; Наука, 2003. – С. 190–191.

Алешина И. В. Паблик рилейшнз для менеджеров : [монография] [Текст] / Ирина Викторовна Алёшина. – Москва: ЭКСМОС, 2002. – 480 с.

Андрущенко В. О. Закономірності вияву категорійної зв'язності в горизонтальній і вертикальній внутрішній художньо текстовій структурі : [дис. кандидата наук] : 10.02.15 [Текст] / Вікторія Олександрівна Андрущенко. – Горлівка, 2012. – 226 с.

Анисимова Е. А. Лингвистика текста и межкультурная коммуникация : [учебн. пос.] [Текст] / Е. А. Анисимова. – Москва: Академия, 2003. – 128 с.

Бачурин В. Д. Манипулятивные технологии, применяемые СМИ в современном военно-политическом дискурсе [Текст] / Вадим Дмитриевич Бачурин // Политическая лингвистика Уральского государственного педагогического университета : [сб. науч. тр.]. – Тюмень: Изд-во Тюменского ун-та, 2014. – Выпуск 4 (50). – С. 99–104.

Белоусов К. И. Синергетика текста. От структуры к форме : [монография] [Текст] / К. И. Белоусов. – Санкт-Петербург: Либроком, 2013. – 248 с.

Берега Т. Мова – не калька : [словник української мови] [Текст] / Тарас Берега, Ірина Зубрицька, Юрій Зелений. – Львів: Апріорі, 2015. – 664 с.

Бондарко А. В. О стратификации семантики [Текст] / Александр Владимирович Бондарко // Общее языкознание и теория грамматики : материалы чтений, посвященных 90-летию со дня рождения С. Д. Кацнельсона : [сб. науч. тр.]. – Санкт-Петербург: Изд-во Санкт-Петербургского университета, 1998. – С. 51–63.

Вершинина Т. С. Влияние медийного дискурса на формирование коллективной модели патриотического настроения [Текст] / Татьяна Станиславовна Вершинина, Марина Юриевна Илюшкина // Политическая лингвистика Уральского государственного педагогического университета : [сб. науч. тр.]. – Екатеринбург: Изд-во Екатеринбургского ун-та, 2015. Вып. 2 (52). – С. 80–87.

Вихованець І. Р. Нариси з функціонального синтаксису української мови : [монографія] [Текст] / Іван Романович Вихованець. – Київ: Наукова думка, 1992. – 222 с.

Володина М. Н. Язык СМИ – основное средство воздействия на массовое сознание [Текст] / Майя Никитична Володина // Язык средств массовой информации:

[учеб. пос.]; под ред. М. Н. Володиной. – Москва: Академический Проект; Альма Матер, 2008. – С. 3–20.

Гальперин И. Р. Текст как объект лингвистического исследования : [монография] [Текст] / Илья Романович Гальперин. – 5-е изд., стереотип. – М.: Ком-Книга, 2007. – 144 с.

Голубева Т. М. Языковая манипуляция в предвыборном дискурсе (на материале американского варианта английского языка) : [автореф. дис. канд. филол. наук; 10.02.04 «Германские языки»] [Текст] / Татьяна Михайловна Голубева. – Нижний Новгород, 2009. – 22 с.

Горбачев А. А. Манипулирование электоратом в избирательном процессе современной России . [автореф. дисс. канд. полит. наук; 23.00.02 политические науки] [Текст] / Антон Александрович Горбачев. – Москва, 2011. – 28 с.

Данилова А. А. Манипулирование словом в средствах массовой информации : [монография] [Текст] / Анна Александровна Данилова. – Москва: Добросвет; Изд-во «КДУ», 2009. – 234 с.

Дзюба І. Реставрований час [Текст] / Іван Дзюба // Рукопис : Укр. альм. спогадів, щоденників, листів, док., світлин: у 2-х т.; за ред. І. М. Дзюби. – Київ: Криниця, 2004. – С. 8–264.

Ермолаева Е. Н. Особенности реализации медиатоипика «война» в современном новостном дискурсе (на материале англоязычных СМИ) [Текст] / Елена Николаевна Ермолаева, Мариам Вардановна Геворгян // Политическая лингвистика Уральского государственного педагогического университета : [сб. научн. тр.]. – Кемерово: Изд-во Кемеровского ун-та, 2012. – Выпуск 2 (40). – С. 71–74.

Желтухина М. Р. Специфика речевого воздействия тропов в языке СМИ : дисс.... д-ра филол. наук; 10.02.19. «Теория языка» / Марина Ростилавовна Желтухина; Институт языкознания Российской академии наук. – Москва, 2004. – 358 с. – Режим доступа: <http://www.lib.ua-ru.net/diss/cont/92616.html>

Загнітко А. П. Лінгвістика тексту. Теорія і практикум : [наук.-навч. посіб.] [Текст] / Анатолій Панасович Загнітко. – Донецьк: Вид-во ДонНУ, 2006. – 289 с.

Загнітко А. Основи дискурсології : [науково-навчальне видання] [Текст] / Анатолій Панасович Загнітко. – Донецьк: Вид-во Донецького національного університету, 2008. – 194 с.

Загнітко А. І воскресне слово... [Текст] / Анатолій Загнітко // Тихий Олекса. Словник мовних покручів [Текст] / Олекса Тихий. – Донецьк: Товариство імені Олекси Тихого, 2009. – С. 65–69.

Загнітко А. П. Теоретична грамати́ка української мови. Морфологія. Синтаксис : [монографія] [Текст] / Анатолій Панасович Загнітко. – Донецьк: ТОВ «ВКФ «БАО», 2011. – 992 с.

Загнітко А. Теорія граматики і тексту : [монографія] [Текст] / Анатолій Загнітко. – Донецьк: ДонНУ, 2014 (а). – 480 с.

Загнітко Анатолій. Подих рідного слова [наук. вид.] [Текст] / Анатолій Загнітко. – Донецьк: ДонНУ, 2014 (б). – 236 с.

Загнітко А. Теорія сучасної лінгвоперсоналогії: рівні й категорії [Текст] / Анатолій Загнітко, Надія Загнітко // *Studia Ukrainica Posnaniensia* / Red. Anna Horniatko-Szumiłowicz (red. naczelny), Tetiana Kosmeda (red. naukowy) i inne. – Zeszyt IV. Poznań, 2016 (а). – S. 23–33.

Загнітко А. Мовна особистість в епістолярному дискурсі : типологія лінгвоіндивідуацій і лінгвоіндивідуалізацій [Текст] / Анатолій Загнітко // Гуманітарна освіта в технічних вищих навчальних закладах : збірник наук. праць / Редкол.: А. Г. Гудманян (відп. ред.). – Вип. 33. Київ, 2016 (б). – С. 58–72.

Ильин Б. А. Об актуальном членении предложения [Текст] / Б. А. Ильин // Вопросы английского и немецкого языков : [сб. научн. тр.]. – Вологда: Изд-во Вологод. пед. ин-та, 1989. – С. 12–28.

Ильин Б. А. Актуальное членение предложения у Шекспира [Текст] / Борис Александрович Ильин // Вопросы теории английского и русского языков : [сб. науч. тр.]. – Вологда: Изд-во Вологод. пед. ин-та, 1990. – С. 45–62.

Казakov А. А. Способы языкового манипулирования в политическом медиадискурсе: попытка систематизации [Текст] / Александр Алексеевич Казаков // Политическая лингвистика Уральского государственного педагогического университета : [сб. научн. тр.]. – Саратов: Изд-во Уральского ун-та, 2011. – Выпуск 3 (45). – С. 87–90.

Карасик В. И. О типах дискурса [Текст] / Владимир Ильич Карасик // Языковая личность: институциональный и персональный дискурс : [сб. науч. тр.]. – Волгоград: Изд-во Волгоградского государственного университета, 2000. – С. 5–20.

Квятковский В. А. Актуальное членение как особенность композиции художественного текста [Текст] / В. А. Квятковский // Лингвистика текста : [материалы научной конференции]. – Ч. 1. – Москва: Высшая школа, 1984. – С. 78–94.

Климчук В. Слова і смисли : виміри поетичного світу Тараса Шевченка [Текст] / Володимир Климчук // Філософська думка. – 2014. – № 1. – С. 24–42. – Режим доступу: <http://www.ldpu.org.ua/party-news/comments/5373c146f0cdb/>

Ковтунова И. И. Порядок слов в стихе и прозе [Текст] / Ирина Ильинична Ковтунова // Синтаксис и стилистика : [сб. науч. тр.]. – Москва: Наука, 1976. – С. 43–65.

Ковтунова И. И. Поэтический синтаксис : [монография] [Текст] / Ирина Ильинична Ковтунова. – Москва: Наука, 1986. – 206 с.

Коляда В. П. Тематический фактор описания смысловой структуры высказывания и ее сохранение в переводе [Текст] / В. П. Коляда // Зап. з ром.-герм. філол.: [зб. наук. пр.]. – 2006. – Вип. 17. – С. 126–133.

Кондратенко Н. В. Український політичний дискурс : концептуалізація реальності : [монографія] [Текст] / Наталія Василівна Кондратенко. – Одеса: Причорномор'я, 2007. – 155 с.

Конюшкевич М. И. Проклятия в речевом поведении белорусов [Текст] / Мария Иосифовна Конюшкевич // *Etnolingwistyka: Problemy języka a kultury*. Lublin, 2011. – Vol. 13. – S. 155–169.

Мова – народ. Висловлювання про мову та її значення в житті народу / упоряд. Олекса Тихий; післяслово О. Зінкевича. – Київ: Смолоскип, 2007. – 416 с.

Мойсієнко А. К. Слово в апперцепційній системі поетичного тексту : декодування Шевченкового вірша : [монографія] [Текст] / Анатолій Кирилович Мойсієнко. – Київ: Правда Ярославичів, 1997. – 200 с.

Молчанов В. В. Миражи массовой культуры : [монографія] [Текст] / Валерий Владимирович Молчанов. – Ленинград: Искусство, 1984. – 119 с.

Папина А. Ф. Текст: его единицы и глобальные категории: [учебник] [Текст] / Анна Федоровна Папина. – 2-е изд. – Москва: Эдиториал УРСС, 2002. – 368 с.

Петрушенко В. Експлікація поняття смислу (Філософсько-культурологічний аспект) [Текст] / В. Петрушенко // Проблема смислу у філософії та культурі російського Срібного віку. – Вип. 14 : [Матеріали Міжнародної наукової конференції. 15–17 травня 2008 р.]; Ред. колегія: В. С. Возняк (гол. ред.), В. В. Лімонченко, В. С. Мовчан та ін. – Дрогобич: Редакційно-видавничий відділ Дрогобицького державного педагогічного університету імені Івана Франка, 2008 р. – С. 10–26.

Руда О. Г. Мовне питання як об'єкт маніпулятивних стратегій у сучасному українському політичному дискурсі : [монографія] [Текст] / Олена Григорівна Руда. – Київ: Вид-во Інституту української мови НАН України, 2012. – 232 с.

Санников В. З. Русский синтаксис в семантико-прагматическом пространстве : [монографія] / В. З. Санников. – Москва: Языки славянских культур, 2008. – 624 с.

Святобаченко І. С. Тема-рема-тичне членування безсполучникових складних речень (на матеріалі української, російської, англійської та французької мов) : дис. кандидата наук; 10.02.15. «Загальне мовознавство» [Текст] / Ірина Станіславівна Святобаченко. – Горлівка, 2014. – 228 с.

Серіо П. Деревянный язык, язык другого и свой язык. Поиски настоящей речи в социалистической Европе 1980-х годов [Текст] / Патрик Серіо // Политическая лингвистика. – Вип. 5 (25). – Екатеринбург, 2008. – С. 160–167.

Сидоров Е. В. Проблемы речевой системности : [монография] [Текст] / Е. В. Сидоров. – Москва: Наука, 1987. – 140 с.

Слюсарева Н. А. Гиперсинтаксический уровень языка в лингвистическом членении текста [Текст] / Н. А. Слюсарева // Предложение и текст в семантическом аспекте : [сб. научн. тр.]. – Калинин: Изд-во Калинин. ун-та, 1993. – С. 93–111.

Солганик Г. Я. Стилистика текста : [учебн. пособ.] [Текст] / Г. Я. Солганик. – Москва: Флинта, Наука, 1997. – 256 с.

Солнцева Е. С. Характер тематических отношений в немецком журнальном репортаже [Текст] / Е. С. Солнцева // Филология и литературоведение : [сб. науч. тр.]. – 2013.– № 2 [Электронный ресурс]. URL: <http://philology.snauka.ru/2013/02/437>

Сур Е. И. Манипуляция: понятие, основные признаки и структура. [Текст] / Евгения Игоревна Сур // Актуальные проблемы гуманитарных и естественных наук. – 2012. – Вып. № 3. – Москва: Изд-во «Научно-информационный издательский центр «Актуальные проблемы гуманитарных и естественных наук»», 2012. – С. 143–146. – Режим доступа: <http://cyberleninka.ru/article/n/manipulyatsiya-ponyatie-osnovnye-priznaki-i-struktura> (21.06.2017).

Сычева Е. В. Понятие дискурса масс-медиа и методы его изучения [Текст] / Елена Викторовна Сычева // Актуальные проблемы гуманитарных и естественных наук : [сб. науч. тр.]. – 2011. – Вып. № 3. – Москва: Изд-во «Научно-информационный издательский центр «Актуальные проблемы гуманитарных и естественных наук»», 2011. – С. 205–211. – Режим доступа: <http://cyberleninka.ru/article/n/ponyatie-diskursa-mass-media-i-metody-ego-izucheniya> (21.06.2017)

Тихий Олексій. Роздуми : збірник статей, документів, роздумів [Текст] / упорядкував Осип Зінкевич. – Балтимор–Торонто: Українське Видавництво «Смолоскип» ім. В. Симоненка. – 1982. – 80 с.

Тихий Олекса. Не можу більше мовчати [Текст] / Олекса Тихий / упор. Василь Овсієнко, Людмила Огнева, Євген Фіалко, Євген Шаповалов. – Донецьк: Товариство ім. Олекси Тихого, 2009. – 184 с. – Режим доступа: http://torba.etno-ua.info/files/Oleksa-Tyhyj_Ne-mozhu-bilshe-movchaty_2009.pdf (16.12.2016).

Тихий Олекса. Словник мовних покручів / упорядник Василь Овсієнко. – Донецьк: Товариство ім. Олекси Тихого, 2009. – 130 с.

Тихий Олекса. Словник невідповідних нормам української літературної мови слів [Текст] / Олекса Тихий // Словник мовних покручів. – Донецьк: Товариство ім. Олекси Тихого, 2009. – С. 9–64.

Тихий Олекса : Думки про рідний Донецький край / упоряд. В. В. Овсієнко, М. В. Олійник, В. Ф. Півень, Є. Б. Фіалко. – Т. 1. – 416 с.; Т. 2. – 308 с. – Донецьк: ТОВ «Поліграфічний будинок «Донеччина»», 2012.

Turko O. V. Смысл як міждисциплінарна проблема [Текст] / О. В. Турко // Гуманізм та освіта : Х Міжнародна науково-практична конференція, присвячена 200-річчю від дня народження М. І. Пирогова та 50-річчю від дня заснування ВНТУ : [матеріали конф.]. – Вінниця: Вид-во Вінницького національного технічного університету, 2010. – Режим доступу: <http://conf.vntu.edu.ua/humed/2010/txt/turko.php> (21.06.2017).

Чернявская В. Е. Дискурс власти и власть дискурса: проблемы речевого воздействия : учеб. пос. [Текст] [Электронный ресурс] / Валерия Евгеньевна Чернявская. – 2-е изд., стереотип. – Москва: Флинта; Наука, 2012. – 128 с.

Якубівський М. Гранослов – що воно означає? : поетично-образний словник Дмитра Павличка / Михайло Якубівський // Київ. – 2009. – № 1–2. – С. 170–180.

Lexical predictors of personality type [Text] / S. Argamon, S. Dhawle, M. Koppel & J Pennebaker // Proceedings of the Joint Annual Meeting of the Interface and the Classification Society of North America. – 2005. – Vol. 3. – Pp. 5–36.

Brinker K. Linguistische Gesprächsanalyse: eine Einführung [Text] / K. Brinker, S. F. Sagers. – Berlin: Erich Schmidt, 2001. – S. 215.

Danes Fr. FSP and the Organization of the Text [Text] / Fr. Danes // Papers on Functional Sentence Perspective. – Prague: IZTE, 1964. – P. 125–141.

Eco U. Introduction The Role of the Reader [Text] / U. Eco // Exploration in the Semiotics of Text (Advances in Semiotics). – Bloomington : Indiana Univ. Press, 1979. – P. 3–15.

Edwards J. Language and Identity [Text] / J. Edwards. – Paris: St Francis Xavier University, 2009. – 324 pp.

Evans D. Language and Identity : Discourse in the World [Text] / D. Evans. – Amsterdam: Bloomsbury Academic, 2014. – 256 pp.

Fast L. A. Personality as manifest in word use: Correlations with self-report, acquaintance-report, and behavior [Text] / L. A. Fast & D. C. Funder // Journal of Personality and Social Psychology, in press. – 2009. – Pp. 17–44.

Furnham A. Language and personality [Text] / A. Furnham // Giles, H. & Robinson, W. (Eds.). Handbook of Language and Social Psychology. – Winley. 1990.

Gill A. Personality and Language: The Projection and Perception of Personality in Computer-Mediated Communication : [Ph.D. thesis] [Text] / A. Gill. – University of Edinburgh, 2003. – 55 p.

Givón T. Discourse and Syntax. (Syntax and Semantics. – Vol. 12) [Text] / T. Givón. – N. Y. Academic Press, 1979. – 563 p.

Givón T. Functionalism and Grammar [Text] / T. Givón. – Amsterdam / Philadelphia: John Benjamins Publishing Company, 1985. – 486 p.

Hall J. K. Language and Identity [Text] / J. K. Hall // Teaching and Researching: Language and Culture (Applied Linguistics in Action). – Routledge, 2011. – 280 pp.

Mairesse F. Automatic recognition of personality in conversation [Text] / F. Mairesse & M. Walker // Proceedings of HLT-NAACL. – 2006. – Vol. 5. – Pp. 41–81.

Using Linguistic Cues for the Automatic Recognition of Personality in Conversation and Text [Text] / F. Mairesse, M. Walker, M. Mehl, R. Moore // Journal of Artificial Intelligence Research. – 2007. – Vol. 30. – Pp. 457–500.

Pennebaker J. W. Linguistic styles: Language use as an individual difference [Text] / J. W. Pennebaker & L. A. King // Journal of Personality and Social Psychology. – 1999. – Vol. 77. – Pp. 1296–1312.

Pfister M. How Postmodern is Intertextuality? / M. Pfister // Intertextuality / ed. by Heinrich F. Plett. – Berlin; New York, 1991. – Pp. 207–225.

Richards J. C. Longman Dictionary of Language Teaching and Applied Linguistics / J. C. Richards, R. Schmidt. – London, 2002. – 595 p.

Ritchie G. The Linguistic Analysis of Jokes [Text] / Graeme Ritchie. – London: Routledge, 2004. – 278 p.

ВИСНОВКИ

Сучасна лінгвоперсонологія своїм опертям має ґрунтовні концепції тлумачення значення слова, виявлюваного лише в комунікації (О. Потебня), диференціювання мови, мовлення і мовної діяльності ↔ мовленнєвої діяльності, а також моделі граматики активного зразка (Ю. Караулов), мовну (національно-мовну) картину світу (В. Карасик), встановлення особливостей формування і функціонування когнітивної (національно-когнітивної) картини світу з розмежуванням безпосередньої та опосередкованої. Перша завжди отримувана через усвідомлення довкілля, що реалізовано конкретними почуттями й абстрактним мисленням. Така картина світу в національній свідомості мотивована використовуваними методами, тому вона може бути раціональною й чуттєвою, матеріалістичною й ідеалістичною, теоретичною й емпіричною, науковою й наївною, науково-природничою й релігійно-містичною, фізичною й хімічною, діалектичною й метафізичною та ін. Безпосередня картина світу пов'язана зі світоглядом, відрізняючись від нього репрезентуванням змістового знання (знання в його наповненні). Світогляд становить метод чи методологію пізнання, а безпосередня картина світу – результат відповідного пізнання. В цьому міститься засаднича відмінність між світоглядом і безпосередньою картиною світу. Для лінгвоперсонології істотними постають і світогляд, і безпосередня картина світу, оскільки в період, наприклад, становлення монолінгвоперсони відбувається первинне формування світоглядних орієнтирів і відносно викінчене постання безпосередньої картини світу, що охоплює змістові, концептуальні знання про реальну дійсність, сукупність ментальних стереотипів як мотиваторів розуміння й інтерпретації тих чи тих явищ, реалій, предметів об'єктивної дійсності. Така картина світу є ментальним образом дійсності, витвореним когніцією окремої мовної особистості (монолінгвоперсони) чи колективної мовної особистості (полілінгвоперсони), і постає когнітивною. Остання має підґрунтям сукупність упорядкованих знань (концептосферу), постаючи результатом когніції дійсності, де значущим є пряме емпіричне відбиття довкілля органами почуттів та свідоме рефлексивне відображення дійсності в мисленнєвому процесі. Когнітивна картина світу монолінгвоперсони і / чи полілінгвоперсони постає сукупністю концептосфери й проґрамованих культурою стереотипів свідомості.

Студювання питань лінгвоперсонології – її категорій, одиниць, рівнів, закономірностей мовної ↔ мовленнєвої ↔ когнітивної реалізації монолінгвоперсони і / чи полілінгвоперсони та інших – охоплює різноманітні структурації когнітивної картини світу в свідомості особистості як системної, що впливає на сприйняття персоною об'єктивного світу, що стає опертям для класифікації еле-

ментів дійсності з аналізом наявних між ними причинно-наслідкових відношень, розглядом можливого розвитку подій). Когнітивна картина світу упорядковує чуттєвий і раціональний досвід полілінгвоперсони і / чи монолінгвоперсони.

Національно-когнітивна картина світу постає відносно стійкою величиною з повторенням її основних (ядрових) компонентів у картинах світу окремих індивідуумів. Національно-мовна картина світу є відносною абстракцією і водночас когнітивно-психологічною реальністю, виявлюваною в мисленнєвій, пізнавальній діяльності окремих лінгвоіндивідів. Водночас національно-когнітивна картина світу репрезентована в однотиповості фізичної, етичної, вербальної та іншої поведінки. Національно-когнітивна картина світу виявлювана в усталеності поведінки народу в тих чи тих стереотипових ситуаціях, в загальних уявленнях народу про дійсність, у висловленнях та спільних думках, напрацьованих поведінкових моментах, у роздумах про об'єктивну реальність, прислів'ях, приказках афоризмах, прецедентних висловленнях і прецедентних феноменах.

Опосередкована картина світу формована через фіксування концептосфери вторинними знаковими системами. Останні матеріалізують, ословлюють наявну в свідомості безпосередню когнітивну картину світу. Такого зразка картинами світу є мовна й художня, де перша репрезентує сукупність зафіксованих мовними одиницями світобачень, уявлень народу в той чи той історичний період його розвитку. Мислення народу не детерміновано й не опосередковано мовою, але регулярно номіновано, фіксовано, ословлено, що дає змогу адекватно досліджувати, вивчати особливості мислення полілінгвоперсони і / чи монолінгвоперсони. У мові фіксовано й збережено, архівовано й систематизовано основні закономірності зовнішньої та внутрішньої лінгвоіндивідуальності, зовнішньої та внутрішньої лінгвоіндивідуалізацій у їх різноманітних жанрових, територіальних, темпоральних, етичних, естетичних, статусно-рольових, соціумно-корпоративних та інших різновидах. Не менш знаковою постає рівнева структурація мовної особистості, наявність аксіогенних, традиційних, повсякденних та інших цінностей, що інтерпретовані у відповідних дискурсивних практиках – шкільному, медичному, педагогічному та інших. Лінгвоперсонологічні студії охоплюють різні рефлексії, що у своїй множині відбивають цілісну систему інтерпретацій цінностей, стереотипів, аксіогенів та ін. Сучасна лінгвоперсонологія активно розвивається, в її межах вирізняються різні теоретичні напрацювання, що відповідають викликам сучасної лінгвістичної науки в її власне класичному розумінні й міждисциплінарному вимірі (соціолінгвістика, психолінгвістика, етнолінгвістика, комп'ютерна лінгвістика, юридична лінгвістика, психіатрична лінгвістика та ін.) і спроможні дати відповідь на інформаційно-технологічні, кібернетично знаннєві та інші виклики.

CONCLUSIONS

Modern lingvopersonology has its fundamental concepts of interpreting the meaning of the word revealed just only in communication (Potebnia O.), the differentiation of speech, speech and speech activity ↔ of speech activity, as well as models of grammar of the active sample (Karaulov Yu.), linguistic (national language) picture of the world (Karasik V.), establishment of the peculiarities of the formation and functioning of the cognitive (national-cognitive) world picture with a distinction between direct and indirect. The first is always obtained through awareness of the environment, realized by specific feelings and abstract thinking. Such a picture of the world in the national consciousness is motivated by the used methods, that is why it can be rational and sensual, materialistic and idealistic, theoretical and empirical, scientific and naive, scientific-naturalistic and religious-mystical, physical and chemical, dialectical and metaphysical, and others. The direct picture of the world is connected with the worldview, differing from it by the representation of meaningful knowledge (knowledge in its filling). Worldview is the method or methodology of knowledge, and the direct picture of the world – the result of the corresponding knowledge. This contains the fundamental difference between the worldview and the direct picture of the world. For lingvopersonology, both the worldview and the direct picture of the world, are emerging as essential, since during the period, for example, the formation of monolingvoprocesses is the primary formation of ideological landmarks and the relatively complete development of a direct picture of the world, covering the content, conceptual knowledge of real reality, a set of mental stereotypes as motivators of understanding and interpretation of different phenomena, realities, objects of objective reality. Such a picture of the world is a mental image of reality created by the cognition of a separate linguistic personality (monolingvoperson) or collective linguistic personality (polylingvoperson), and appears as a cognitive. The latter has the basis of a set of ordered knowledge (conceptual sphere), emerging from the cognition of reality, where the direct emotional reflection of the environment by sensory organs and a conscious reflective reflection of reality in the thinking process are significant. The cognitive picture of the world of monolingvoperson and / or polylingvoperson is a combination of the concept and stereotypes of consciousness inspired by culture.

Studying the issues of lingvopersonology – its categories, units, levels, patterns of speech ↔ speech ↔ cognitive realization of monolingual and / or polylingvoperson and others – covers various structures of the cognitive world picture in the consciousness of the individual as a system that affects the perception of the person of the objective world that becomes a support for the classification of elements of reality with an analysis of the causal relationships that exist between them, considering the possible

development of events). The cognitive picture of the world organizes the sensual and rational experience of the polylingvopersons and / or the monolingvoperson.

The national-cognitive picture of the world appears relatively stable with the repetition of its main (core) components in the worldviews of the separate individuals. The national-language picture of the world is a relative abstraction and a cognitive-psychological reality at the same time, revealed in the intellectual, cognitive activity of the separate linguistic individuals. At the same time, the national-cognitive picture of the world is represented in the same style of physical, ethical, verbal and other behaviors. The national-cognitive picture of the world is revealed in the steadfastness of the behavior of the people in those stereotypical situations, in general ideas of the people about reality, in statements and common thoughts, in the developed behavioral moments, in reflections on objective reality, proverbs, sayings, aphorisms, precedent statements and precedent phenomena.

The indirect picture of the world is shaped by fixing the conceptsphere with the secondary sign systems. The latter materialize, seizing the present in mind direct cognitive picture of the world. Such examples of pictures of the world are linguistic and artistic, where the first represents a set of the recorded world-views of the linguistic units, representations of the people different historical periods of its development. The thinking of people is not deterministic and is not mediated in the language, but is regularly nominated, fixed, conceived, that enable adequate investigations, study of the peculiarities of thinking of polylingvopersons and / or monolingvopersons. The basic laws of external and internal linguistic individualization, external and internal lingvoindividualization in their various genres, such as territorial, temporal, ethical, aesthetic, status-role, social-corporate and other varieties are fixed and preserved, archived and systematized in the language. No less significant is the level structuring of the linguistic personality, the presence of axiological, traditional, everyday and other values interpreted in the corresponding discursive practices – school, medical, pedagogical and others. Linguopersonology studios cover different reflections, that in their plural reflect a holistic system of interpretations of values, stereotypes, acotsigens, and others. Modern lingvopersonology develops actively, within its boundaries there are the various theoretical developments corresponding to the challenges of the modern linguistic science in its own classical sense and in the interdisciplinary dimension (social studies, psycholinguistics, ethnoinguistics, computer linguistics, legal linguistics, psychiatric linguistics, etc.) and is capable to giving answers to the information technology, cybernetics and other challenges.

Наукове видання

Анатолій Загнітко

ТЕОРІЯ ЛІНГВОПЕРСОНОЛОГІЇ

Монографія

Редактор І. М. Колесникова
Технічний редактор О. К. Гомон

Підписано до друку 17.10.2017 р.
Формат 60×84/16. Папір офсетний.
Друк – цифровий. Умовн. друк. арк. 7,91
Тираж 300 прим. Зам. № 75

Донецький національний університет імені Василя Стуса
21021, м. Вінниця, вул. 600-річчя, 21.
Свідоцтво про внесення суб'єкта видавничої справи
до Державного реєстру
серія ДК № 1854 від 24.06.2004 р.